

~~105454~~ 105453

XXIX. 159.

AZ

ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI

ÉS

TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET

TIZENHARMADIK

É V K Ö N Y V E.

TÖBB KÉPPEL ÉS ALAPRAJZZAL.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. KÓRÓDY PÉTER,

EGYLETI TITKÁR.

KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZET-
TUDOMÁNYI EGYLET.

GYULAFEHÉRVAR.

A PÜSPÖKI LYCEUM KÖNYVNYOMDÁJA (SCHASER FERENC.)

1904.

Jelen Évkönyvünkhöz egy *felhívást* mellekeltünk *taggyűjtés* szempontjából. Kérjük t. tagtársainkat, hogy azt szíves figyelmükre méltatva, ismerőseik között egyesületünk érdekében buzgólkodni és legalább egy-egy tagot szerezni szíveskedjenek.

Egyesületünk hazánk ezeréves ünnepsége alkalmából elhatározta, hogy a nagy *Hunyadi Jánosnak* Gyulafehérvárt, a hol porai nyugszanak, közadakozásból *szobrot* emel. E célból gyűjtést rendezett, a gyűjtésből eddig begyűlt 9.330 korona 24 fillér. De e kevés összeggel még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Azért ismételten a nagy közönséghez fordulunk és kérjük, hogy ne engedje elaludni e nemes tervet, hanem szíves adományaival járuljon hozzá, hogy az minél hamarabb megvalósítható legyen.

Egyesületi *tagdíjak*, egyéb adományok tek. *Székál Ignác* ellenőr urhoz (Gyulafehérvár. Takarékpénztár.) küldendők

A *könyvkiadókat* és *írókat* tisztelettel kérjük, hogy kiadványaikat, különösen azokat, a melyek megyénkire vonatkoznak, egyesületi könyvtárunk számára beküldeni szíveskedjenek.

AZ
ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI
ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET
TIZENHARMADIK
É V K Ö N Y V E.

TÖBB KÉPPEL ÉS ALAPRAJZZAL.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
DR. KÓRÓDY PÉTER,
EGYLETI TITKÁR.

KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZET-
TUDOMÁNYI EGYLET.

GYULAFEHÉRVÁR.
A PÜSPÖKI LYCEUM KÖNYVNYOMDÁJA (SCHÄSER FERENC.)
1904.

105453

~~105454~~

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Kuruckori erdélyi események krónikája.

Összeállította: Imets F. Jákó.

A II. Rákóczi Ferenc nevéhez fűződő szabadságharc kétszázados fordulója alkalmából rendezett hazafias emlék-ünnepélyek keretében célszerűnek látom *darabos krónikai adatokban föl idézni* azon eseményeket, melyek ama hazafias momentumokban gazdag, ugynevezett »kuruc-világ«-ban különösen Gyulafehérvárt és általán az erdélyi részekben elviharzottak.

Az egykori írók följegyzései sokkal tanulságosabbak, hogysen szükséges volna azokat reflexiókkal kísé-
ni.

* * *

Az események krónikai sora következő:

1701. jan. 28. *Rabutin* generálist Szászsebes felől *Fehérvárra* jövetelében d. e. 8 és 9 óra között a gubernium feles urakkal és főrendekkel a *váradjai hidnál* ünnepélyesen fogadja.¹⁾

— Febr. 4. *A székely natio* a 800,000 frt *quantumnak* 8-ad részét igéri megfizetni.²⁾

— Febr. 17. *A székely székek országgyűlési követei*: kilyéni Székely Zsigmond, csikszentmihályi Sándor János, csikszentkirályi Bors István, bágyoni Csegezi Ferenc, makfalvi Dósa Mihály, szentmihályi Ugron János protestálnak *a székelyek adófizetésének rendszeressé tétele ellen*, Gyulafehérvárt.³⁾

— Máj. 31. *Gyulafehérvárt*, június 15-re országgyűlés hivatalik, „*hogy több országos dolgok között az erre az esztendőre kívántató quantum hátramaradott részéről* s az ő felsége *militiájának*

1) Czegzei Vass György Naplója. Magy. tört. emlékek 35. k. 335. l. — 2) Idézett mű 336. l. — 3) Székely Oklvt. VII. 47. l.

nyári intertentiójáról végezzenek, parancsolja a Gubernium „circumspectis és providis ő kegyelmeknek sub poena articulari, hogy die locoque compareáljon.“¹⁾

1701. jun. 8. *Czegei Vass György* naplóíró Méhesről bejő a *fejérvári gyűlésre*, mely május 30-án állott be.²⁾

— **Szept. 5.** *Asztalos Erzsébet* gyulafehérvári lakos panaszol, hogy őt *Kovács Rebeka* „németek kurvájának diffamalta.“³⁾

— **Nov. 16.** *Sárosi János* főbiztos Gyulafehérvárt kelt kimutatása szerint *Csikszéktől* 1700—1701-ben *Rabutin* regimentjének részére 22,202 rf. 23¹/₂ kr. értékű *porciózás* szedetett be.⁴⁾

1702. marc. 5. *Fehérvárt újabb gyűlés van*, mely ápril 8-ig tart s megszavazza a *tavaszi 3 hónapi adót*, melyből a székelységre 40, a megyékre és szászokra 50—50 ezer frt repartíaltatik.⁵⁾

— **Marc. 10.** „*Fejérvárt az országgyűlés idején hirtelen számtalan csodaforma madarak* szállanak a mezőre, tarka tollnak, akkorák, mint a seregély; de soha Erdélyben senki olyan madarakat nem látott. Ezek valahol verebet kaphattak, megölték; még a fejérvári kőfalak lyukaiból is, hova a szegény verebek szoktak volt fészket rakni, utánnok búván, onnan kihúzták és elszaggatták. Akkor csak csudáltak s nem tudtuk mit példázson; de azután magunkon experiálók; mert a sok idegen sehonnai tolvaj magyarországi kuruczok bejövének Erdélybe, az igazi erdélyi verebeket a jó hazafiait kiprédálák mindenéből, megfogdosák megsarczoltatták, megöleék őket, s koldustarisznyát hagyának a nyakunkba.“⁶⁾

— **Apr. 8.** Az országgyűlés mai ülésében a *székely natio minden quantumnak 10-ed részét* igéri fizetni; de a vármegyék és a szászok ezzel nem valának megelégedve. Az országgyűlés eloszlik.⁷⁾

— **Apr. 21.** *Sárosi János* erdélyi főbiztos útasítást ad ki *akatonaságkihágásainak* megvizsgálására kiküldött bizottság részére.⁸⁾

— **Jul.** *Cserei Mihály* — beszél *Historiájában* — „*Kálban* voltam, onnan *Gálfalvára* mentem vala *Sándor Gergely* lakodalma. Onnan *Fejérvárra az udvarhoz*; ideérkezék *Bécsből pro camerali commissione gróf Secau*, csúfos kiseded görbe hátú ember, hogy minden fiskális jószágokról, dezsmákról, árendákról, kiket

1) Gyulafehérvár városi levélt. — 2) Magy. tört. eml. 35. 338. l. — 3) Protocolum Judicarium ab Ao 1689—1722. Civitatis Gyulafehérvár. — 4) Székely Oklvt. Kolozsvár, 1898. VII. 89. — 5) Magy. tört. emlékek 35. k. 334. l. — 6) *Cserei Mihály Historiája*. Újabb Nemzeti Könyvtár Pest, 1852. 4-edrét 308., 309. l. — 7) Magy. tört. eml. 35. 350. l. — 8) Székely oklvt. VII. 53. l.

a donatáriusok birtanak, *productio* legyen; bizonyos úri személyeket deputálván, kik eleibe *producáljanak*. Hozzá is fogának *Fejérvárott*, ki is ráznak vala sok donatáriust a jószágokból, ha *Rákóczi irruptiója* ne következék.¹⁾

1702. dec. 9. A gyergyói *székelység* panaszol a gr. Steinville-és Rabutin-regementbeli *katonák sarcolásai* és brutalitásai ellen.²⁾

1703. febr. 28. „*Gyulafejérvártt* — mint Cserei Mihály írja — rettenetes *villámlások*, *menydörgések* és esők voltak, holott olyan időben a természet közönséges regulája szerint olyan tempestas nem szokott lenni.“³⁾

— Márc. 10. A gynlafehérvári országgyűlés által kivetett 750,000 frt adó-*quantumból* a *székelység* annak nyolczadrészét vállalja magára.⁴⁾

— Márc. 25. *Fehérvárra* újból összejön az *országgyűlés*, mely a *quantumot* repartíálja.⁵⁾

— Ápril. 3. Rendkívüli *róvatal* gyanánt 150 ezer frt vették ki.⁶⁾

— Aug. 16. „*Választon* zilági és zilahi *kuruczok* nyargalódván, a faluk és a Mezőség többnyire mind elfutnak és még *Fejérvárig is* ~~lehatol ez a nagy lárma.~~⁷⁾ ty Library Cluj

— Aug. 17. Czegei Vass Györgyre ráparancsolják, hogy álljon meg a *kolozsvári vicekapitányságban*.⁸⁾

— Aug. 18. Kolozsvárról „*Commendáns* uram *Válaszút* felé két század lovas és két század gyalog németet kiküldvén, a *kurucok* igen visszamennek“ s következő nap számos német, magyar és rác lovasok hatolnak *Zilah* felé.⁹⁾

— Aug. 21. A *labancok Szilágyssomlyót* fölverik, fölégetik, sokakat fölkoncolnak, az istentelen rácok nem kedvezvén sem ifjunak, sem vénnek, sem asszonynak, sem leánynak, sőt még a csecsemőknek sem.¹⁰⁾

— Aug. 22. *Deésnél* a szolnokmegyei vice-tisztek a deésiekkel együtt 3 zászlóalj *kurucot* szétvernek, 2 hadnagyot is levágván.¹¹⁾

1) Cserei Historiája 306., 307. l. — 2) Szék. Oklv. VII. 109. l. — 3) Cserei M. Historiája. 314. l. — 4) Szék. Oklvtr. VII. 117. l. — 5) Cz. Vass Gy. Naplója, Magy. tört. eml. 369. l. — 6) Id. mű 360. l. — 7) Czegei Vass György Naplója, Magy. tört. emlékek. 35. k. 363 l. — 8) Jdézett hely. — 9) Jd. mű, 363. l. — 10) Id. hely. — 11) Id. hely.

1703. Aug. 31. „*Fejérvárt* — írja Cserei — *lakadalmaztunk. Kászoni János uram (később csikszéki főtiszt) vevé feleségül néhai Bodoni Balázs leányát.*

De mivel *ebben az esztendőben támada Magyarországon rebellio; szükség mentül rövidebben, de igazabban annak folytatását leírom.*“¹⁾

— **Szept. 13.** Rabutin generális *Kővárt* a Teleki Mihály ostromlása alól a gyülevész kuruc népnek elszélesztésével fölmenti s a német és rác hadakat a vidéken lévő faluk kiprédálására bocsátja.²⁾

— **Szept. 18.** *Gr. Seeau* Ehrenreich az orsz. kamarai bizottság igazgatója Gyulafehérvárról írja: „A kamarai bizottság és Gubernium itt van *Fejérvárt, tarthatatlan helyen* s az ellenség már csak 4 mértföldre áll. A főbaj az, hogy Erdély gyűlöli a németet, járma lerázásánál egyébről nem beszél. Senki sem engedelmeskedik, adót senki sem fizet, a katonák zsoldot nem kapnak.“³⁾

— **Szept. 19.** Zaránd megyében *Száva* Mihály uram *Kosztá* nevű ezredes vezérlete alatt két század némettel, idevaló fizetett katonákkal és lovas rácokkal *Brádnál* a kurucokra ütvén, ezektől nagyon megveretnek s maga *Kosztá* is egy kapitánnyal a csataterén marad.“⁴⁾

— **Szept. 20.** *gr. Seeau* írja: „Ide vitt a leopoldi diplomával való politizálás; a sok ígért, de nem teljesített *promissiókból conpromissiók lettek*; most az erdélyiek is visszafizetik a kölcsönt, mert a játékot észrevették. Hagyjon fel a kormány a sok ígéretésekkel; de miután ígéreteket tett, hibáját hozza helyre. A hűtlen népet timore és nem amore kell kormányozni.“

— **Szept. 20.** *Gr. Bethlen* Sámuel *Szentbenedeknél* a *Szuhai* és *Kaszás* vezérlete alatt álló kurucoktól megtámadtatik és elszélesztetik, sokan a labancok közül elesnek s maga *Bethlen* is alig menekülhet; menekülésöknek az általok *Kővár* vidékéről idehajtott marhák is utjokban állottak s a futókat hányták és öklelték.⁵⁾

— **Szept. 20.** „*Rabutin* generális látván, hogy Erdélyre is átharapozott a magyarországi tűz, *Szeben* nagyon megerősíti, az uraknak megparancsolja, hogy *Szebenbe* költözzenek; azután *gr. Bethlen* Samu vezérlete alatt 500 székelyt küld *Szent-Benedekhez*;

1) Cserei Hist. 314. l. — 2) Magy. tört. eml. 365. l. — 3) Kővári L. Erdély Történelme. Pest, 1866. VI. 57. — 4) Czegei Vass Gy. Naplója. 365. l. — 5) Czegei Vass György Naplója id. mű 365. l.

de azokat *Ilosvai* kuruc vezér reggel korán meglepi; a széke-lyek közül sokan oda vesznek, mások foglyul esnek.¹⁾

1703. Szept. 20. „Mikor *Bethlen* Sámuel a Szamos mellett a kurucok felverték — írja *Cserei* — akkor *Fehérvárott voltam*, onnan hazakéredzém *Kálba*, hogy eselédeimet biztos helyre költöztessem. Nem is láttam szegény *Apor Istvánt* többször, mert elrekedék tőle.“²⁾

Ugyanakkor *Rabutin* minden helyre magyar kapitányokat ren- dele: *Marosvásárhelyre Botos Imrét Görgénybe Bánfi Lászlót Fehérvárra Száva Mihályt, Balázsfalvára Pekri Lőrincet* a vármegyékből való nemességgel együtt fegyveresen.

— Szept. 26-ról azt írja: „*a forradalmárok* mindennap közelebb jönnek. *Kolozsvár* — mint halljuk — elveszett; nyugotról *Zalathnátig* s délről *Déviig* nyomultak előre, lerázni a német jármat.“³⁾

— Szept. 28. A kurucok *Fejérvárt fenyegetik*. Ezalatt *Rabutin Schuller János* segesvári polgármester fejét, azért mintha közpénztárt rabolt volna meg, de talán inkább rettentés példájául, leütteti.⁴⁾

— Szept. 6. *Rabutin* erdélyi császári parancsnok azon hirre, hogy *Rákóczi Ferenc* a Részek felől, *Tököly* pedig török segélyvel szintén közeleg, *Sebenből Brassó* mellé húzódik. A *Gubernium*, mely még az idétt *Fejérvárt* az ősi fejedelmi városon székel, *Rabutin*hoz védelmi tervet küld; de ez mit sem akar arról tudni, csak annyit üzen, hogy a *Gubernium* maradjon vesztég *Fejérvárt*.⁵⁾

— Szept. „*Erdélyben Rabutin* general commandója alatt vala 6000 gyalog és lovas válogatott tanult *német had*, a ki könnyen magára is a *Rákóczi* hadait dissipálhatja vala, annál inkább, ha az erdélyi magyar hadakat fölvegyék és a némettel kimenjenek. Ki is megyen vala *Rabutin*; de nem lón ordere az udvartól; s az Isten úgy akará az egész magyar nemzetet *Rákóczi Ferenc* által nyomoruságba ejteni, mert eljött vala már a sok istentelenségnek büntető ostroma.“⁶⁾

— Okt. 7. *Szilágyosmlyónál* a kurucok a labancok elől megfutván, a német *Somlyót* várával és a várossal együtt fölégeti. Ugyanezen nap prédálják *Deés* városát *Semyei* kurucai.⁷⁾

1) *Cserei Hist.* 321 l. 2) — *Cserei Hist.* 331. l. — 3) *Kövárinál* VI. 58. l. — 4) *Kövári* VI. 61. l. — 5) *Kövári* 57. 6) *Cserei Hist.* 320. l. — 7) *Czegei Vass Gy. Naplója.* 367. l.

1703. Okt. 8. A labancok *Zilah* városát és környékét tüzzel-vassal pusztítják. Ugyanezen napon égetik föl Sennyei kurucai *Bethlen* városát.¹⁾

— Okt. 11. Rabutin *Bethlen* Miklós cancellárt, hogy át ne pártoljon, maga mellett tartja, *gr. Apor* Istvánt Erdélyország generálisává teszi, mert *Gúthi* István kuruc vezér Arad felől már benyomult Hunyad megyébe, a *Guberniumot Fehérvárról Szebenbe* hívja, ahova országgyűlést is hirdetett nov. 15-ére.

A *Gubernium* jókor hagyta oda *Fehérvárt*, mert *Gúthi* csakhamar Fehérvárig nyomult s azt meg is akará támadni.

— Okt. 21. *Toroczkai* István székely hadakkal Bonczhidáról *Zsibó* felé vonul.²⁾

— Okt. 23. tájt *Rabutin* sereget küld *Gúthi* ellen, nehogy Fehérvár elessék. A kuruc vezér elveszté a *fehérvári csatát*, sokat szenvedett főleg gyalogsága s hogy seregét újból szervezze, a *Székelyföldre vonul*.³⁾

— Okt. 23. „Rákóczi pedig — mint Cserei írja — egy átkozott, gonosz, káromkodó, parázna, gyilkos, részeges *Gúthi* István nevű kapitányt küldte be Erdélybe feles kuruczszággal, ki *Fehérvárat meghódoltatá*. Száva Mihály kuruczczá lön s az erdélyi fiskálitást rábizák, *Gúthi Fejérvárról Balázsfalvára mene* és a kastélyt megostromoltatván megvevé; mind *Pekrit*, mind a vele való nemességet fogva kiküldé Rákóczihoz, hol azok is mind kuruczokká lőnek. *Pekrinck* generálisságot ada, s majd Erdélybe beküldvén, az egész Erdélyt elprédáltatá *Pekri*.“⁴⁾

— Okt. „*Rabutin a kuruczok elől Szebenbe bemencén*, mivel a katonaság számára az ország mint azelőtt nem kontribuálhatna, megparancsolja a *Guberniumnak*, hogy a hadak számára *mindjárt szerezzenek 100,000 forintokat*. A gubernium egyéb módot nem találván, elsőbben is magokat, azután a többi urakat megrovák, s a pénzt elkészítvén, a generalnak átadják. Én is akkor 100német forintot fizeték; *Apor István* egyedül 10,000 forintot ada.“⁵⁾

— Okt. 26. A *Kolozsvár* külvárosában levő *székely hadak* zúgolódnak *Toroczkai* István vezérlete alatt.⁶⁾

— Okt. 28. Rabutin *Szász* vagy *Zabanius* Jánost szebeni

1) Cz. Vass Gy. 367. — 2) Idézett hely. — 3) Kővári Erd. Fört. VI. 59. l. — 4) Cserei Hist. 131. l. — 5) Cserei Hist. 331. l. — 6) Id. mű 368. l. —

királybirót Fehérvárról, hol a Guberniumnál döntő befolyással bírt, Szebenbe hivatván, saját szállásán letartóztatja s Fogarasba küldi.¹⁾

1703. o k t. „*Rabutin* látván, hogy Erdélyre is általharapozott a magyarországi tűz, *Szebenbe* számtalan búzát, zabot, szénát és egyéb élelét szállíttat, a várakból többire a lövészerszámokat Szebenbe viteti s azt úgy megerősíti, hogy a török császár ármádiájának is gondot adna, ha az obsideálná. Ugy *Dévát, Kolozsvárt, Betlent, Szamosújvárt, Görgényt, Brassót, Beszterczét őrséggel megrakja*; a többi hadakat Szebenbe mind beszállíttatja, megparancsolván az *erdélyi uraknak és főrendeknek, hogy Szebenbe költözzenek*. Oda is költözének.“²⁾

— O k t. „Amely magyarok Tokai Ferencz rebelliója idejében *Tokaj vidékéről* elszaladtanak és Törökországba befutottanak vala, megértvén Rákóczi Ferenc feltámadását, egybegyülenek s *Orlai Miklós* vezérlete alatt bejövének Erdélybe; ezeket fölveré *báró Tige Alvincznel*. Orlai csakhamar meghala. Amint akkor hirdették, Száva Mihály étette volna meg.“³⁾

— N o v. 1. *Csáki László* a németek elől menekülvén, Szilágy-somlyón kuruccá lesz.⁴⁾

— N o v. 6. *Nagyalmásnál* gyülekeznek és szaparodnak a *kurucok*.⁵⁾

— N o v. 10. *Toroczka*i István aranyosszéki főkapitányt és Henter Benedek háromszéki alkapitányt, kik egy székely csapat-tal *Bonczhidánál* örködtek, *Kaszás Pál* kuruc hadai megverik; itt is sokan veszének — mint Cserei mondja — „a szegény székelyek közül.“ A kurucok magát *Toroczka*it is elfogják, ki is azonnal kuruccá esküvék. Szintén kurucok: *Teleky Mihály, Vay László, somlyói Kaszás Pál, Csáki László*.⁶⁾

— N o v. 10. Ezek folytán történik, hogy a *Kolozsvárról* a *bonczhidai* őrállás megsegítésére kiküldött militiára a kurucok háromszori „*Jézus kiáltással*” rohannak; mindkét fél keményen harcol, a kisebbségben lévő német megfutamlik s a tisztetekből is sokan vesznek oda.⁷⁾

— N o v. 15. Nem sokan jelentek meg a *szebeni országgyűlésre*, hol *Rabutin* az eddig *Fehérvárt* székelt *Guberniumot* is a rendek nagy részével együtt letartóztatja.

1) Kőv. VI. 61. — 2) Cserei Hist. 321. l. — 3) Cserei Hist. 335. l. — 4) Idézett hely. — 5) (Idézett mű 369. l. — 6) Cserei Hist. 332. l. — 7) Cz. Vass Gy. Naplója. 369. l.

Az országgyűlés *Szász Jánost* a Schuller János halála miatt gyilkossági s egyszersmind felségsértési bűnben marasztalván el, fő- és vagyonvesztésre ítélte, mely dec. 5-én a szebeni piacon végre is hajtatott.¹⁾

1703. nov. 17. A kurucok Bonczhidáról mind eltakarodnak: *Orosz Pál Zsibó felé, Boné Várad felé, az Ilsvay hada pedig Nagybánya felé.*²⁾

— Nov. 30. A németek *Toroczkót* és *Toroczkószentgyörgyöt* fölégetik.³⁾

— Dec. 6. Szebenből *gr. Bánffy György* főkormányzó *gr. Kálnoki Sámuel* kancellárnak Bécsbe a *kurucok rohamos előrehaladásáról* jelentést tévén, írja, hogy „a hegyekről *Abrudbánya* felől a *kurucok Enyedig* és a *Maroson is* által halottak; de a Generalis által küldött bizonyos számú német miliciát meg nem várták, hanem mind eltakarodtak előttök. Azután a *németek Toroczkót* és *Toroczkó-Szt.-Györgyöt* mind *Károlyvárról* fölégették; most pedig ismét *Enyedet* fenyegetik a kurucok, hogy felégetik; a mint írják, onnan kívül a *Körösön* be *Sebesvár* felé jöttek *Vájó András, Rabló* és *Kaszás Balázs* nevű kapitányok *Gyalu* felé, kik is mind *Enyedig* érkeztenek, hogy azt felferjék. Generalis uram ismét miliciát küldött rájuk; mint hiszem megterítik. A *Marosig* mindenütt kurucok vannak, úgy hogy *Kolozsvár* felől még levelet is alig hozhatnak számunkra. A *Mezőségen is Görgényig* hatoltak és mind a nemességnek, mind a szegénységnek marháit elhajtották. *Hunyadmegye* felől *Déváig* s feljebb is elhatottak s a *Maroson* által menvén minden marháinkat magunknak és szegény embereinknek mind elhajtották stb.“⁴⁾

— Dec. 8. A szebeni országgyűlés *Szász János* szebeni királybirót megszententiazáván: mai nap délután szolgáljával együtt lefejeztetik.⁵⁾

— Dec. 19. *Br. Tíye* alezredes *Fehérvárról* német és rác hadakkal *Szamosfalvához* vonul; másnap *Szamosujvár* alatt áll.⁶⁾

— Dec. 21. A kurucok *Balázsfalvánál* a szebeni előrsöt meglepik s *gróf Pekri Lőrincet, Jósika Dánielt* és *Toldi Györgyöt* foglyul ejtik.⁷⁾

1) Kőv. VI. 61. l. — 2) Vass Gy. i. m. 370. l. — 3) Czégei V. Gy. id. mű 371. l. — 4) Apor Péter művei. Magy. Tört. emlékek, II. 19. l. 5) Cz. Vass Gy. Naplója, i. m. 372. l. — 6) Idézett mű 373. l. — 7) Kővári VI. 63. l. V. ö. okt. 23.

1703. Dec. 21. A németek *Deés* városát s vele együtt egy néhány falut: Aknát, Némát, Széplakot s többeket fölegetvén, visszatérnek Szamosfalvához.¹⁾

— Dec. 24. A német *Aranyos-szék*et pusztítja: Szentmihályfalvát, Kövendet, Bágyont, Kercesdet fölégeti. „Istenünk siralmas karácsonyi ünnepeket adott érnünk, elégvén és elpusztulván feles templomaink és eklésiaink.“²⁾

— Dec. 29. Pekri Lőrincet, Barsay Istvánt és Jósika Dánielt *Gúthi* István kuruc kapitány *Balázsfalvánál* elfogván, Rákóczihoz szállítja.³⁾

— *A székelyek a Rákóczy hitére térnek.*⁴⁾

— *Székely támadt várát* gr. Pekri Lőrinc kuruc vezér az ellenség kezéből kivévén, hogy a székelyeknek is kedvezzen, általok lerontatja.⁵⁾

Sándor János Csikszék vicekapitánya a rebellis Rákóczi Ferenc mellé állván, sőt *Csik* akkori főkirálybíróját Henter Benedeket elfogván s a Rákóczi hűségére meghűtöltetvén, a csikiakat is azon pártiítésre hajtja.⁶⁾

— *A fehérvári* nemesszék előtt Fogarasi Szöcs István perét hiába sürgeti, mert az idő viszontagsága miatt hol egy, hol más okon elnappoltatt.⁷⁾

— Dec. A kurucok *Bonczhúdnál* a labancokat megverik, 580 német a csatatéren marad, az ország egy részét elfoglalják.⁸⁾

1704. Jan. 6. *Gúthi*, *Kaszás* és *Vágó* kuruc kapitányok *Tordán* nagy prédálást visznek véghez.⁹⁾

— Jan. 14. *Br. Tige* Szamosfalvától elindulván, a *Nagy-Szamos* mellett is sok égetést és pusztítást visz véghez.¹⁰⁾

— Jan. 20. *Br. Tige Régen* körül üldözi a kurucokat.¹¹⁾

— Jan. 22. *Teleki* Mihály Toroczka Istvánt Rákóczi hűségére viszi át.¹²⁾

1) Cz. Vass Gy. Naplója, Magy. Tört. Eml. 373. 1. — 2) Idézett mű 373. 1. — 3) Id. hely. V. ő. az okt. 23. és dec. 21-iki adatokkal. — 4) P. Lostiener Chronologia, kézirat a csiksomlyói kolostorban. — 5) Szék. Oklvt. VI. 90. 1. — 6) Szék. Oklvt. VI. 452. 1. — 7) Városi Protocoll. Judiciorium. — 8) Tsétsi János, Historia rebellionis Rakóczyanae, Thaly: Tört. Naplók. Bpest, 1875. 263. 1. — 9) Cz. Vass Gy., Magy. Tört. Eml. 35.375. 1. — 10) Idézett hely. — 11) Id. mű 376. 1. — 12) Idézett hely

1704. J a n. *Gúthi* kuruc vezér Szombatfalva felől *Udvarhelyre* bevonul, a várat Ríttér labanc parancsnok feladja s a várórséggel együtt felcsap kurucnak.¹⁾

• — J a n. 23. *Udvarhely*, Csik, Gyergyó, Háromszék és Kászon székek a *kurucok mellett felülnek*, *Udvarhely* várát s Fejéregyházatot elfoglalják, a benne lévő németeket maguk mellé eskütik s a *császár kastélyokat egész Brassóig fölverik*.²⁾

— J a n. 28. Br. *Tigével* a Szebenből küldött muskatérosok nem egyesülhetvén, *Segesvárhoz* vonulnak s a rájok ment kuruc székelyeket jól megpuskázzák.³⁾

— J a n. 28. A székelyek *Gúthi* vezérlete alatt a Kükküllő mentén lefelé vonulván, *Segesvár* külvárosát fölégetik s *Holdvilágra* nyomulnak. Itten *br. Tige* a Rabutintól kapott rácokkal és németekkel is erősödve, január 28-án a székelyeket hirtelen meglepi s minthogy *Gúthi* Ríttér tanácsa ellenére, ahelyett hogy rohamot vezényeljen, elnézte, míg ágyuit a labanc kiszegezze, ágyuival az ágyu nélküli sereget szétszórja. *Gúti* és a lovasság menekül, míg ellenben a székely gyalogságból 1000-nél több marad a csatatéren.⁴⁾

Igy győz *Feketchalomnál* is; ennél fogva egyebek közt Csikszék is a császár hűségében marad s a holdvilági felülésért az *Udvarhelyszékeken* fekvő labancoktól amnestiát kap.

— J a n. 28. *Holdvilág és Dános között br. Tige* a *Gúthi* vezérlete alatt lévő *székelyeket* megveri, kik közül *mintegy 3000-en (!)* maradnak a csatatéren, többnyire az *udvarhelyszéki gyalogok* és a passusokat őrző *hajduk* közül.⁵⁾

— F e b r. 4. *Kaszás Pál* kuruc tábornok a *Tordára* vonult csatavesztes *Gúthit* *levágja* s holttestét lovakkal tapodtatja szét.⁶⁾

— F e b r. 8. A holdvilági győzelem után *Tige* egész táborával *Udvarhelyszéknek* nyomul, *Udvarhely* várát ismét birtokába veszi s a városon és vidéken oly pusztítást és égetést visz véghez, hogy az *udvarhelyszéki birtokosság a homoródalmási barlangba* hor-

1) Orbán, A Székelyföld leírása I. 47. l. — 2) Vass Gy. Naplója 376. l. — 3) Cz. Vass Gy., Magy. Tört. emlékek 377. l. — 4) Kővári VI. 62., Orbán I. 47. l. — 5) Czégei Vass Gy. id. helyen. V. ő az előbbi adattal. — 6) Vass Gy. Naplója, id. mű 378. l.

datá vagyónát, hol a barlang száját egy kis őrség éjjel-nappal vigyázta.¹⁾

1704. Febr. 8. Kolozsvárról *Toroczka* István kuruc vezér *Vass* Györgynek írja, hogy „hagyon fel azoknak pusztításával és prédálásával, az kik igaz magyarságuk és szabadságuk mellett fogtak fegyvert“ stb.²⁾

— **Febr. 9.** Kolozsvárról *Czegei Vass* György azt feleli *Toroczka*inak: „sem conscientiam nem vádol, sem az én Kegyelmes Uram ő Felsege ellen, sem édes hazám és nemzetem ellen, sem a personalisok ellen nem vétettem, gonoszt nem cselekedtem, sem Kegyelmedet javaiban meg nem károsítottam; ha Isten Kegyelmedet reám és jószágaim pusztítására bocsátotta, arról nem tehetek, mindezeket örömmel elszenvedem ő felségeért, édes hazám és nemzetem megmaradásaért.“³⁾

— **Febr. 10.** *Örből Toroczka* István *Vass* Györgynek írja: „Az mint most is hallatik, sokaknak feleségeket, gyermekeket (azoknak, kik szabadságukért fegyvert fogtak) Kolozsvárt sanyargattatja, amit Kegyelmed ha nem mitigálja, mü okai nem lesziunk. Nem bánom, ha ezen levelemnek páriáját is Szebenbe küldi.“⁴⁾

— **Febr. 10.** *Kaszás* Pál „Kegyelmes Urunk Rákóczi Ferencz önagysága *Erdélynek a német igájából való fölszabadulására* commendirozott lovas és gyalog hadainak főkapitánya“ a *Kolozsvári*eknek írja: „Ugy látom, országunkat hamis hitével régen pusztító német ellenségnek inkább kedveztek, mintsem édes nemzetünknek, hazátoknak a vas járomból való fölszabadulásának. Isten harczoljon általunk ellenetek mindaddig, mig a jó eggyeségre és hódolásra nem fordítjátok lelketeket, testeteket, várván minden órán Istentől kezünkbe adott fegyverünket.“⁵⁾

— **Febr. 14.** *Rabutin Vass* Györgynek Szebenből írja: „Sértetlen barátságomat ajánlom s kötelezem magamat, hogy ezen zavaroknak lecsendesültével, melyek minthogy forradalmiak, Isten és ember ellen valók, sokáig nem tarthatnak, nemesak az úr ügyében kifejtett szolgálatát fogom a főkormányzéseknek ajánlani, hanem magának Ó Felségének is, hogy hiven kifejtett munkája kellő jutalom nélkül ne maradjon.“⁶⁾

— **Febr. 24.** *Toroczka* István a vele lévő kuruc hadakkal *Enyed* felé nyomul le, hogy *Orlai* Miklóssal egyesüljön, ki *Tömös*vár felől jött föl kurucokkal és arnótokkal harmadfélezed magá-

1) Kővári, Erdély Tört. VI. 63. l. — 2) *Vass* Gy. Naplója 379. l. — 3) Id. mű 379. l. — 4) Idézett mű 380. l. — 5) Idézett mű 382. l. — 6) Cz. Vass. Gy. Naplója id. m. 383. l.

val, a ki Vincz várát megvette, Szászsebes külvárosát, Péterfalvát és Fehérvárnak majorjait is elégettette s most Fehérvárt vette ostrom alá.¹⁾

1704. Febr. 24. Vass György Rabutin generalisnak köszönetet mond és tudósításokat közöl a kolozsvári állapotokról és saját viselt dolgairól.²⁾

— Márc. 4. Vass György újabb levelet ír Rabutinnak, mely mellett közli másolatban Csáki László és Koss Mihály kuruc tisztek elfogott leveleit, kik Kolozsvár ostromlására érkeztek, de kvártéljaikra visszafizettek.³⁾

— Márc. 6. Toroczkai István Gerendről dicséri a csikiakat, hogy Rákóczi Ferenc fejedelem mellett kitartottak és a fegyvert még le nem tették.⁴⁾

— Márc. 9. Teleki Mihály Maroskeresztúrról „e Societate Edomitarum“ Vass Györgynek írja: „Ézsau (Teleki Mihály) Jéhuval (Toroczkai István) megegyezett, úgy a szegény sánta Mefiboseth (Vay László) itt kullog; az edomiták (kuruczság) körültek táborba szállottak; Madarász Mátyás (Koss Mihály) Parissal (Csáki László) társalkodik; Doég (Kaszás Pál) pedig igen előre jár; Mufti (Orlai Miklós) a musetet (: valóban csinálja; Hámán (Vajó András) a fenesi hegyen kapáltat. Isten világosítsa Kegyelmed szemeit, láthassa Simeonnal az Üdvözítőt.“⁵⁾

— Márc. Arad felől egy kuruc tábor benyomulván, Fehérvár ostromát akará célba venni.⁶⁾

— Márc. 13. „Hozták hírül — írja Vass György — „hogy Enyedet is a németek fölégették volna, hogy az kuruczoknak magukat megadták volna s feles embert vágtak volna le a németek az enyedik közül, hogy Orlai a vele lévő hadakkal visszament Tömösvár felé, a gyalogját pedig vagy janicsárját Vincz várában hagyta volna.“⁷⁾

— Márc. 15. „Szomoru és keserves romlás követé Enyed városát is; mert — mint Cseréy írja — a kurucok rámenvén és a generáltól odarendeltetett labanc kapitányt Balog Zsigmondot a mellette valókkal együtt elfogván s kuruczságra beesküdtetvén, a városba beszállanak, s a kastélyba kuruc őrséget tesznek. Rabutin báró Tigét küldé lovas németekkel és rácokkal

1) Vass Gy. Naplója Idézett mű 384. l. — 2) Naplója i. m. 388. l. — 3) Idézett mű 389. l. — 4) Székely Oklvt., VII. 121. l. — 5) Cz. Vass Gy. Naplója, id. mű 391. l. — 6) Kőv. VI. 63. l. — 7) Napl. az id. műben, 393. l.

Enyedre. Noha kevesed magával volt, *Toroczkai* István pedig közel *Enyedhez*, s ki is küldöttek hozzája segítségért: csak azért mert a város reformátusokból állott (?) meg nem segélyt. A német elérkezvén, a kuruczszágot kihajtá, a várost, kastélyt, templomokat, kollégiumot felégetteté, a városnak minden javait elprédáltatá, sok száz városi embereket és deákokat levágának, a papokat, a professzorokat mindenekből kifoszták, s nagy prédával megrakodván visszamenének. Ilyen szörnyű ítéletét mutatá Isten a közönséges vétékért.¹⁾

1704. Márc. 15. *Br. Tige* azon hirre, hogy Rákóczi uj dandárokat indított Erdélybe, *Enyed* után *Toroczkót* fölégetteti; innen *Ara-nyosszéknék* esik s rendre dúlatja azt.²⁾

— Apr. 10. *Kolozsvárt* a *Hidelvén* és külvárosokban sok égés és pusztulás megy végbe.³⁾

— Apr. 15. *Teleki* Mihály Rákóczi kincstárnoka *Tordáról* írja *Csik-Széknék*, hogy a labanc párton lévő urak, főrendek jószágát confiscáltatta.⁴⁾

— April 21. *Toroczkai Porumbánál* a futó labancok között sokat levág és társzekereiket elfogja.⁵⁾

— April 26. *Orlai* Miklós kuruc vezér méreg mián meghal.⁶⁾

— Máj. 20. *Toroczkai* István „generalis főstrázsamester“ szentpáli táborából *Csikszéket* 300 lovas küldése iránt hívja föl.⁷⁾

— Jun. 5. *Rákóczi* Ferenc *zsuki táborából* *Czegei Vass Györgyöt* is meghívja a *Gyulafehérvárt jul. 5-én* tartandó országgyűlésre, „hogy a hadakozás folytán következett rendetlenségek s egyéb a nemes ország közjavát és szolgálatját néző dolgok iránt is jó rendelés, mind egyéb közönséges és személy szerint való megbántódásoknak az igazság kiszolgáltatásával orvosoltatások lehetne, nemes Erdélyországban az ország régi rendtartása szerint publikáltatnék egy országos gyűlés.“⁸⁾

— Jun. 20. *Gr. Pekri* Lőrinc, kit mint Tököly hívét 1686-ban nótáztak s e nótán *Ozdot*, *Királyfalvát* s más jószágait elvesztette, de *Leopold* hűségére térvén, mint gróf jött vissza Erdélybe; itt

1) Cserei Hist. 335. l — 2) Vass Gy. Naplója id. mű 398., 399. — 3) I. h. — 4) Székely Oklvt. VII. 121. l. — 5) Id. mű 123 l. — 6) Vass Gy. 401. l. V. ö. 1703. okt. — 7) Székely Oklvt. VII. 124. l. — 8) Vass Gy. Naplója, id. mű 408. l.

Rabutin által a megyék hadi szervezésével bízatik meg; azonban foglyul esik s Tokajhoz küldetvén, itt kurucnak felcsap és *gr. Mikes* Mihálylyal mint Rákóczi felhatalmazottjai 14 zászlóallyal Erdélyben megjelennek s *Fehérvár* alá vonulnak.¹⁾

1704. jún. 26. Bonchidáról *Gr. Pekri* Lőrinc és *gr. Mikes* Mihály mint Rákóczi Ferenc fejedelem teljhatalmu biztosai *Vass* Györgyöt felhívják, hogy Kolozsvárt adják fel.²⁾

— Jún. 27. *Beszterczét* a német őrség *Teleki* Mihálynak feladja.³⁾

— Jún. 28. *Pekriék* Gyalut is felkérlik. Onnan *Pekri* Koss Mihálylyal *Fehérvár* felé megyen, Csáki László Bonczhidán marad.⁴⁾

— Júl. 5. *Czegei Vass* György Kolozsvárról *gr. Pekri* Lőrinc és *gr. Mikes* Mihály felszólításokra és fenyegetőző levelekre feleli „nem vagyok az az ember, hogy olyan istentelen invencziókat cselekedném, melyeket az Ó felsége itt lévő officialisi, vagy militiaja meg nem tudna gondolni.“ Aztán idézi *Kendi* Sándor, *Gyulai* Pál és *Náprágyi* Demeter erdélyi püspök szavait és példáit. „Ezek szerint írja — ne adjatok helyet és hitelt minden hazugságnak és gonosz akaróim szavainak. Esto fidelis et dabo tibi coronam vitae.“ (Apoc. 3.⁵⁾)

— Júl. 15. *A fehérvári országgyűlés*, melyen a megyék, a székeley székek s a császáriak által lefoglalt Brassó, Szeben és Szászsebesen kívül a szász székek is megjelentek, *Rákóczi* Ferencet ünnepélyesen Erdély fejedelmévé választotta.⁶⁾

— Júl. 17. Az erdélyi *rendek Gyulafehérvárról felszólítják a kolozsvári hazafiakat* és erdélyi őrsegeket, hogy „miután f. július hó 6-án felsővadászi *Rákóczi* Ferenc úr Őnagyságát országul és három nemzetül az ország szabad választása szerint közös akarrattal és szavazattal *fejedelmnek választották* s a guberniumi directiót eltörölték: ökegyelmők is megemlékezvén igaz hazafiságáról a mi kegyelmes urunk Őnagysága hiúségére applicálja magát“ stb.⁷⁾

— Júl. 20. *Gyalut* feladják s a benne lévő németek is kurucokká lesznek.⁸⁾

— Júl. 23. *Teleki* Mihály a kurucok Pustzaszentmiklósnál

1) Kővári, VI. 65. l. — 2) *Vass* Gy. naplója. Id. mű 410. l. — 3) Idézett mű 410. l. — 4) *Magy. Tört. Emlékek* 35. 410. l. — 5) Id. mű 412. l. — 6) Kővári, VI. 65. l. — 7) *Magyar Történelmi Emlékek*, 35. 416. l. — 8) Idézett mű 417. l.

fekvő táborából Vass György bátyja-urának írja: „Keresztül fekszik a gerenda a Kegyelmed szemén, még is szálkát lát szememen. . . . Ézsau (Teleki Mihály) is az edomitákra (kuruczok) gondot visel; Kegyelmed jószágában dolgoznak, aratnak, kinék? megválnak; Kegyelmed bizony semmivé marad az hűség mellett.“¹⁾

1704. Jul. 24. Kolozsvárról Teleki Mihálynak Vass György írja, hogy kívánságára Kabos Pálné asszonyt kibocsátja. Teleki levelének többi részére való választ most elhallgatja, más időt várva reája.²⁾

— Jul. 25. „Kolozsvárról feles városi atyafiak mennek át a kurucz atyafiak közébe, u. m.: Pekri Gábor, Kabos Sándor, Veszprémi György, Radák András, Székely Zsigmond, Valkai Zsigmond, Havasi Sándor s Olajos nevü szabó is.“³⁾

— Aug. 2. Gr. Rabutin *Szebenben* a benn volt urakkal, kik között Korda Zsigmond udvarhelyi, Kászoni János csiki főtiszt, Sándor Gergely, Sándor Zsigmond stb. szerepelnek, szüntén gyűlést tart s Rákóczi megválasztását semmisnek nyilváníttatja.⁴⁾

— Szept. 4. Hirlelik Kolozsvárt, hogy a német segítség már Tokajnál van; azt is hírül hozzák, hogy Görgényt feladták és Szamosujvárt is feligérték volna a kurucoknak.⁵⁾

— Szept. 24. Teleki Mihály *Beszterczét* bevén, Kolozsvár alá megy s azt ostromolni kezdi.

— Okt. 8. Rabutin *Kolozsvár* fölmentésére siet s Szamosfalván alól a kurucokkal szembe tűz. Serege 3000 fő, Toroczkai és Vay Lászlóé pedig 9000-nyi kurucból áll; „mindkét fél keményen harcol, de a kurucz lovasok a generalis kemény tüzelését nem állhatván, a balszárny megszalad, utána a többi is, a gyalogságot ott hagyván, holott azok többnyire ott vesznek minthogy a generalis pardont nem adván, őket egy lábíg levágotja.“⁶⁾

— Okt. 9. Rabutin *Kolozsvár*hoz vonulván, falának egy részét széthányatja.⁷⁾

— Okt. 13. Rabutin látván, hogy *Kolozsvárt* meg nem tarthatja, a vár fala egy részét fölhányatja s az őrséget magával viszi.⁸⁾

— Okt. 21. Pekri a *székelyeket* szervezván, Udvarhelyt limitatiót bocsát ki.⁹⁾

1) Vass Gy. Naplója, id. mű 416. l. — 2) Idézett mű 417. l. — 3) Idézett mű 418. l. — 4) Kővári VI. 65. l. — 5) Cz. Vass Gy. naplója, id. mű 424. l. — 6) Idézett mű 433. l.) — 7) Id. hely. — 8) Kővári VI. 66. l. — 9) Kővári Id. hely.

1704. o k t. *Sándor* János fiával, *Deák* Tamással és *Horváth* Györggyel ő felsége hiveinek jószágait egész *Szászkézdig*, s gróf *Apor* István csiki jószágait is prédálja.¹⁾

— O k t. 16. Rabutin miután *Kolozsvárt* a kuruc bloquadja alól fölszabadította s a város falait lerontotta, a német őrséget belőle kiviszi és *Szamosujvárba* helyezi át, hová számtalan élést és takarmányt hordat be.²⁾

— O k t. 24. Rabutin *Fehérvár* alá vonulván, minthogy *Pekri* és *Koss* a bennelévő kuruc hadakkal belőle kimentek, Rabutin a pusztán hagyott várba bevonul és annak erődítményeit elhanyagja.³⁾

— O k t. 27. *Radvánszki* János Rákóczi fejedelem tanácsosa *Kajántóra* érkezvén *Csáki* Lászlóval együtt: *Kolozsvár* centrumparterei kimennek hozzájuk tanácskozni s abban egyeznek meg, hogy mindnyájan átállanak *Rákóczi fejedelem hűségére* s neki a hódolati esküt a tanácsháznál aztán le is tették.⁴⁾

— O k t. 29. *Kolozsvár* magát gr. *Csáki* Lászlónak és *Teleki* Mihálynak feladja.⁵⁾

— N o v. 3. Rabutin ismét *Fehérvár* alá menvén, minthogy abból *Koss* Mihály hajduival a hegyekre kiszállott és a városiak is belőle elmentek: falaiból egy darabot puskaporral fölvettet.⁶⁾

— N o v. 10. *Szebenben* *Apor* Istvánt asztal fölött szélhüvés érvén, Erdély ezen nevezetes férfia meghal.⁷⁾

— N o v. 12. A német *Medgyestől* *Fehérvár* alá vonul, *Segesvárra* is bebocsátják s a hazának *Maroson* tul való részét is nagyobbára meghódítja s az élést mindenfelől eltakaríttatja.⁸⁾

— N o v. 16. Gr. *Pekri* Lőrinc *Kaszás* Pált elfogattja és *Görvénybe* küldi.⁹⁾

— N o v. 20. *Graven* alezredes hat század némettel *Háromszékere* vonul.¹⁰⁾

— N o v. 25. *Teleki* Mihály és *Radvánszky* János *Csáki* Lászlót helyezik a *kolozsvári kapitányságba*.¹¹⁾

1) Székely Oklv. VI. 452. — 2) Cz. Vass Gy. Naplója. Idézett mű 435. l. — 3) Idézett mű 437. l. — 4) Idézett mű 438. l. — 5) Kővári, Erd. Tört. VI. 66. l. — 6) Vass Gy. Naplója, idézett mű 439. l. — 7) Id. mű 440. l. — 8) Idézett hely. — 9) Id. hely. — 10) Id. hely. — 11) Id. hely.

1704. Dec. 5. *Komlósy* kuruc vezér *Sárkány* mellett mintegy 800 labancot levág.¹⁾

— Dec. 11. Hirlik, hogy Moldvából és *Havasalföldről* 500 *tutár* érkeznek Rabutin segítségére.²⁾

— Dec. 12. Rákóczi fejedelem *Gyürki* Pált bizonyos hadakkal Erdélybe küldi.³⁾

— Dec. 13. Rákóczi fejedelem gr. *Mikes* Mihályt a *székelyek generálisává* teszi.⁴⁾

— A labancoknak Udvarhelyről való eltávozások után a *Csikiek és gyergyaiak kurucokká* lesznek. Az ebből eredő veszedelmektől tartva, P. Moldvai Lajos *somlyói* gvardian a b Sz. Mária csodátévő szobrát, mely az 1661-ki dúlások és égések között is csodaszertően megmaradott, a Nagy-Somlyó hegyére viteti és ott elrejtí, hol valószínűleg a „kuruc-világ“ lefolyásáig marad.⁵⁾

1705. jan. 1. Rákóczi gr. *Forgáts* Simont teljhatalommal erdélyi generálisnak nevezvén ki, az feles lovas hadakkal és 6000 hajdúsággal Erdélybe beindul. „*Gyürki* Pál jöve be elsőben egy rész haddal; mely jó paripás, forgós, farkas bőrös fényes had vala“ — írja Cserei.⁶⁾

— Jan. *Medgyesnél* br. Tige labancai a Gyürki kurucait meglepik és számban is többségben lévén, közülök többeket levágnak.⁷⁾

— Jan. 14. Gróf *Pekri* Lőrinc erdélyi fővezér *küüllővári* táborából sok fontos dologról értesíti a fejedelmet. „Csak az Isten hozná be már gr. *Forgáts* uramat — írja — hadd vennők el azokat a *havasalföldi passusokat*, egy ember se járhatna *Szebenben* és *Brassóban*. Az elmúlt napokban az *medgyesi* német reám indult volt s egy ide legközelebb eső faluban beleakadván az mieink, jócskán levagdaltak bennök s fertáj mélyföldnyére üzték. Vagyon annak is hire, hogy Rabutin *ágyukkal jöne ki* ellenem *Szebenből*; de az Gyürki Pál uram hadai is már itt lévén, remélem confundálna, ha opponálnók magunkat és ha formális harcot tennénk is, kivált ha az egész gyalogságot, az mi *Szebenben* vagyon és sok ágyut ki nem hozna, de ugy nem biztathatnám magamat, mert

1) Cz. Vass György Naplója, Magy. Tört. eml. 35. 440 l. V. ö. Cserei Histor. 331 l. — 2) Id. mű 442 l. — 3) Id. hely. — 4) Id. hely. — 5) P. Losteiner Chronologia c. kézirat a csiksomlyói zárdában. — 6) Cserei Hist. 344. l. — 7) Thaly: Tört. Naplók 268. l.

az *ágyutól ez a mi népünk igen fél*. Gr. Forgáts uram azt írja, hogy meg ne ütközzünk véle, ha ki talál reánk jöni, hanem csak előbb szálljunk előtte és fárosszuk; de attól tartok, ha elmegyünk előtte, az mi nyomunkon mindenütt *elégeti* az országot, minthogy eddig is valóban sokat égetett s most is csak éget, mikor kiszalad“.

„Csak azt kívánám kegyelmes uram, hogy *Forgáts uram jöne be iziben*, mert *Gyürki* uram is beteges ember, *magam is gyenge* egészséggel vagyok; s az *élés iránt való provisio* miatt is sokszor nagy fogyatkozásban vagyunk úgy, hogy noha Nagyságod kegyelmességéből én méltatlan voltomra nézve első ember volnék most itt: mégis sokszor *profont kenyeret eszem s az hadak is sokat koplalnak*; negyed-ötöd napig sincs kenyerek. *Teleki* (Mihály tábornok, Rákóczi erdélyi kincstartója.) uramnak Nsgod méltóztatnék parancsolni, viselne jobb gondot az hadak számára való élés felől; az hol fiscalis asztagok volnának, hadd esépeltetnék ökglmeik az ide való militia számára. De ide *gyalog(ság) kellene* kegyelmes uram, ha Szebenben által akarnánk esni, hogy az Nsgod háta megett ellenség ne lenne *Ágyu, bomba kellene s gyalog had Szeben ellen*; inkább az lovas hadból kivitethetne Nsgod vagy két-három ezeret innen, csak lenne helyette valami jó gyalog. Én ugyan kegyelmes uram mégis mindcsak azt mondom, hogy az Úr Isten ne adja, de ha *bujdosásra jutna is Nsgod ügye* s az szerencséje meghanyatlanék is: *kész vagyok* az Nsgod szolgálatjára hazámat és mindenemet elhagyni s *meghalni Nsgod mellett*; s Nsgod is emlékezzék az . . . on tett hitiről, hogy ezt az országot nem hagyja s ha parancsol Nsgod Forgáts uramnak, hogy Szebenhez körmös kézzel nyuljunk, az mennyien leszünk, remélhetni boldogulásunkat is.“

„Az Szebenben levő németnek is biznám *elpártolásához*, ha Szebent megszorítanók; s jóllehet az mint most is Nsgoddal odafent bántanak az németek: én nem hihetek nekik, de ugyancsak jó volna, ha *elszöknének és hozzánk kijönnének*, az minthogy Szebenből kezdettek is szökni; csakhogy *Rabutin patenseket* bocsátott mindenütt az falukra, hogy az oly Szebenből szökő németet megfogván vigyék vissza. Én is azért micsoda *contra-patenst* bocsátottam, ez levelemmel Nsgodnak alázatosan elküldöttem.“

„Én *nem vádaskodtam soha* is, de nem állhatom, hogy némelyek *csak Kolozsváron laknak, hosszú asztalra főznek, az egész fiscalitásnak proventusát emésztik, csak egy pénzt is publicumra nem fordítanak*; az főemberek táborba nem jönnek, ott *nyalakovnak* az jó örsém *Teleki Mihály uram körül*; két vagy három főembernél több itt a táboron nincsen; de az nagytiszt sollicitálásban

vadnak sokan: ki udvarbiróságot, ki harmincadosságot, ki ördögöt s ki poklot sollicitál s vásárol, az minthogy egy néhánynak, az ki ezelőtt militáris kapitány volt, más tisztet (hivatalt) adván Teleki Mihály uram (bizony elhiszem, nem honorarium nélkül), az táborozástól elvonta magát s ebben töltik el az időt. *Nincs provisio* az hadra; az Gyürki uram hadaiból is vissza akartanak már menni a necessariumoknak defectusa miatt; nem érkezem mind comissarius lenni, mind egyéb militarékat folytatni, noha valamit tökéletes igaz szíjjel Nsgod és hazám szolgálatjára vált elkövethetek, semmit sem mulatok el.“

„Már kglmes uram az országot azokon a helyeken kívül, az kikben eleitől fogvást német praesidium volt, *meghódoltattam* mind és Isten behoiván *gr. Forgáts uramot, kezébe adhatom ökgelmének az országot*. Az kezemből még most szedik az csontokat. Isten tudja, jó lesz-e valaha vagy sem, de mégis Nsgod és hazám szolgálattjától nem idegenkedtem, az mit lehetett mindent elkövettem. Ezek után Isten Nsgodot az szegény magyar nemzet szerencséjére boldogítsa! Nsgodnak igaz alázatos hive s méltatlan szolgája Gr. Pekri Lőrincz.“

Utóirat képen közli a *temesvári pasától* és a francia generálistól hozzáírt leveleket. A temesvári pasát disgustálta *Csáki András*, kit ha Nsgod ki nem vitet, kész a barátságot fölbontani, mert török kereskedőket arestált, verte, rongálta, sok insolentiákat, huzásokat cselekedett rajtok. Mit cselekedett *Iván kapitán*nal is: nekem szöllő levelét accludalom. Egyszóval ez az ember annyi excessust cselekedett, hogy ha itt lett volna, bizony megfogattam volna és törvényt látattam volna reá. Az mint az emberem mondja: arnótokat, jancsárokat, rácokat, gyaloghadat eleget fogadhatnánk, akár hat ezeret is, *csak pénz volna*; de itt Teleki uramnál nincsen.“

Azután bővebben ír a *töröktől várható segítség tárgyában*. „A temesvári pasa is azt mondotta, hogy ha a Porta meglátja, hogy Erdély segítségéhez akar folyamodni: nem kételkedik benne, hogy nemcsak öt vagy hatezer embert, hanem annyit is adna Erdély segítségére, még talán jó pénz nélkül is, hogy Erdélyben minden várakból kihajtaná a németet. Én azért alázatosan javallanám, hogy az ország nevével requirálnók az Portát, ha Nsgod bölcs itéletei is accedálna . . . Nsgdot alázatosan kérem, *ne késsék az temesvári pasának az jancsárok felől irni*; bár csak 500 jancsárunk lenne, én is mondanám, hogy *hamar időn befűttenénk Szchemek*.“¹⁾

1) Történelmi Tár, 1899. évf. 458—463. l. l.

1705. ápril 25. *Forgács* Simon, kit Rákóczi Erdélybe küldött, *Medgyes* sáncait vizsgálja.¹⁾

— A pr. 29. *Roth* magyar és tót legénységből álló ezrede *Medgyes* alá érkezik.²⁾

— Máj. 4. *Pekri* Lőrinc a megyei hadakkal *Nagy-Selyknél* táboroz.³⁾

— Máj. 11. *Forgács* Simon, kit Rákóczi *Pekri* Lőrinc helyébe küldött fővezérnek, *Segesvárt* hatalmába kerítvén, *Gidófalvi* Gábort *Háromszékre* küldi, hogy puskaport gyártasson.⁴⁾

— Máj. *Medgyest* hosszas ostrom után a kurucok megadásra bírják, szabad elvonulást engedvén a labancoknak, kik közül sokan átállanak a kurucokhoz.⁵⁾

— Máj. „*Gyürki* — mint *Cseréi* jellemzi — porcina gravitással viselvén magát, hogy az erdélyi zekés, czondrás hadakat meglátták, kicsufolták; maga *Gyürki* azt mondja vala *Pekri* Lőrincnek: „Bizony uram, kár a kenyérhéj is az erdélyieknek, mert eddig konczczal is agyon kellett volna verni azt a kevés rossz németet, a ki Erdélyben vagyon; *Medgyes* is micsoda? fölöstökömrre sem lesz elég a velem való hadaknak.“ *Pekri* elszégyenlé magát s csak azt felelé: „a magyarországi németnél jobbakra akadtok Erdélyben“. Meg is veré *Isten* a kevélységeért. *Báró Tige* tanult okos hadviselő ember lévén, kijöve *Medgyes*ről, ugy expiálá, hogy ott vesze harmadfél száz magyarországi kurucznál több, s gyalázattal jövének *Küküllővárra*. Bezzeg ők is alább hagyák s nem csúfolák többé az erdélyieket. *Forgács* Simon is elérkezék a többi hadakkal s egész Erdélynek parancsolatot bocsáta ki, hogy mind felüljenek.“⁶⁾

— Jun. 12. *Teleki* Mihály *Kolozsvárt* szállást készít és intézkedéseket tesz Rákóczi fejedelem fogadására.⁷⁾

— Jun. *Salz feladá* *Medgyest* *Forgács*nak. „Ha akkor *Forgács* — írja *Cseréi* — egyenesen *Brassó* alá megyen, könnyen *Brassót* is megveheti vala, ugy *Fogarast* is, mert igen megrémültek vala, számtalan had lévén *Forgács*csal; de ő csak részegséggel, vendégséggel és kurválkodással vesztegeté az időt. *Medgyes* alól *Balázsfalvához* szálla s onnan válogatott hadakat küldé *Verestoronyhoz*. *Balázsfalvától* *Harsághoz* szálla, és ott sánczot csinál-

1) C. Vass Gy. Napl. Magy. Tört. emlékek 35. 456. l. — 2) Id. hely. —

3) Id. mű 456. l. — 4) *Kövári* VI. 68. l. — 5) *Thaly*: Történelmi Napok 275. l. — 6) *Cseréi* Hist. 346. l. — *Vass* Gy. Naplója, id. mű 458. l.

tata, maga kimene Magyarországba, s Orosz Pálra bizá az egész hadak comendóját, holott *Pekri Lőrincz*, s *Mikes Mihály* mind elsőbb generálisok, száz Orosz Pálul jobb és tanultabb úri emberek valának; de csak azért, hogy erdélyiek, nem szerette őket s örökké veszekedett velek. Mert a magyarországi ember gyomorból gyűlölte mindenkor az erdélyi embert, mégis egyben czimborált Erdély a maga veszedelmére velek.¹⁾

1705. j u n. A *szebeni* labancok kicsapásait a kurucok visszaverik, a *Vöröstoronyi* erődöt beveszik, a szorost megszállják és Szebent ostrom-zárolják.²⁾

— J u n. ? 16. *Pekri Rabutin*nak hozzáirt levelére, melyben Pekrivel a generális több állhíreket közöl, latin levélben felel s a hazugságokat „a főnök titkáranak” keményen szeme közé dobálja és azokat megcáfolja, „Sarcastice éneklí letenyé módra: „Rabutin urtól, barátságától és levelezésétől ments meg Uram engem!” Kijelenti, hogy ha még szebenből hozzá ily leveleket ír: a levél hozzáját felakasztatja, a levelet pedig ily felirattal: „Rabutin féle levél” pellengére függeszteni. „En — írja — nem költött, hanem igaz dolgokat írok: „Landaunál a császári sereg teljesen tönkre tétetett, a várat a francziák bevették; mikor a császár erről értesült: szélhűdés érte, s május 5-én délután 4 órakor meghalt. Hiszem, hogy Excellentiád erről másunnan is értesült.”³⁾

— J u l. Orosz Pál tábornok *Szamos-Ujvár várát* — az őrséget szabadon bocsátván, — elfoglalja.⁴⁾

— A u g. 2. Rabutin generalis *Szebenben országgyűlést tart*, hol a szászok ohajtására ujólag kimondatik, hogy Rákóczinak a mult évben történt fejedelemmé választása törvénytelen s hiveire fej- és jóságvesztés büntetése vár.⁵⁾

— A u g. 8. *Pekri Lőrinc Nagy-Selyk és Harság között táborában* meghallja, hogy Forgáts Simon tábornok már Szászsebeshez érkezett s 3—4 nap alatt hozzája vonul a vele való hadakkal.⁶⁾

A u g. 11. *Forgáts Gyulafehérvárról* Rákóczi fejedelemhez jelenti, hogy holnap bemegy a táborra, „meglátom — írja — mire mehetek a farizeus Pekrivel. Vigye el Nsgod tőlem, mert bizony egyszer meglövöm”⁷⁾

A u g. 13. *Forgáts* tábornok *Fejérvárról Balászfalvára* érkezik.⁸⁾

1) Cserei Hist. 346, 347. l. — 2) Thaly: Tört. Naplók 270. l. — 3) Tört. Tár. 471 - 473. l. — 4) Kővári VI. 68. l. — 5) Kővári VI. 69. l. — 6) Cz. Vass Gy. Naplója, ld. mű 461. l. — 7) Tört. Tár. 468. l. — 8) Vass Gy. id. mű 462. l.

1705. Aug. 15. Forgáts generális estére *Mikesszására* jő.¹⁾

— Aug. 16. „Gr. *Forgáts* generalis uram — írja Vass Gy. — gr. *Pekri* Lőrinc urammal lévén ebéden és mulatván, mikor *Mikesszására* *Pekri* urammal vissza akar jöni, *mindketten ittasok lévén, összevesznek* és *Forgáts* uram arestálja *Pekri* uramat az maga sátorában és azon éjjel arestumban volt.“

— Aug. 17. „Az arestumot *Forgáts* uram elvéteti *Pekri* uramról, aki eljő a táborból és *Balázsfalva* felé jövén, Vass Györgyöt és Balog Zsigmondot magához hivatván, közli velök azon casusát, melyet a vármegyék keservesen éreztek és fájlaltak.“²⁾

Ez esetet maga *Pekri* is leírja a fejedelemez intézett jelentésében. „Husz németjét, — írja — kiket *Forgáts* mindenkor magával hordoz, a sátorom ajtajára állította; virradtig úgy tartott; maga olyan részeg volt, hogy a felesége után nem mehetett el az maga sátorába, hanem Róthhoz ment és ott hált; reggel az arestáló németeket elvitette s Róth uramtól azt izente, hogy *nem ellenzi, ha Ngdhoz kimegyek*. *Forgáts* már *Teleki, Csáki, Mikés* uramékant elüzé, a *magyar hadak között egy főkapitány sincsen*. Gyűrki Pál uram ugyan favoritaja volt, de azt is elereszté; egyedül én voltam mellette, engem sem szenvedhete.

Könyörgök és Jézus nevében kényszeritem Ngdat, hogy két becsületet, jólelki ismeretű embert, a ki *Forgáts* uramtól ne féljen, expedáljon, *hadd inquiráljanak*, ha megérdemlettem-e én az arestumot? stb . . .³⁾

— Aug. *Pekri* jelenti a fejedelemez, hogy *Forgáts* uram szélyel járván : a Szebenhez közelébb lévő corpussal ő nyomorgott.⁴⁾

— Aug. 27. Gr. *Pekri* Lőrinc Kutyalváról a fejedelemez írja, hogy *Forgáts* uram mind az ország lakószai, mind a hadak előtt elég disgustusba hozza magát minden nap, mert mikor *jól iszik*, mindenkor belegarázdalkodik valakibe.⁵⁾

— Aug. *Herbeville* a Dunántulról Erdély felé tart a császáriak segítségére. Aug. 11. Rákóczit Pudmericnél megveri.⁶⁾

— Sze p. 1. Megnyílik a *szécsényi konvent*, melyben Rákóczi a „szövetséges rendek“ feje és vezére címmel ruháztatik fel.⁷⁾

— Sze p. 10. *Pekri Lőrinc Kutyalváról* kelt levelében megköszöni a fejedelemez iránta való kegyelmes gratiaját, melylyel az

1) Id. mű 462. l. — 2) Czegei Vass Gy. Naplója, Magy. tört. eml. 462. l. — 3) Történ. Tár. 1899. 466. l. — 4) Tört. Tár. 1899. évf. 464. l. — 5) Tört. Tár. 1899. évf. 468. l. — 6) Tört. Naplók 271. l. — 7) Kőváti VI. 69.

erdélyi hadaknak parancsnokságát rábizza, mit is alázatos igaz hűségemmel igyekezem — ugymond — éltem fogytaig demereálni.“

1705. Szept. 10. *Pekri gr. Forgáts eltávozásáról* a fejedelemnek írja: „Forgáts uram a maga rossz cselekedeteit holmi kigondolt vádakkal akarja Nsgod előtt szépíteni. Az bizonyos, hogy a hadak nem szeretik és diszgulalodtak azért: 1. hogy örökké csak a németekkel traktált, egy németet tíz magyarra becsül; 2. soha senkinck jó szót nem ad, csak az adtateremtette . . . kivált ebéd után; 3. a panaszló felek elejébe sem mernek menni, inkább irtóznak Forgáts uramtól, mintsem Rabutintól.“¹⁾

— Szept. 11. *Forgáts* tábornok Erdélyből kimegy a szeptember 12-re hirdetett szécsényi gyűlésre.²⁾

— Szept. 30. *Gr. Pekri Lőrinc és Teleki Mihály* assecurálják *Vass Györgyöt*, hogy mind jó, mind szerencsétlen állapotokban a haza és fejedelem dolgait egyező értelemmel folytatják.³⁾

— Okt. 10 *Rákóczi Szécsényből Erdélybe* jő, hogy magát a fejedelmi székbe beiktattassa.⁴⁾

— Okt. 15. *Rákóczi* fejedelem a hónap végére vagy nov. elejére *Gyulaférvárra gyűlést* hiv össze.⁵⁾

— Okt. 22. *Rákóczi* fejedelem *Somlyóra* érkezik.⁶⁾

— Okt. 24. A fejedelem *Zilahon* van.⁷⁾

— Okt. 25. *Rákóczi* fejedelem a *Meszesen* átjövén, *Magyar-Egregynél* megszáll.⁸⁾

— Okt. 26. *Rákóczi* a *karikai* szorosban erős sáncot kezd hányatni.⁹⁾

— Okt. 28. *Pekri Lőrinc Segesvár* felől megérkezik.¹⁰⁾

— Okt. 31. „*Rákóczi* Forgáts tanácsán járván (ki alattomban a némettel conspirált) a hadakat mind elosztá; generál *Pekri Lőrinczet* az erdélyi székely hadakkal *Férvárhoz* küldé, *Orosz Pál* generalt néhány ezer lovassal, hogy a szebeni németre vigyázzon, *Felekhez*; *Kálnoki Pétert* a háromszéki és csiki hadakkal *Szent-Péterhez* a brassói bloquádára, *Teleki Mihályt Kővárba*, *Csáki Istvánt Kolozsvárra*, *Toroczkai Istvánt Beszterczére*, *Mikes Mihályt*

1) Tört. Tár. 1899. 468—470. l. — 2) Cz. Vass Gy. Naplója id. mű 465. l.

— 3) Idézett mű 466. l. — 4) Tört. Naplók 272. l. — 5) Vass Gy. 467. l. —

6) Idézett mű 468. l. — 7) Idézett hely. — 8) Idézett hely. — 9) Idézett hely.

— 10) Idézett mű 468. l.

Deésre, hogy csépeltenessek, kenyeret süttessenek a hadak számára. Ilyen szép becsülete vala már is az erdélyi uraknak Rákóczi előtt. ¹⁾

1705. okt. „Rákóczi is beérkezék Erdélybe *Magyar-Egregyhez*, pro 11. novembris *Fehérvárra országgyűlését* hirdetvén, hogy ott magát a fejedelemségre instelláltassa. És mivel már Rákóczi jövetelének híre vala, kiindulánk — írja Cserei — Kolozsvárra; ott Pekri Lőrinczczel megegyezvén, *Magyar-Egregyhez* menénk Rákóczi táborára. A mi erdélyi uraink főembereink, *mindjárt tisztségeket* s a várakba szorult erdélyi urak jószágait kezdék sollicitálni; de eléhvivatván őket Rákóczi a sátora eleibe, nyilvánoson — én is ott állottam — azt mondja nekik: „Kegyelmetek afféle sollicitationak hagyjanak békét, nincs most ideje, mert még ezt a rajtam levő mentét (kék kamuka vala a mente, nyusztmállal bélelve) sem tudom még enyém-e vagy másé? Ha a németen győzedelmet vehetünk, annakutána kinek-kinek érdeme szerint meg leszén a promóciója.“ ²⁾

— Nov. 8. A labancok *Szilágy-Somlyó felől* Erdélybe hatolnak; Rákóczi a meszesi, karikai és zsidói szorosokat elsáncolja; mindazáltal a németek némely hűtlen magyarok tökéletlenségéből a még el nem készült *zsibói sáncokig* hatolnak s azokat november 8-án nagy veszteségekkel elfoglalják s magoknak az utat Erdélybe megnyitják. ³⁾

— Nov. 11. *Pekri Lőrinc Fehérvár, Orosz Pál Szeben, Kálnoki Péter* háromszéki és csiki hadakkal *Brassó* ostromzárolásával vannak elfoglalva s eszerint a 30,000-nyi erdélyi kuruchad nem vehet részt a *zsibói csatában*, melyet *Herbevillevel* szemben Rákóczi vezérei elveszitenek. 6000 kuruc s 24 ágyu maradt a csatatéren. ⁴⁾

— Nov. Rákóczi a mintegy 12000-nyi futó haddal *Bethlenbe* s onnan másnap *Kőváron* át kimene Erdélyből, idehagyván az országot a jó fejedelem. Rákóczinak szerencsétlen *zsibói csatája* után a székelyek hazamenekülnek. ⁵⁾

— Nov. 11. „Nagy készüllet vala azonban mind Kolozsvárt, a hová Rákóczit várják vala, mind *kiváltképen Fejérvárot*, mert sz. Márton napjára oda deputálták vala az *országgyűlését*, hogy ott Rákóczi a fejedelemségbe beállitassék. Számptalan élést, lisztet, szénát, abrakot, s egyéb minden kigondolható jókat hordatván az ország lakossáival *Fejérvárra*; sőt *Tokajból* sok hordó

1) Cserei Hist. 353. l. — 2) Cserei Hist. 352. l. — 3) Fört. Naplók 273. l. — 4) Kővart VI. 70. l. — 5) Losteincr, 440 l.

drága jó borokat hoztanak vala bé, azokat is mind Kolozsvárra és Fejérvárra szállíták; s egy néhány ágyukot is vittének vala Fejérvárra. Mindezek a harczt után, melyben éppen *november 11-ik napján Zsibónál Rákóczit* megverék, a német prédájára jutának; a jó édes tokai borokat a német generálok, officérek ivák meg.¹⁾

1705. N o v. 11. „Éppen azon napon, írja Cserei, mikor a harczt volt, Rabutin *Szebenből* kijöve az ottvaló kevés haddal s Orosz Pált *Feleken*, Szappanos Mihályt *Prumbákon* fölveri, sokakat levág a kuruczszágból, noha ezek 3--4 annyin is valának. A brassói commendans is *Wallenstein* ugyanakkor *Szent-Péterre* kimegy, Kálnoki Pétert mind bloquádástól felveri és szétszórja. Pekri Lőrincz *Fehérvárnál* megértvén a német győzelmét, elszalada, hadai eloszlának, maga előbb Moldvába, onnan Rákóczihoz szalada. *A várakba szorult urak puszta házokhoz kimenének*, de ott semmit sem találának; mert a kuruczok mind elpredálák, keménczéjököt, ajtójököt, ablakokot egyberonták.“²⁾

— N o v. 15. A Brassó mellett táborozó Kálnoki Péter székeleyeit *Wallenstein* fölveri; a német katonaság egész Erdélyt előti, a kurucok javait predálja s a *székelységet* a nyakukra küldött *Graven* tábornok annyira sarcolja, hogy a nép marha hiányában maga vonja „Graven-szekerének“ nevezett talyigáját.³⁾

— N o v. 29. A főkormányshék Rabutin kívánságára dec. 15-re *Segesvárra országgyűlést* hív össze s ő felsége nevében amnestiát hirdet, mely azonban dec. 30-án tartatott meg s élelmezést és adót ró ki⁴⁾ s ennek hasonfelét a fegyverre kelt székelységre nyomá.⁵⁾

— D e c. 29. A *karácsoni* ünnepek előtt némely kurucok *Csikba* törnek és nagy zsákmányozás után dec. 29-én, midőn *Graven* labanc vezér ugyan *Csikba* betör, *Moldvába menekülnek*. Graven, jöllehet a barátok az ő részén valának, a *kolostort* mindenéből kifosztja, a Mikes család sirboltját feltöreti és a templomot megszenségteleniti; miért *P. Zsigrai* Modest tartományi custos az oltárokat gyászba vonatja. Gravennek házára a menykő lecsap. (!?) Későbbben katonai sátorára is lecsap a menykő(!). *A szeredai vár hamvában fekvén, a somlyói conventet* tartá Graven mintegy erődnek, a hova a hadi szerek is, különösön a „szakál“-nak nevezett ágyuk

1) Cserei Hist. 353. l. — 2) Cserei Hist. 356. l. — 3) Kővári, VI. 72. l. — 4) Székely Oklvt. VII. 130. l. — 5) Kővári, VI. 72. l.

és más fegyverek, melyekkel P. Nizet is embereit fölszerelte vala, elhelyezve valaúak; ezeket Graven Brassóba küldi. Egy német származású Silvester hitehagyott barát tett erről a labancoknak jelentést.¹⁾

1705. d e c. A 80 éves Czikó László hátrahagyta, hogy midőn Csik kuruc hitet valla, egy zászlóalj labanc Menaságon át Szt.-Györgyre tartva, *a székely asszonyok útját állják Ujfalu mellett*, velők a fegyvert letéttetik s aztán a fegyvertelen labancokat utolsóig legyilkolják; mit az akkor Csikban tartózkodó *Ilyés A.* püspök hallván, a legyilkoltak tetemeit eltemetteti s örök emlékökre Szt.-György-Ujfaluban kápolnát emeltet.²⁾

— **D e c. 30.** „*A segesvári gyűlés* — írja Cserci — Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemségre való választását örökösön cassálá. Az austriai ház birodalmát ujabban megerősíté és amely erdélyi kurucok a várakba szorult uraknak jószágokat elprédálták vala, articulust irata, hogy azok megfizessék. Kevés hasznát látták, mert a sok tolvaj *prédák grátiára* visszajöven, még azoknak nagyobb becsületük van a német előtt. kit a sok prédából jól megajándékoznak; a kárvallott hű hazafiak szólni sem mernek nekik, mindjárt azzal állnak elé, hogy a császár mindent condonált.“³⁾

— „*Ilyen drágalátos gyűmölcset* érzi Erdély a császár ellen való *rebelliónak!* Mikor nagy boldogságban, bőségben vala az ország s a német előtt respectusa az ország rendeiének: akkor neheztek vala a porciózást, nem tudának nyugodni, szabadságra vágyának s addig keresék a szabadságot, hogy annál nagyobb nyomoruságra és jobbágyságra jutának; semmink nincs, elprédálá kit a német, kit a kuruc; mégis csak porcióznunk kell; a német előtt nincs annyi hitelünk, mint egy komondornak; a fajárom nehéz vala, el akarók nyakunkból hánni, annál nehezebb vasjármat vetének a nyakunkba.“⁴⁾

— **D e c. 30.** *Graven* es. ezredes *Csik-Várdotfalvából*, hol a barátok conventjében ütötte föl hadiszállását, a *csikszéki* lakosoknak megtartására való *punctumokat* bocsát ki, melyek a felséges császár szolgálatját nézik. („*Graven szekere.*“⁵⁾

1706. j a n. 4. A főkormányshék Segesvárról *Csikszéknek* meg-

1) Losteiner Chronol. 442. l. — 2) Losteiner, id. mű 443. l. — Cserci Hist. 361. l. — 4) Cserci Hist. 358. l. — 5) Szék. Oklvt. VII. 133. l. —

küldi a király *gratiájáról* szóló levelet, miután a király hűségére visszatértek.¹⁾

1706. j a n. Az Erdélybe hatolt labancok a szebeni őrséggel és a többi németekkel egyesülvén, egész *Erdélyt leigázzák*, magokat oda az erdélyiek nagy félelmére és szorongatására beszállásolják, s oly zsarnokságot visznek véghez, hogy az erdélyi polgárok és lakosok városaikat és falvaikat elhagyván, *Moldvába és Havasalföldre menekülnek*, minden javaik a dühöngő németek zsákmányául esvén.²⁾

— **J a n. 15.** A labancok Somlyóról *Alsükra* mennek és ott kegyetlenül *sarcoknak*, zabot, kenyeret, barmokat, havi adót *zsarolnak* úgy, hogy pl. csak Sz.-Tamás falura Lászlófy pap szerint csak márc. havára a természetbeli sarcokon fölül 1560 frt vettettet ki. Ezen kívül kénytelenek a csikiak Szebenbe, Brassóba, Fogarasba, Beszterczére, Régenbe stb. gabonát szállítani, noha már az utolsó ökörre került a sor.

— **F e b r. 26.** *Akton* vezér Szt.-Tamás vidékének meghódoltatása és kizsarolása után *Gyergyó* meghódoltatására és kizsarolására indul.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

— **F e b r. 27.** A gyergyóiak a csikiakra rótt veszedelmektől magokat megvédendők, az utakat bevágják és megerősítik, sokan azonban a *moldvai erdőkbe vonulnak*; azalatt febr. 27-én Aktonnak labanc csapata egy Csoklya Barabás nevű oláh által vezéreltetve a *Marosnyirén át a gyergyói* területbe hatol. *Both* András királybíró pardon kizsárolása céljából a csapat elé siet s mielőtt a vezérhez juthat, Aktonnak két labanca által meggyilkoltaték; most *Szt.-Miklóstól* kezdve a labanc mindkét nemet iszonyuan gyilkolja, mindent *kirabol* az épületeket *felgyújtja* úgy, hogy a 10 faluban alig marad egy-egy ház s így a labancoknak sem vala, hova beszéljanak. Akton 3 századdal a *Só útján* Gyergyóból kivonul. A *Lázár Ferenc szárhegyi vára* és a *barátok kolostora* is valószínűleg Gyergyó sorsában részesül; ellenben Lakatos István kozmási plebános, Csik, Gyergyó és Kászon főesperese alapítja a *székeljudvarhelyi kolostort*, a János Zsigmod által valaha elfoglalt convent helyett.³⁾

— **F e b r.** Leslie (?) tábornok az erdélyi *aranybányák* elfog-

1) Szék. Oklv. VII. 134. l. — 2) Tört. naplók 274. l. — 3) Losteiner Chronologia, 444. l.

lalását kísérli meg; de a kurucok által nagy szégyennel és vesztéssel visszaűzetik.¹⁾

1706 m á r c. A zsibói veszteség után leghosszasabban tartja magát *Déva vára*, melyet *Csáki* András vitéz hajdukkal védelmez vala. *Déva vára* erősen tartja magát, ugyannyira, hogy alatta mintegy 800 labanc elesik, sokan a főbb tisztek közül is fogságra esnek és a fejedelemhez küldetnek; hadi fölszerelvényeik a magyarok zsákmányául esnek. Azután a kurucok *Dévát* még jobban megerősítik. Mindazonáltal a magyarok velök születtett állhatatlansága és hűtlensége folytán a német *Erdélyben* mindinkább elhatalmasodik.²⁾

— **A p r i l.** A vitéz kuruc *Csáki* András a *dévai vár* szörnyű ostromát tovább ki nem tarthatván: a várórséget veszteség nélkül kivezeti, sok labancot levág s az üres várat nekik ott hagyja.³⁾

— Erdélyben a németek éhség és pestis által nagyon megfogyatkoznak.

— **M á j u s.** *Herbeville* Rabutin erdélyi főhadparancsnokkal meg nem egyezhetvén, Erdélyt odahagyja; *Rabutin* pedig a várakból és más szállásokról az összes német hadat egyesítvén, *Szeben* mellett tábornot ült s kisebb harcok után július elsejéig *fegyverszünet* áll be.⁴⁾

— **M á j, 26.** „*Rabutin* a fegyverszünet alatt a várakban praesidiumot hagyva és az egész armádiát kivivé magával Magyarországra. *Tokajhoz* jöve, ott a szőlőhegyeket a maga számára megszedeté s az egész körül lévő *hajdu-városokat* a földig leégetteté. *Debreczenben* is számtalan prédát talála; de a nagy hideg időben és éhségben annyi német döglött meg, hogy egy szemben való harczon sem kellett volna többen elveszniök. Onnan küldé bé báró *Tigét* Erdélybe.“⁵⁾

— **M á j u s.** A labancok kivonulása után a multkor *Moldva* felé vonult *kurucok* május havában *Csikot* elöntik, a barmokat összeharácsolják, *Cserei* Mihály alkirálybirót megkötözik, aztán kifosztva elbocsátják; a népet is fosztogatják annyira, hogy viselő ruháiból is az úton kifosztanak; az alig sült kenyereket a kemencékből

1) Thaly: Tört. Naplók, 276. l.) — 2) Id. mű 277. l., Cserei 355. l. — 3) Id. mű 277. l. — 4) Tört. Naplók 279. l. — 5) Cserei Hist. 363. l.

kiszedik, a fött ételt elragadják; így történik ez Csikban minden nap július 27-ig.¹⁾

1706. júl. 19. „Midőn egy labanc csapat közeledtére a jobbára csikiakból álló kurucok a havasokra menekülnek; de megtudván, hogy a magyarok, oláhok és horvátokból álló labancok száma nem nagy, visszajönek: a felsíki nép a havasokra menekül s a sok lovat zsákmányolt labancokat *jul. 19-én a kurucok kinyomják*. Ez év nyarán Pekri Lőrinc kuruc tábornok erdélyi hadjáratai folytán nagy *drágaság* áll be. A háromszékiek processióval jönek a *somlyói pünkösdi búcsúra*, mialatt az osdolai kántor lába csodálatosan meggyógyul.“²⁾

— Júl. A július 24-ig tartott *fegyverszünet* meghosszabbítását a közbejáró hollandiaknak és angoloknak nem sikerülvén kieszközölni, a császár követei eltávoznak, a fegyverszünet megsemmisül, a harc lángja újból kitör, *Rabutin* egész Erdélyt pénzből, vagyonából, marháiból és szekereiből a végsőig kifosztja, *Bonczhidánál* tábornokot üti s az ország nagy része Moldvába és Havasalföldre menekül.³⁾

— A u g. *Rabutin* Bonczhidától 10,000 német és rácból álló sereggel, 7000 szekérrel és 40 ágyuval, az erdélyi várakban csekély őrséget hagyván, Eger és Kassa ostromán *kimegy* s Istenre és ördögre esküszik, hogy egész Magyarországot és Erdélyt leigázza.⁴⁾

— Br. *Apor Péter* 1740. szept. 2. Altorján kelt második végrendeletében írja: „Ha Isten ostora rajtam nem lett volna, bizony tehettem volna testamentumot, mert eléglett volna miből; de legelsőbben is gróf *Rabutin* erdélyi generalis commendans erőszakosan el vőn 70 gíra ezüstömet; azután ártatlanul, hogy a többi ezüstömet is elvehesse, megfogata és elvőn 130 gíra ezüstömet; és noha in conferentiali ministerio Bécsben ártatlanságomat bőven bebizonyítottam s az felséges udvar ártatlannak pronuciális megparancsolta, hogy in integrum restituáltassam, mégis semmit vissza nem ada (t. i. *Rabutin*) és mikor megfogata (*Apor* t. i. 1705-ben Rákóczi zsbói vesztett csatája után Csik-Somlyóra menekült és 1706-ban ott fogatott el) minden belső javaimat, sőt még a lovaimat is elviteté, hogy egyéb meg nem maradt, hanem az mi rajtam, feleségemen s hat esztendő kis lanyomon volt, 22 hónapig a brassai fellegrvában rabul tartata.“⁵⁾

1) Losteiner Chronolog. 447. l. — 2) Losteiner Chronol. 448 l. — 3) Tört. Naplók 282. l. — 4) Idézett mű 283. l. — 5) Br. *Apor* P. művei I. 367. l.

1706. szept. 28. „*Rákóczi* sem feledkezék el Erdélyről, — írja Cserei — hanem ama hitehagyott, prédán hizott gonosz embert gróf *Pekri* Lőrincet küldé be feles lovas és gyalog hadakkal Erdélybe, ki is annyi gonoszságot és prédálást tétete a szegény országon, hogy senki sem kimondani, sem leírni nem tudná. *Pekri* uram pedig evett, ivott, vendégeskedett, táncolt, vagy bolondoskodott.“¹⁾

— Okt. Gróf *Pekri* Lőrinc vezetése alatt az erdélyiek több ezeren elhatározzák, hogy a németek jármát többé nem tűrik s *Medgyest* és *Szászsebest* megszállják.²⁾

— Dec. *Rákóczi* 1707. január 18-ra országgyűlést hív össze *Rozsnyóra* s a főurakat és nemeseket személyes fölkelésre sűrgeti.³⁾ azután nagy sereggel a sokképen szorongatott *Erdélybe jő* ügyeinek biztosítása végett. — „*Rákóczinak* „pro libertate“ feliratu *rossz rézpénze* 30 denár értékben oktroyáltatika forgalomban, holott 3 denárnál alig becsülik többre, minthogy akkora vasdarabnál is alig ér többet.“

Br. Tige Vilmos 2000 némettel és ráccal Erdélybe nyomul s minden jelentékeny ellentállás nélkül érkezik *Szebenbe*.⁴⁾

1707. Jan. havában „*Nagyszegi* Gábor és gróf *Csáki* László uraimék kommandójuk alatt lévő hadak *Gyulafehérvár* városába jöven, *Károlyi* Ferenc holmi egyet-mását megörzés végett imideamoda hurcolván, a többi közt egy töltött hajatlan derekalját betette volt *Bányai* als *Mészáros* György leánya által *Asztalos* Erzsók *Muntyán* Péterné házához, mely a Sz.-Mihály-utcában van.“⁵⁾

— Febr. 25. *Szalkay* Ferenc *gyulafehérvári főhadnagy* perbe fogja ugyan *gyulafehérvári Nyiri* Jánost azon okon, hogy holmi törököt megbizás és útlevel mellett *Enyedre* kellett volna kísérnie, de ezen szolgálatot nagy merészséggel megtagadta.⁶⁾

— Febr. *Rákóczi* udvari tábornokát *Vass* Ádámot Erdélybe küldi, hogy az a fejedelmi széke leendő beiktatását előkészítse; erre az erdélyiek felülnek, gr. *Pekri* tábornok alatt br. Tige labancait 3 izben megverik, belőlök több mint 1000-et levágnak, sokat foglyul ejtenek és zsákmányaikat kezökből kiragadják. A német *Szebenbe* visszahúzódik, melyet a körül táborozó magyarság az élmezés dolgában is szorongat.⁷⁾

1) Cserei Hist. 366. l. — 2) Tört. Naplók, 293. l. — 3) Id. mű 299 l. — 4) Id. mű 302. l. — 5) Városi Protocol. Judiciar. — 6) U. o. — 7) Tört. Napl. 305. l.

1707. márc. 28. *Rákóczi* Munkácsról Ecseden és Aranyos-Medgyesen át *Erdélybe* jő.

— Apr. 5. *Rákóczit* a *marosvásárhelyi gyűlésen* az ország nagy része nagy ünnepélyességgel *fejedelmi székébe beiktatván*, ezektől a hűségesküet beveszi s *Pekri* Lőrinc indítványára „a fenség“ és „fejedelmi felség“ címével tiszteltetik meg¹⁾ s a török portától is, melynek évi 80,000 tallér adót ígér, a fejedelemségben megerősítetik.²⁾ Ezek után a fejedelem *Pekrit* helyetteseül itt hagyván, Erdélyből Ecsed és Munkács felé kimegy.³⁾ E dolog sokaknak, kik az ostromzár alatt álló *Szebenben* valának, nem tetszik, *Rákóczi* beiktatásának ellenmondnak és a törvényes fejedelem, a Bécsben bellebbezve lévő *II. Apafi Mihály* felé hajolnak.⁴⁾

— Apr. 21. *II. Rákóczi* Ferenc felséges fejedelem megerősíti a *marosvásárhelyi* országgyűlésben hozott 28 üdvös *törvénycikket*.⁵⁾

— Május. Mig br. *Andrásy* István tábornok *Szebent* és *Brassót* szorongatja, a császár a főkormányzéknek megígéri, hogy a 10 év óta Bécsben tisztos fogságban lévő *II. Apafit* törvényes fejedelmül leküldi és beiktatja.⁶⁾

— Május 13. Gyulafehérvári ns. *Magyari* Ferencné, Veress Erzsébet panaszol jelenleg Fehérvárt tartózkodó katona *Görög* Rádul ellen amiatt, hogy az ettől 1705. október havában öt hétre kölcsönként 100 magyar forintot idő előtt fölmondotta; s habár panaszos „a zsbói szerencsétlen casus megesvén és az ellenség a hazát elborítván, a felkért pénz a panaszos kezénél rekedett és semmi keresetet vele nem tehetett: az alperes nem hogy ilyen romlást condoleált volna, de sőt az ellenséggel nagy örömmel összecimborálván és emián az adós elnyomására jó alkalmatosságot látván, őt a terminus előtt két héttel a levált száz forintoknak ezüstül való fizetésére szoritotta, az ki is szertelen fenyegetődése mián nagy interesre kényszerítettett 40 forint ezüst pénzt innét is onnat is felkérni és a hitelezőnek oda adni és azáltal zálogjának némely részét kezéből kivenni; a többinek pedig szerit nem tehetvén, a 60 frtban zálogul egy öreg ezüst párta öv, egy jóféle gyémántos arany gyűrű (melyek száz ezüst forintot superálnak) kezénél vagyon, melyeknek kiadására január havában judicialis deliberatióval adigáltatván: akkor magát azon holnapban, mely esett sz. Pál fordulására, hogy Havasalföldéből kihozza és a 60 forint rézpénzt leválja, ígérte; hanem tantum

1) Tört. Naplók, 309. l. — 2) Id. mű 307. l. — 3) Id. mű 312. l. — 4) Id. mű 308. l. — 5) Tört. Tör. 1897. évf. 606. l. 6) Tört. Naplók, 314. l.

abest, hogy kihozta volna, sőt azoknak eladását maga referálja: ut antea, ugy most is tetszett a Törvénynek stb.

Vi Deliberati a convictus Görög Rádul kezest állita Fehérvárt lakó Havasaly Görög Duka uramat 200 magyar forintokig ezen esztendőben augusztusban esendő István király napig stb. Szalkai Ferenc fehérvári főhadnagy és Sárdi István hites assesor előtt. ¹⁾

1707. j u n. 1. Az *ónodi híres gyűlés*, mely Rákóczit magyarországi fejedelmévé avatta, megnyílik. ²⁾

— J u n. A kurucok a *verestoronyi* szorost a labancoktól megtisztítják és *Szebent* ostrom alá veszik. ³⁾

— J u n. 26. „Báró *Tige Szebenből* kijöven, *Kolozsvár* alá mene; *Pekri* meg sem várá, elállá előlle; *Tige* a *kolozsvári* őrséget békével kihozá, a várost pusztán hagyá; a kuruczok beszállának s a szegény kolozsváriakat megsarczoltaták; a *kincses Kolozsvárból koldus Kolozsvár lón* a kétféle had között. Ennél több kerített magyar város nem is vala Erdélyben, az is elpusztula Rákóczi miatt. Báró *Tige* a hadakkal *Kocsárdra* érkezvén, a faluban széjjel a hadak megszállanak. *Pekri Tordától* megindulván a hajduságnak hordókkal hozatván az égett bort, azokat megrészegeti; a hajduk a németek ágyuit is elnyerték vala, és ha józanok lettek volna, sok kárt tehettek volna a németben. Báró *Tige* látván hogy csak bolondoskodnak a hajduk, rájuk inditá a németeket, mire a hajduk rend nélkül futni kezdének. Ha *Pekri* jó hadi generál lett volna, a németek egy lábíg ott veszhettek volna; de Isten a sok gonoszságért, prédálásért ott sem segíté meg őket s a már szájokban levő falatot is kivette a foguk közül. ⁴⁾

— J u n. 26. Br. *Tige Szebenből Déva* alá megy, hogy azt élelemmel ellássa. A kuruccá lett *Nagyszegi Gábor* 500 emberrel rámegy, de csatát vesztvén, maga is fogságra jut. ⁵⁾

— J u l. 2. *Rákóczi* fejedelem kilátásba helyezi Erdélybe való jövetelét. ⁶⁾

— J u l. 3. A felséges fejedelem a magyarországi részek kormányát gr. *Bercsényi* Miklós főhadvezérére bizván, erdélyi utját felfüggeszti s *Ungráron* tölti „choris, tripudiis et epulationibus“ a drága időt! ⁷⁾

1) Protocoll. Judiciar., a gyfehérvári városi levéltárban. — 2) Kővári 315. l. — 3) Id. mű 317. l. — 4) Cserei Hist. 373. 374. l. — 5) Kővári VI. 79. l. — 6) Tört. Naplók 318. l. — 7) Id. mű, 319. l.

1707. j u l. Br. *Tige* a kurucok tétlenségét felhasználva, néhány századdal Szebenből kijövén, *Tövísnél* tábornok ü; de onnan nem sokára a kurucoktól való félelem miatt Szebenbe visszavonul, melyet a magyarok szigorubb ostromzárral vesznek körül.¹⁾

— A u g. *Rákóczi* fejedelmet a viszálykodó *lengyelek* trónjukra meghívják.²⁾

— Br. *Tige* néhány századdal *Szebenből* kitör s a magyarok blokádját annyira szétszórja, hogy Szebentől 3 mértföldnyire a magyaroknak hírének sem lehet hallani. Hasonló történik a *Déva* vára alatti ostromzárral is, dacára *Andrássy*, *Pekri* és *Teleky M.* kuruc vezérek vitézkedéseinek.³⁾

— S z e p t. 4. *Csikszék*, minden szabadsággal élő rendet jó hadi apparatussal s egy hétig való költséggel Csikszerezében felülni rendel, Somlyón tartott gyűléséből.⁴⁾

— S z e p t. Br. *Tige* tábornok a *szebeni* őrség egy részét a Magyarhon felől bejövő némethad fogadására kivezetvén, a kurucok által megveretik s futva siet vissza Szebenbe.⁵⁾

— O k t. 4. *Rabutin* a *Vaskapun* mintegy 4000 labanccal *Erdélybe* visszatérvén, előtte az egész erdélyi fölkel magyarság 3 kuruc tábornok vezetése mellett megfutamodik, fegyvereit is elhanyagja, minek következtében a lakosság iszonyu vagyonvesztéssel és nyomorral Moldvában és Havasalföldön keres menedéket.⁶⁾

— *Rabutin* Szebenben br. *Tige*ssel egyesül s azután az országot széltében pusztítja és nyomorgatja, egyebek közt *Enyedet*, melyet 3 év előtt is pusztítottak vala, kegyetlenül kifosztják és sokakat lemészárolnak.⁷⁾

— O k t. 28. *Kászoni János* *fehértvári* hadnagy *Szalkay Ferenc* és *Kaproncai Nyerges György* h. jegyző előtt protestál arról, hogy „jövendőben ne legyen késő törvénnyel persequálni a *Portusról* való *sótolvajokat*, kiket tetten ért és tertiális terminuson kellett volna ellenük tárgyalni; de mivel a *fehértvári tanács* is *idestora eloszlott*, nem volt mód a persequáláshoz.“

1) Tört. Naplók VI. 320. l. — 2) Tört. Naplók 221. l. — 3) Id. mű, 323. l. — 4) Szék. Oklvt. VII. 137. l. — 5) Tört. Naplók 327. l. — 6) Tört. Naplók 229. l. — 7) Id. mű 230. l. — 8) Protocoll. Judiciar., a városi levéltárban.

1707. *Rabutin Rákóczi pártját összerontván*, a csikiak *Madéfalván* gyűlést tartanak, melyen elhatározzák, hogy a kurucok fegyvereiket rakják le, a Székek a menekülteket az erdőkben kutassák fel és a kik ilyesek vagy velök szövetségeseek találtatnak, fővesztéssel bünhődjenek.¹⁾

— Rákóczi Erdélyből való kivonulása és Pekrinek Rabutin által való elnyomása után *Akton* labanc vezér Segesvárról a kuruc fegyvereket viselő *Csikra* tör, hol Bálintit György és Baranyai Mihály urakat elfogja, sokat meggyilkol és Egri Lőrincen, ki később felgyógyult, halálos sebet ejt. Ekkor történik, hogy csikszeredai *Gegő* Péter a fegyvereket egy verembe rejté, mit egy haszontalan gyermek elárulván, elfogatik és *Akton* őt *nyársba huzatni* rendelé. *Gegő* hiába esdekelvén, hogy bármely más hősi halál méressék rá pl. hogy egy egész csapatból saját fegyverével magát kivághassa, kegyetlenül nyársba huzatik.

— *Mig a Csikiaktól a labancok ekként hűséget csikarnak ki: a háromszékiek az Ojtozon át Moldvába menekülnek*, de *Akton* hátrahagyott javaikat mind prédává teszi.²⁾

— *Apor Péter* brassói rabságából való kiszabadítása iránti supplicatiojában említi, hogy kénytelenített ő is *Oláhországba* kibujdosni.³⁾

— Nov. 1. Nagyszébenből a gyulafehérvári Egregiis et Nobilibus parancsolja a Gubernium. „hogy miután a Gubernium parancsolatjának és a Guberniumból oda expediatott becsületes atyámfainak a közönséges jóra célzó dologban *engedelmeskedni nem akar*, hogy ha mit a Gubernium oda deputált avagy deputálandó emberei, signanter pedig *Teleki Sándor* és *Kászoni János* parancsolni fognak, azt kegyelmetek késedelem nélkül effectuálni el ne mulassza, mert tudtára legyen kegyelmeteknek, ha mi károk kegyelmetek szófogatatlansága mián történik, kegyelmetek fogja megfizetni.“ Aláírva: *C. G. Báaffi, C. Steph. Haller, Samuel Conrad, Veber Péter, Lud. Naláczi.*⁴⁾

— Dec. Rákóczi a nagyon megerősített *Kassán* a főurakkal tanácskozik, hol a karácsoni szent ünnepeket is dobzódásban töltik.⁵⁾

1) Benkő J. Spec. Transylv. 395 l. — 2) Losteiner Chronologia 449—451. l. — 3) Br. Apor P. művei, II. 31. l. — 4) Városi levéltár. — 5) Thaly: Tört. Naplók 336—7. l.

1708. január 21. *Tasnád* városában a kurucok általános gyűlést tartanak s készülleteket tesznek Rabutin ellen, ki már csaknem az egész Erdélyt leigázta.¹⁾

— Febr. *Rabutin* az egész Erdélyben föltétlen parancsári állást gyakorol; még csak a kis *Görgényvára* dacol vele; de ez is a roppant tulnyomó erő ellen magát tovább nem tarthatván, Erdélyből kivonul.²⁾

— Febr. 17. A főkormányshék *Csik-Gyergyó-* és *Kászsónszék*-nek megrendeli, „hogy a téli elszállásolásra felvetett pénz-quantum restantiában lévén, megparancsolta *Cserci Mihálynak*, hogy a Széken fölszedetvén, adminisztrálja *Balásfi Zsigmond*nak Háromszékre. Instructiója van, hogy ha klgmtek késnék, vagy akadályoskodnék: requirálván brassói commendans és *Schram* uramékat, executiót kérjen kegyelmetekre.³⁾

— Márc. 2. *Rákóczi Kassán* az összetipot erdélyiek követségét fogadja, kik siralmas panaszait és szorongattatásait elszorolását azzal végzik, hogy Erdélyt 5 év óta nem a magyar fegyver és főurak hősiessége, hanem a szegény panaszosok imája és az isteni kegyelem tartja fenn.⁴⁾

— Márc. 20. Erre a fejedelem a rendeket *Gál-Szécs* városába tanácskozáásra hívja, további rövatalok megszavazása végett.⁵⁾

— Apr. *Erdély német uralom alatt nyög.* Rabutin 3 századdal az erdélyi végeken Bécs felé tart, helyettest hagyván ide benn.⁶⁾

— Jul. Br. *Károlyi Sándor* 15 ezreddel *Erdélybe* jöven, a dolgok itt némileg javulnak, a német is kissé meghunyászkodik,⁷⁾ mert az 5000 labanchadat *Károlyi* többször megveri, *Kolozsvárt* beveszi és az őrséget levágja;⁸⁾ de e hónapban egyuttal a rémletes *pestis* is beíit.

— Aug. első napjaiban *Rákóczi* a *trencsényi csatát*, mely döntőnek mondható, elveszti; a 27 ezredből álló kurucok rövid harc után futásban keresnek menekülést.⁹⁾

— Aug. *Károlyi* a *trencsényi* veszedelem hírére Erdélyből

1) Tört. Naplók, 340. l. — 2) Id. mű 345. l. Kövári, VI. 80., 81. l. — 3) Szék Oklvt. VII. 139. l. — 4) Tört. Naplók 348—350. l. — 5) Id. mű 350. l. — 6) Id. mű 354. l. — 7) Id. mű 360. l. — 8) Id. mű 361. l. — 9) Id. mű 363. l.

kivonul, helyettesei *Segesvárt* beveszik, azután *Gyulafehérvárra* indulnak, onnan a német őrseget kiűzik s hadi szállásukat itt ütik fel.¹⁾

1708. s z e p t. Károlyi kivonulásával egész *Erdély* újból visszaesik a császáriak kezébe, úgy hogy alig marad itt kurucnak mondható magyar; mihez képest a lakosság a császár hűségére feleskettetik, ki is Erdély fejedelmeül gr. *Bethlen* Miklós erdélyi udvari korlátnokot küldi le Bécsből.²⁾

— Okt. Rákóczitól egész Erdély elesik.

— Nov. 13. *Bánffy* György gubernator meghal; a kormányzók másként szerveztetik; csiki főkirálybíró Kászoni János, háromszéki br. Apor Péter, udvarhelyszéki Korda Zsigmond, marosszéki Lázár György, aranyosszéki Szilágyi András.

— Nov. A *bányavárosok* is a némethez átpartolnak.³⁾

— Nov. 29. *Vay* László erdélyi brigadérost, miután hívei elszedtek, s 15-öd magával Erdélyből menekülni akar, némely rácok *Abrudbánya* mellett elfogják, köz és magán kincseitől megfosztják s nyomorultan Várad felé hurcolják.⁴⁾

— Nov. 30. Gyulafehérvári özv. *Medve* Juonné született *Katona* Mária Fogarasi Szöcs István ellen egy tehén iránti keresetét még 1703-ban is sürgette a Nemes Szék előtt, de az időnek mostohasága miatt hol egy, hol más okokból procrastinalódott. (Az idő mostohasága alatt a Rákóczi-forradalmat kell értenünk, mely miatt az igazságszolgáltatás is gyakran fenakadást szenvedett. A *Medve* és *Katona* vezeték nevek azt tanúsítják, hogy azon időkben a magyar nemzeti szellem a nemzetiségeknél térfoglalólag hatott.)⁵⁾

— Dec. 2. *Gyulafehérvár* városát a főkormányzók Szebenből felhívja, hogy „pro hybernio A. 1709. mind a militia exsolutiójára, mind egyéb extra ordinariákra disponált quantumnak kelletvén repertiáltatni, esett *Gyulafehérvár városára* pénz Rftni 150; azért minthogy eddig is tapasztalhatta, hogy az összeg késő beszolgáltatása miatt mennyi kárt és romlást kellett a szegénységnek szenvedni, azt minden fogyatkozás nélkül szolgáltatassa be, felét december végeig, más felét január közepeig *Szászvárosra* Bellaczi com-

1) Tört. Naplók 364. l. — 2) Idézett mű 36). l.) — 3) Idézett mű 275. l. — 4) Idézett mű 377. l. — 5) Protocoll. Judiciarum, a városi levéltárban.

missariushoz. Executorokat magára ne várjon. Haller, Conrád, Véber, Naláczi.¹⁾

1708. D e c. 10. *Wallenstein brassói* generális rendeletére a *Gyergyóban* dühöngő *pestis* miatt Lamper János nevű sebész és melléje segédszemélyzetet szerződtet a fuszéknak Alfaluban tartott gyűlése.²⁾

— **D e c. 19.** A sárospataki gyűlés 1-től 19-ig ülésezik, először is a felkelésről, a fegyverszünetről, a béke föltételeiről, foglyok kicseréléséről stb. 17-én a hűtlen Bezerédy brigadéros és Botka Ádám őrnagy kivégeztetnek. Az erdélyi menekülteket elszállásolják.³⁾

— **D e c. 23.** P. Lusinczky Péter ferencrendi szerzetes *Mikházán* kórágyon fekvén, jóslatokat mond, melyeket Lukács János somlyói plebános följegyzett.⁴⁾ P. Szabó Bonaventura *somlyói* gvardian egy délután a temetőbe processiót vezetvén, egy labanc katona rájuk lő, miért a vezértől halálos ítélet végett a barátoknak átadatik, de ezek a vétkeket csupán megbüntetni és sértetlenül elbocsátani óhajtják.⁵⁾

— A császáriak által *elfogattak* és jelenleg is Szebenben fogva tartatnak: ifj. Ugron Pál és Andrási Ferenc.⁶⁾

1709. j a n. 11. *Haller* István főkormányszéki elnök *Udvarhelyszék*hez az adófelosztás aránya (quota) tárgyában rábeszélőleg ír.⁷⁾

— **J a n. 24.** A főkormányszék *Gyulafehérvárnak* Szebenből rendeli, hogy „az ő felsége *militája* számára kívántató birságpénz pótlására 1000 forint repartíaltatván, ebből ezen igazságos repartíciót adminisztrálja késedelem nélkül, hogy a *militaris executióból* származni szokott nehézségeket elkerülhesse.“⁸⁾

— **J a n.** Erdélyben széltében-hosszában a *német hatalmaskodik* s nyílt levelekkel is kényszerít minden magyart a császár hűségére visszatérni.⁹⁾

— **F e b r.** Gr. *Pekri* Lőrinc erdélyi híres kuruc vezér Homonnán meghal.

— **F e b r. 5.** *Gyulafehérvárnak* a Gubernium rendeli, „hogy a gubernialis személyek és más prossessorok *fehérvári házaiban* lakó

1) Városi levéltár. — 2) Szék. Oklvtr. VII. 140. l. — 3) Tört. Naplók, 382. l. — 4) Losteiner Chronol. 453. l. — 5) Id. mű, 454. l. — 6) Szék. Oklvtr. IV. 351. l. — 7) Szék. Oklvtr., VII. 140. l. — 8) Városi levéltár. — 9) Tört. Naplók 384. l.

szegény embereket a város *adóval ne terhelje*, mert különben is ami a városra kivettetett, annak szerét teheti“ C. S. Haller. Petrus Veber.¹⁾

1709. M á r c. 2. „Cibinii. Az *ápril 15-én Szeben városában tartandó közönséges confluxusra Fehérvár városa azzal hivatik meg, hogy ott bizonyos és értelmes deputatusai által ő felsége parancsának megértésére és a szegény Haza mostani állapotjában lévő dolgainak ő felsége célja szerint való folytathatására megjelenni el ne mulassza.*

Tekintettel a mostani idő és a szállások szűk voltára, igyekezzék *mennél kevesebb cseléddel jöni, hogy a rövid idő alatt is annál nagyobb commoditással lehessen.*“²⁾

— M á r c. Erdélyben a magyarsággal szemben a kevély és önkényeskedő *német semmi jogot nem ismer*: az adóróvatalok, sarcolások, tömlecezesek, rablások, öldöklések szertelenül folynak.³⁾

— M á j. 8. „*Wallenstein* a labancok Brassóban székelő főparancsnoka rendeletet ad ki, hogy a *csiksomlyói confrater*ek kivévén, ha a kurucokhoz pártoltak és őket bármi tekintetben támogatták volna, régi kiváltságaikban meghagyassanak.⁴⁾

— J u n. 28. Gyulafehérvári Kőműves Sára *Kecskeméti* Jánosnak, ki a gr. *Pekri* Lőrinc ezredében, *Polgári* Tamás kapitány századában szolgál, neje perel fehérvári Albisi Márton ellen, hogy szállásán a *kerítésen belől a kolozsvári háznál rája ment* stb.⁵⁾

— J u l. 23. Szeben. L. B. *Salzer* a *Rosenstein* válaszolja a *fehérvári uraknak és polgároknak*, hogy levelököt a *kurucok viselt dolgaikról* és terveikről vette s amit jónak látott fel is jelentette; s kéri a városiakat, hogy amit a körülesatangoló kurucokról hallani fognak, nem kétli, hogy a főparancsnok ő exjának is értésére fogják adni. „A kurucok — végzi *Salzer* — szerecsent mosnak, midőn oly fejedelmet akarnak állítani, ki csak az alattvaló és szolga nevét érdemli. Minket sem a francia, sem a török nem fog arra kényszeríthetni, hogy határaink közt olyasmit eltűrjünk, ami rosszabb, mit ők maguk.“⁶⁾

— S e p t. 22. „Az *elment hazafiai közül* ő felsége hűségére sokan visszajövének, akik a Guberniumnak magokat nem insinuál-

1) Városi levéltár. — 2) Városi levéltár. — 3) Történelmi Naplók 390. l. Naplóját 1709. apr. 23. végzi be Tseétsi János Sáros-Patakon. — 4) Losteiner L. Chronolog. pag. 455. — 5) Protoc. Judiciarium. — 6) Városi levéltár.

ták, azok nevei és lakóhelyök is bejelentendők, kiknek is jószágok sine scrupulo visszaadatik.“ (Haller, Weber, Naláczi.)¹⁾

1709. o k t. 5. Szebenből. „*Fehérvár* város két küldöttsége által előterjesztett *sérelmeire*, melyeket jelenleg a Wallenstein parancsnoksága alatt ide települt katonaságra tett kiadásai és egyéb közbejött dolgok miatt is szenvednek, a Gubernium azt válaszolja, hogy *pro hic et nunc egyéb viyasztalása nem lehet, mint hogy a téli elszállításoiási quantum* is elközelgetvén, keresse meg folyamodványnyal a főkormányzékot egyéb valóságos sérelmeire nézve is, aztán bevárhatja ennek is tekintetbe vételét.“²⁾

— O k t. 24. „Örményszékési *Szalánczi* Istvánné asszonynak a kóborló kurucok a nyáron minden belső javait, ékszereit, ezüstneeműit és egyéb kincseit elpredálván, azokat értesülésünk szerint *Fehérvárra* vitték s ott a fehérváriak egy vagy más úton magokhoz vették volna; azért a Gubernium felhívja a városi főhadnagyot, hogy tartson a városon kutatást, ha valami megtalálhatik, vegye gondozás alá s értesitse felöle a Guberniumot.“³⁾

— O k t. 28. *Gyulafehérvár város* levelére, melyben *megterhelteit* panaszolja, a Gubernium üzent a főhadbiztosnak, ki azt adja válaszul, hogy vegye a Tanács külön-külön számitásba, *melyik czredbeli katonaságnak*, tiszteknek vagy rácoknak és mit adott ki? s azt a most felvett quantumból megtérítetteti.⁴⁾

1710. márc. 7. Gyulafehérvári *Sárdi* Istvánné Németi Kata perel néhai Gombkötő als Constantin Márton özvegye Borsovai Mária ellen, a miért ez amazt a várban, a kath. templom előtti piacon, heti vásár alkalmával „labancok kurvájának“ kiáltotta ki.⁵⁾

— Máj. 25. Csikszeredában Gál Ferenc, Biró János és Márton István tanuk előtt Nagygyőri *Horváth György esküt tesz*“ az élő Istenre, boldogságos szüz Máriára, a menybeli szentekre, a Sacramentumra, *hogy soha kuruccá nem lesz*, a fölséges római császárnak igaz híve lesz, s amely becsületes emberek érette kezesek lesznek, a kezességbe bele nem hagyja hanem holtig azon böcsületes embereknek szolgálni ügyekezik.“⁶⁾

1) Szék. Oklvt. 142. l. — 2) Városi Levéltár. — 3) Fehérvár város Levéltára. — 4) Városi Levéltár. — 5) Protocol. Judicarium ad annum. — 6) Székely Oklvt. VII. 151. l.

1710. jun. 14. Br. *Kirchbaum* tábornok, kit Cseri „sárkány embernek“ nevez, Szebenben meghalván, helyébe *Steinville* tábornok küldetik Erdélybe katonai parancsnoknak.¹⁾

— Aug. 15. Gidófalvi Gábor írja Ilyefalváról Apor Péternek, hogy az *havasalföldiek ma indultak haza felé*; a *pestis* annyira terjed, hogy Kolozsvárt harmad nap alatt 180 ember veszett el.²⁾

— Sept. 9. Csik- és Kászonszékek tisztviselői a Moldvába *kibujdosott magyarokat* a királyi kegyelemlevéllel visszahívogatják.³⁾

— Okt. 31. Gyfnehérvári peres ügyben szó esik a „*dánusok* kimeneteléről.“ kik a császári seregben szolgáltak.

— Dec. 23. *Steinville* erdélyi főhadparancsnok Kecskeméten br. Ebergényi László csász. altábornagy vendége — mint Bivolinyi, az Ebergényi titkára, írja — azt beszéli, hogy Erdélyből az ezredek indulófélben vannak ki Magyarországra s hogy sok Moldvába és Havasalföldre menekült kuruc várja a török és tatár beütését Erdélybe.⁴⁾

1711. január 26. *Udvarhelyszék* a *medgyesi országgyűlés* alkalmával sérelmeit előterjeszti.⁵⁾

— Febr. 6. Gyulafehérvári *Kapronczay* alias Nyerges György panaszolja, hogy neje Borszéki Sónia 1709. és 1710-ben a *granatérosok ittlétében* egy feldvebellel titkos társalkodásban ereszkedetts midőn 1710-ben az említett militia order szerint ebből a *quartéljából a mezőre szállott volna*, a fenn megirt Antonio feldvebellel elszökött stb.⁶⁾

— Márc. 1. Cseri Mihály Csik-Rákosról a Moldvába *kibujdosott csiki* nemeseket Erdélybe visszahívja s Rabutin tábornoknak kegyelméről biztosítja, ha a hűségesküt leteszik és birságukat megfizetik.⁷⁾

— Apr. 22. A főkormányszék megrendeli *Csikszéknek*, „hogy a *Fejérvárhoz* és a *marosváradjai hidhoz* régebben rendelt fákat mltgos *Steinville* generális úr sürgetvén, mihelyt a Maros vize annyira leszen, mentest leszállíttatni el ne mulasztssa.“⁸⁾

— Máj. 25. *Apáti* László, *Gyulafehérvár* város jegyzője, szépen leírja az udvar által szentesített *szathmári béke pontjait*, melyek a Rákóczi-féle forradalomnak, az ugynevezett kuruc-világnak véget vetettek.⁹⁾

1) Kővári VI. 86. l. — 2) Br. Apor P. műv. II. 39. l. — 3) Szék. Oklvt. VII. 151. l. — 4) Tört. Naplók. 412. l. — 5) Szék. Oklvt. VII. 160. l. — 6) Protocoll. Judiciar. ez évhez. — 7) Szék. Oklvt. VII. 172. l. — 8) Szék. Oklvt. VII. 159. l. — 9) Városi Levéltár.

Alsófehérvármegye helységei.

Alsófehérvármegye majdnem minden egyes községének érdekes történelmi multja van s ritka az, amely őskori, dák, római, magyar s más nemzeti emlékekkel, hagyományokkal nem dicsekednék, de az egyes községek, családok leveles ládája is sok oly okmányt rejteget, melyek nemcsak az illető község és család, hanem magára Alsófehérvármegye multjának felderítésére nézve is sok érdekeset tartalmaznak. Évkönyvünkben külön rovatot nyitottunk a fennebbi címen és köszönettel veszünk minden egyes községre vagy családra vonatkozó leírást, adatot, a melylyel célunkat megvalósíthatjuk.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy jelen Évkönyvünkben szentkatolnai Bakk Endre tb. kanonok, Vizakna város tudós plebánosának tollából éppen egyik, vármegyénk történelmében nagy szerepet játszó községének, Alvincznek leírásával nyithatjuk meg az érdekes rovatot.

I. Közlemény.

Alvincz.

Régi, igen sok viszontagságot átélt, átszenvedett város, Alsófehérvármegye alvinczi járásában, a Maros balpartján.

Már a rómaiak alatt lakott hely volt. Mellette vezetett el a római út¹ Apulumba (Gyulafehérvárra), a régi Dácia főhelyéhez, polgári és katonai központjához; hol a legio XIII. gemina állomása volt, mely majdnem százhatvan éven át Dácia őrségének magvát képezte; s mely legiónak nyomai a Maros mentén Alvinczen, Csigmon (Ger-misara), Veczelen (Micia) fellelhetők.²

Benkő Transsylvaniaja szerint Alvinczen római felírtos köveket³ újabb kutatások folytán pedig római tárgyakat és pénzdarabokat is találtak.

1) Carl Gooss: Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens. 44. l. — 2) Szilágyi: Magyar nemz. tört. mill. I. k. CLXX. l.; Huszthy: Ó- és Uj-Dacia 33. l. — 3) Benkő: Transs. I. k. 549. l.

Alvincznek a neve a római időben *Burticum* volt, a magyarok bejövetele utáni időkben egyes okmányok szerint: *Vinch*, *Vinch inferior* (1361.), *Vinse*, *Alvinck*, *Vinecki*, *Vnitz* (1532), *Wyntz*, *Allwyncz* (1486), latinul: *Alvincium*, szászul: *Wengs*, *Winz*, vagy *Weinz*, románul: *Vincia din zsoz*, *Vintiu de diosu*.

Multjára vonatkozó több érdekes adatunk van. Knauz művében említi: hogy II. Endre király az esztergomi káptalannak kárpótlásul a szenvedett sok kárért, az erdélyi Vincz birtokot adta.¹

1248-ban Lőrinc erdélyi vajda Alvinczet több szabadalommal és kiváltsággal ajándékozta meg.² 1265-ben IV. Béla király megerősítvén Lőrinc erdélyi vajda által Alvincznek 1248-ban adott szabadságlevelét, felemlíti a bezerédi apátnak az alvincziek birtokával szomszédos földeit is.³

1269-ben Alvinczet Chyl comesnek adományozta azon szolgálatokért, melyeket ez Istvánnak, atyja IV. Béla király ellen a dévai táborozásnál tett.

1277. *Dominica Remiscere* a Selyk és Medgyes környékéről összegyűlt szászok Vizaknai János (*Gaan de Salisfodio comes*) vizaknai és selyki comes vezetése alatt Alvinczről (*Winch inf.*) rohanták meg a gyulafehérvári püspöki lakot s tettek ott oly irtózatot öldöklést és pusztitást (*Fejér: Cod. D. T. VIII. V. 7. p. 71—74. Gr. Keméuy Not. Cap. Alb. 22. 1.*) minek lett áldozata sok egyházi és régiségi kincs s történelmi adat

1289-ben László király a vinczi vámok kétharmadát, Miklós gyulafehérvári prépostnak és a többi káptalanbeli társainak ajándékozta.⁴

Az erről szóló kiváltságlevelet Miklós erdélyi prépost kérelmére Károly király 1323. okt. 9-én átírja a káptalan javára⁵

1300-ban Alvinczi Herbord comes özvegye Erzsébet, a segesvári kolostornak 10 márka ezüstöt hagyományozott.⁶

1430-ban Zsigmond király, Alvincz mezővárost a szomszéd Borberekkel. — melyhez Tartója, Karna, (a római *Blandinana*)

1) Knauz 221. l. — 2) Gyulafeh. káptl. Cent. XX. nr. 34. — 3) Wenzel: III. 120—1. Balics: Egyh. tört. II/2. k. 247. l. — 4) Gyulafh. káptl. Cent. XX. nr. 34. — 5) Pergamenen írva Gyulafh. káptl. Cent. XX. nr. 34. — 6) Wenzel: V. 191. *Ecclesia fratrum Praedicatorum de Schesburg, Weisenburgensis Diocesis.*

Rakató és Borsómező is tartoznak — szabad királyi várossá tette (jure liberae civitatis ékesítette fel),¹ és a szászvárosok kiváltságai-val felruházta.²

Báthory István országbirónak, Zsombor és Ujfalu helységek határai kijárásáról szóló és Kolozsvárt 1486. jul. 3-án kelt levelében, Szeben s más szász városok királybírái között, Alvincznek is mint szász városnak bírója Péter és esküdt polgára Márton mint homo regius előfordul.³ Petrus Judex et Martinus Juratus Civis de Allwynecz, in eorum ac vniuersorum aliorum Saxonum Regalium personis nostram venientes in presenciam.

1670. dec. a fejevári diaetan a 3. Art. végezték Alvincz és Borberek közti hidnak csinálását. Ugyanottan 1675. máj. 25-én tartott diaeta 9-ik artikulusában végezték, hogy Alvincz és Borberek között a régi jó szokás megtartassék a közönséges hasznovételben. Hasonlóan a fejev. diaetan 1678. okt. 1-én a 16. art. által meghagyatott: hogy borbereki, alvinczi, fejevári, borbándi, sárdi, igeni, vajasdi, enyedi s tordai nemesség parancsalatra, toties quoties, felülni tartozik a kolozsvári kapitány felszólítására.

„Alvincz városát az országút átmetszi; innen a Marosnak tartva, mint Kővári leírja,⁴ csaknem a folyó partján egy Kastélyvárrom van a lapályban; mely emeletes volt, oldalai elég emelkedettek. Fala tetőtől talpig sima; ablakai keskenyek, de magasak. szépen metszett kőparkányzatokkal. Felirat rajta nincs, kivéve a mostani kapuja homlokzatát, hol olvasható, hogy e kaput egy sok címeikkel felruházott báró kanonok építette 1733-ban.“

„E kastély várszerű s négyszöget képez.⁵ A körülte mélyedő vitzartóban most is van mocsár. Északi szárnya, nagyszerű homlokzatával, ma is látható. Nyugoti és déli oldala, mióta Mártonfy püspök alatt utószor leégett, fedetlenül sorvad. Most északon van kapuja, hajdan keletről volt. Akkor a vitzartó hidján bejutva, tágas, mintegy

1) Eder: Observ. Crit. et prag. in hist. Transs. — Felmer. p. 85. — Fejér Cod D. T. VII. vol. 1. p. 294. item T. XI. p. 462. — 2) Kemény: Not. Capit. Albens. I. 167. — Rupp Magyarosz. helyr. tört. III. k. 195. l. — 3) Szabó K. Székely okl. III. k. 109. l. — 4) Kőváry: Erd. Rég. 173—175. l. 5) E történelmi nevezetességű épületet meg kellene menteni a megsemmisülés ellen. Ha a tulajdonosnak módjában nem áll, akkor a műemlékek országos bizottságához kellene folyamodni, hogy az a történelmi becsesel bíró műemlékek s épületek fentartására az államköltségvetésben felvett összegből annak fentartását eszközölje! . . .

140 lépés átmérőjü tér nyílt fel, s ott magaslott szemben nagyszerű épülete. A környező kőfal, az északi szárny még áll, a többi rom.“

Keletkezéséről biztos adatunk nincs. Bod Péter (Hist. Ecl. I. p. 197.) szerint: a Dominikánusok itt volt kolostora romjaiból Martinuzzi György bibornok, János Zsigmond helytartója építtette. Illia szerint (Ortus et progr. 121. l.) Bethlen Gábor. Mely állítások utóbbika teljesen nem való. Az előbbi valószínűsége mellett bizonyít a kolozsmonostori konvent levéltárában (Lásd. A. nr. 86. levő okirat), a mely szerint: 1538. november havában Maylát Istvánnak Bálványosvárat adta cserébe összes tartozékával Martinuzzi (Fráter György), a Kosár Miklóstól 8000 frton vett borbereki kastélyért és az alvinczi uradalomért (Turul VI. k. C. 6. l.). Szegedi György: „Purpura Pannonica“-jában (158. l.) kétségbe vonhatlanul Martinuzzi által építtetnek mondja.

Annyi azonban bizonyos, hogy az alvinczi kastély, mi most is „Martinuzzi kastély“ nevezettel ismeretes, régi időktől fogva alvinczi uradalmi főhely volt, melyhez tartozott 2 város: Alvincz és Borberek, 4 falu: Borsómező, Karna, Rakató és Tartaria. Melyek II. Lajos király előtt, a királyok által a szászoknak kiszakított helyekhez tartoztak s királyi jogokkal birtak; — de mivel az ellenségeknek igen ki voltak téve s különböző hadaknak mintegy utai voltak, — e helyekről a szászok másfelé költöztek lassanként s állandó szokássá vált hogy azután a fejedelmek által magán egyéneknek is adományoztassanak.¹

1526-ban hozzátartozóikkal együtt, Rádul oláhországi vajdának adományoztattak. Mely adományozásnak a szászok hét székének universitása ellenmondott, — de tiltakozásuk sikertelen maradt a Benkő által bőven leirt okokból.²

Később 1537-ben Majláth István erdélyi vajda kerítette kezére, de Zápolya 1540-ben, mivel ellene pártott ütött, tőle elvette és Rádul vajdának visszaadta.³

Utánna birta az alvinczi kastélyt hozzátartozóival Martinuzzi György bibornok s főkormányzó, (a ki Utyeszenich Fráter György

1) Benkő: Transsyly. T. I. p. 449. nr. . — 2) Benkő: Transsyly. Transs. T. II p. 167. Conpactionales Capitulle Albenci — 1526. — 3) Kovachich: Sciptores Minores.

de Camisach néven is fordul elő). A nagy államférfiu bibornokká kineveztetése s ez alkalommal Castaldo által rendezett tábori ünnepély és a lippai táborozás után, alvinczi kastélyába ment Castalddal, kinek szállásául a kastély legszebb részét adta, ő pedig a déli részen egy szobába vonta meg magát, másnap a marosvásárhelyi gyűlésre indulandó. Marosvásárhelyre elbocsátván fegyvereseit csak a szeke-reket őrző csekély szolgálóval maradt a kastélyban. Hol Castaldo cs. tábornok parancsára, az ország legelső lángelméje, az ország kincstárnoka, János Zsigmond gyámja, a csak nem régen kinevezett bibornok és 70 éves aggastyán 1551 dec. 17-ke hajnalán, midőn imáját végezné, meggyilkoltatott Ferrari által, ki törrel sebezte meg, Pallavicini azután leütötte s Monino spanyol kapitány pedig lelötte.¹ Sokáig mutatták itt azt a szobát, a hol a szomorú tragoedia megtörtént,² a hol 2 hónappal tovább feküdt vérében a padláson, míg nem a fehérvári káptalan 1552. febr. 25-én eltemettette. 1573-ban Békés Gáspár bírta az alvinczi várat, de okt. elején Báthory István hadaival elfoglalta.

E kastélyban halt még meg két évi fogság után 1597-ben Áron moldvai vajda is, ki a portával való titkos egyetértéssel vádoltatván, Jassyból fogoly gyanánt ide vitetett 1595-ben.

Az alvinczi kastély a hozzátartozókkal, Martinuzzi megöletése után a kir. kincstárra szállt, de oly feltétel alatt, hogy ismét eladományoztassék.³ Minek folytán bírta azt: gr. Nádasdy Tamás és Majláth Gábor. Birta az Enyingi Török család is a XVII-ik század elején; mit igazol az, hogy 1607-ben Alvincz városára vonatkozó-

1) Istvánfi Libe. XVII. és W. D. Bethlen Libe. IV. Szilágyi: Magy. Nemz. tört. mill. V. k. 315. l. Benkő Transs. T. I. p. 223. — 2) A hol »multis diebus spectaculum omnibus factus, mortuus jacuit; — cuius lapidem sepulchralem ad laevam ingressus portae maioris in Templo Cathedrali (Alb. Jul.) inter columnas chorum sustentantes videri est (Schematism. ven. ecclesi. disoec. Transsils. 1848. p. XLVII. nr. 23.) — 3) Rupp Jakob: Magyarorsz. helyr. tört. II. k. 169. l. Ugyanitt említettik: hogy volt Alvinczen Martinuzzinak egy háza, mely halála után a királyi kincstárra szállt. A kincstár ezt később Vaday Jánosnak adományozta; mint ez kiténik Bornemisza Pál püspöknek közbenjárásából, mely által 1554-ben az említett gróf Nádasdy Tamásnál kieszközölni igyekezett, hogy a gróf urasági hatalmánál fogva Vadayt házának békés birtokában megtartani, minden jobbágyi kötelezettség alól felmenteni kegyeskedjék.

lag birói vizsgálat történt. Mely vizsgálatot Török Katalin, Török János leánya s Dengelegi Mihály neje Iffyu Anna, Iffyu János Majláth Margit leányától mint előbb somlyói Báthory András, később Iffyu János neje javára, Rákóczi Zsigmond azon parancsesal indít meg, hogy evictio esetén az alvinczi uradalom, melyet Báthory István a Török család mindkét nemének adományozott, Druzszina özvegy Bogáthyiné ellenében, a kire a javak Iffyu János halála után, miután ez még Jósika István és Barcsay András kezén is keresztül ment, jogos örökösire szálljon vissza.¹

Az alvinczi uradalmat tehát Martinuzzi után gr. Nádasdy Tamás és Majláth Gáboron s Török családon kívül birta még: Báthory András erd. vajda, Békés Gáspár, Jósika István, Iffyu János és Báthory Gábor is.

A Bethlen Gábor idejétől fogva nemzeti fejedelmeink is birták a fiskális javaik között; de, mint Benkő megjegyzi:² „non tamen Jura Fiscalia seu abalienabilia censebantur; quin inter Conditiones Principum Acatii Bartsay, Joan. Kemény et Mich. Apafy experesse signatum est: Bona castelli Alvincz, dum ipsi vellent, donari privatis posse.“

Azaz: a Rendekek elhatározták, hogy bárkinek adományozható. Minek következtében a faluk egyesek, a kastély pedig később az erdélyi püspökség kezére került.³ Ugyanis:

1696. jan. 19-én dr. I l l y é s A n d r á s erdélyi püspökökké neveztetvén ki I. Leopold császár és király által, az al-wincezi kastély birtokába beigtattatott, miután az Al-wincezi Dominium, a kastélylyal együtt neki donáltatott. De az erd. Guberniumnak Thor-dán 1697. jul. 30-án kelt átiratával mint ez iratban kifejezve van: „ex Officio nostro et Commisione Dominorum Statuum et Ordinum“ felszólították az ország elhagyására. Minek folytán vissza tért Nagyszombatba okt. 9-ikén.⁴

Azonban, III. Károly király 1702-ben rendeletet adott ki: „hogy

1) Rupp: Magyarország. helyr. tört. II. k. 196—239. l. Ezen ügynek másolatát láttamozta 1628-ban ráthóti Gyulafy Szathmármegyének alispánja. Acta Transsylv. Cam. Arch. 9. cs. 35. 39. — 2) Benkő: Transsylv. T. II. p. 161. Compil. Const. P, II. T. I. Art. 4. Condit. Princ. p. 21. — 3) Kőváry: Erd. Rég. 173—174. l. — 4) Schem. Cleri Transs. 1848. p. XXV. XXVI.

a Wintzi javak una cum Residentia Episcopo Transsilvaniae adsignentur.“

A kuruc-háború a birtokba jutást megakadályozta 1708-ban Károlyi Sándor hada Alvinczet s várát is birtokába kerítette és csak 1709. őszén szorítottatott ki onnan a császáriak által (II. Rákóczi Ferenc emlékei 256., 259. ll.)

1715. dec. 11-én kelt királyi leiratával pedig az erd. r. katk. püspökséget régi méltóságába helyreállította s titulo novae foundationis, 4000 forintban, a vinczi kastélyt és uradalmat a püspökségnek átadta a gyulafehérvári székesegyház fentartására¹⁾ Mártonffy Györgyöt erdélyi püspöknek nevezte ki Gyulafehérvár székhelylyel.

Mária Terézia alatt 1744-ben az erdélyi püspökség országgyűlési törvénycikk erejénél fogva is felállítottnak ismertettett el; az 1751. 1. art.-ban felsorolt püspöki javak a fiskális javak Regestrumából kivétettek és azokat Bécsben 1753. okt. 11-én kelt Donationalislevéllel örök időkre az erdélyi püspöki székeknek átengedte. Az 1753-ik évi királyi resolútiójával Alvincz jövedelmeinek hova fordítását szabályozta. I. Ferenc király pedig, 1808. dec. 6-án Bécsben kelt függőpecsétetes collationalis levelével, elődei dicső példáját követvén, Alvincz városát a benne levő várral, Borberek, Valya-Vincz, Sebesány, Vashegy, Rakató, Karna, Borsómező nevű helyeket, az 1800. és 1802. évi conscriptiók szerint, az erdélyi székestemplom és az erdélyi székeskáptalan jobb dotációjára adományozta s a kezelést, valamint a jövedelmek hova fordítását is meghatározta.²⁾

Alvincz nagyobb része az erdélyi püspökség birtokához tartozván, régente nyáron át az ottani Martinuzzi kastély egyes püspököknek kedves tartózkodási helye volt. Legkivált br. Sztoyka Antal püspök sokat tartózkodott ott. Itt írta meg ő 1754. ápr. 22-én a gyulafehérvári székeskáptalanak a 6-ik, 1756. okt. 18-án a 7-ik kanonoki széket megalapító levelét is.

1811. febr. 1-én Kolozsvárt kelt levelével Mártonffy József püspök az alvinczi uradalom ügyében fontos nyilatkozatot tett s a káptalan igénye ellen protestált.³⁾ Kieszközölte a királyi Felségnél

1) Prot. act. ex an. — 2) Cista Capituli, nr 1. Item, Collationales Franc. I. Reg. Hung. super Dominio Alvincz Capitulo Alb. Trans. elargitae an. 1808. dec. 6. Cista Capituli clausa. — 3) Centuria JJ. nr. 130. l.

a székesegyház és káptalannak az alvinczi dominium donatióját, Rudnay Sándor püspök pedig az alvinczi uradalom administratioját a káptalannak visszaadta.

1848—49. évek Alvincz életében is igen emlékezetesek maradtak! — 1848. okt. 19—20-án Alvincz és Borberek körül gyülekezett az oláhság. S hogy az ottani nemzetőrséget lefegyverezni akaró oláhok vérengzésének áldozatai nem lettek az alvinczi és borbereki magyar birtokos családok, részint annak tulajdonítható, hogy a Martinuzzi-féle kastélyban vonták meg magukat és itt védelmi állapotba helyeződtek s szakadatlanul éjjelnappal fegyverben állottak; részint pedig annak, hogy midőn látták, miszerint tovább nem védelmezhetik magukat, követséget küldtek a gyulafehérvári várparancsnokhoz, Horákhhoz, katonai támogatást kértek s bizonyos feltételek mellett a kiküldött cs. katonaságnak okt. 26-án a fegyvert lettek. ¹⁾

Hors katonai főhadbiztos parancsnoksága alatt egy század és 40—50 könnyű lovas küldetett ki, melynek felét Horst Alvincz helyőrségeül hátra is hagyta. Ezen cs. katonai őrség Bem előnyomulásáig magán lakásokon volt elszállásolva s Alvinczről egy pilanatra sem távozott el.

Az oláhok okt. 21-én, midőn Borbereket megszállották, csak Talavala nevű embert ölték meg, ki a magyarok közül egyedül maradt volt honn a községben. Okt. 25-én pedig Rác N. ny. századost és P. Szabó Samu szerzetházfőnököt, ²⁾ a magyarság követségbe Gyulafehérvárra küldötte, de az oláhok Alsó-Váradján megölték. Utánok 26-án hasonlóan követségbe küldött Pap Tóbiás is Alsó-Váradján megöletett.

1849. febr. 10-én Bem tábornok előhada Szász Sebesről elvervén a császáriakat, este 10 órakor Alvinczen a Stutterheim dandárát meglepte s a gyulafehérvári várba kergette. ³⁾

II.

Alvincz sok viszontagság és változás után újabb időben élénk kis magyar mezővárossá fejlődött.

1) Alsófehérm. Monografiája. III. k. 187. l. — 2) Alsó-Váradja felső végénél a két derék egyén hulláját a vad vérengzők az ut egyik sáncába dobták, Vagner temettette el A.-M.-Váradján. — 3) Szeremley: 1848—49. Forr. krónikája I. k. 163. l.

Már az 1819—20-ki urbéri Conscriptioker hivatalos kimutatásban mint Alsófehérvármegye alvinczi járásának székhelye fordul elő. Ezen járáshoz 14 község u. m. Akmar (1276. Albag), Alvincz, Borberek és Sibisánnal (Sebesány), Bórsómező (Inuri), Alsó-Csóra (Ciora, Cioara), Kákova, Kápolna, Karna (Korna, Carna), Lááz, Rakató (Reketeu, Racatau), Sebeshely, Sugág, Szarakszó (Saraseu, Szereczzeu, Szerecureu), Szestyor (Szászcser) és Tartaria (Tartorja) tartozott. 1824-ben az alvinczi járáshoz 2 mezőváros: Alvincz és Borberek, 14 falu és 2 pusztá tartozott. 1849. szept. 24-én és 1852. okt. 22-én kelt rémuralmi kormányrendelet folytán Erdélynek felosztásakor, a károlyfehérvári katonai vidék, károlyfehérvári kerület alvinczi alkerületéhez tartozott Alvincz. 1859-ben eszközölt felosztás szerint elenyészett az alvinczi járás neve s nagyobb része a károlyfehérvári kerülethez tartozó károlyfehérvári járásba olvasztatott; azonban a magyar alkotmány helyreállítása után, újból visszakapta előbbeni állapotát. Sőt most a legújabb felosztás szerint az alvinczi járáshoz 24 község tartozik. A fenn elősoroltakból Szeben várm. szászsebesi járáshoz csatoltattak: Kápolna, Kákova, Lááz, Sebeshely, Sugág és Szestyor. Ezek helyett az alvinczi járáshoz csatoltattak: Berve (Beregjen, Bluthroth, Berghinui), Borbánd (Barbancina villa 1302. 1335. tájt, Bírabantia), Demeterpatak (Dumitia, Dumitra), Dombár (Drumbar, Duumbar, 1332. Drambariu), Alsó-Marosváradsja, Felső-Marosváradsja (Warda 1332. Orda), Henningfalva (Hemugi, Heniungi villa 1333. Henegu), Kisfalud (Miceski), Limba (Lumba 1332. Warthe), Oláhdálya (Dulia 1350. Dal), Oláhherepe (Herpal 1332. Herpia, Hapria), Poklos (1248. Paclisia). Alvinczi járás lélekszáma volt: 1869-ben 24.555, 1880-ban 23 281, 1890-ben 24.835, 1900-ban 26.663.

Alvincz valamint a járási szolgabírósnak, úgy az országgyűlési képviselő-választókerületnek is székhelye. Van Kapisztrán-Ferenczrendi zárdája róm. kath. Ielkészi hivatallal, gör. kath. és gör. keleti egyház, ev. ref. egyház régi ódon templommal (Sz. Katalin-féle róm. kath. templom volt); van polgári anyakönyvi hivatala, magyar olvasóköre, iskolája, takarékpénztára, szesz- és cognac-gyára, kitűnő bortermelése, posta-, táviró- és vasúti állomása. Az arad—gyulafehérvári vasútnak állomási helye nagy raktár épületeivel; a szászsebesi kincstári erdőségekből kikerülő töméntelen fűrészáru és

jelentékeny borszállítás folytán egyik kiváló teherforgalmi hely. Van fayance fejér agyaga is.

Évenként van két országos vására is : junius 24-én és november 25-én.¹⁾ Gyulafehérvártól 10 klm., Szászsebestől pedig 5 klméterre fekszik. Territoriuma illetőleg területe a város és határának 12.401 kat. hold, 870 lakóházzal, melyek között sok szép és csinos épülete van.

Lakosságának száma 1877-ben egymagára Alvincznek volt : 1375 lélek (340 kath., 180 g. kath., 511 g. kel., 53 ágost., 238 ref., 5 unit., 15 izr.; 1869-ben Sibisánnal és a Maroson túl elszórva fekvő, de hid által összekapcsolt Borberekkel együtt : 3.776, 1880-ban : 3.264, 1890-ben : 3.735, 1891-ben : 3.744 lélek volt ; ezen községekkel együtt ma nagyközséget alkot. Az 1900-iki népszámlálás szerint lélekszám volt : 3.854. Ebből r. kath. 261, g. kath. 290, g. kel. 2.715, ágost. 35, ev. ref. 330, unit 6, izr. 117. Férfi : 1.909, nő : 1.945. Anyanyelv szerint magyar 813, német 55, tót 5, oláh 2.889, egyéb 92.

Mind Alvincz, mind Borberek, mint fennebb is említettük, német, illetőleg szász telepítvény, melyhez később járultak a morvák (fekete németek), bolgárok s kisebb mértékben több más.

A szászok a XII-ik századbéli első német-letelepülésből valók. Előbb Szeben, azután Szász-Sebes joghatósága alá tartoztak. Zsigmondnak 1430-ban kelt kiváltságlevele is Alvincznek szász lakosságáról tesz említést.²⁾ Még 1486-ban is Alvincz szászok által lakott város volt, a mint az Báthory Istvánnak 1486. jul. 3-án Kolozsvárt kelt iratából láttuk.³⁾

Azonban mint Rupp is megjegyzi,⁴⁾ minthogy Alvincz fekvésénél fogva a háboru esélyeinek folyton ki volt téve, egyes hadak és seregek átmenetelei s beszállásolásai miatt is sokat szenvedett, a szász lakosok lassanként elhagyták. Különösen János király elleni lázadás alkalmával, mint egyes okmányok igazolják, az említett százsztestületektől is elszakítottak.⁵⁾ 1526-ban Alvincz Rádul oláh-

1) 1848. előtt híres volt dohányvására, Katalinnapi víza- és beszózott halvására. — 2) Kemény: Not. Capit. Albens. I. 167. l. — 3) Szabó K. Székely okl. III. k. 109. l. — 4) Rupp: Magyarorsz. helyr. tört. III. k. 195. l. — 5) Lebrecht M. Erdbeschreib. des Grossfürstenth. Siebenbürgen. 46. l. Haner G. Das Königl. Siebenbürgen 77. l.

országi vajdának adományoztatott. Míután Alvincz szász község volt, a szászok ellenmondtak és tiltakoztak ugyan, de mivel a szász lakosság már elköltözött volt, tiltakozásuk tekintetbe nem vétetett.

A morvák, vagy is a mint egyes okmányokban neveztetnek: morva-testvérek (kik vallásuk miatt anabaptistáknak, keresztségismétlőknek, új-keresztényeknek is mondták), Bethlen Gábor fejedelem által telepítettek Alvinczre.¹⁾

A dicső emlékü fejedelem ugyanis a folytonos háborúk s más egyéb viszontagságok által elpusztult, elszegényedett és igen kimerült országának mindenkép javát, gyarapodását s boldogságát eszközölni kívánván, többfelől iparosokat, jó kézműveseket és mesterembereket hívott be.

1621-ben háborúk dühöngése és pusztításai miatt Morvaországból kiköltözött s vallásuk miatt is üldözött, Magyarhonban itt-ott lézengő és nyomorkodó morva mesterembereket, a kik különféle kézműhöz és mesterséghez igen jól értettek, családjaikkal együtt Erdélybe behitta és Alvinczre letelepítette.

Az anabaptisták 1548. 11. art. és 1556. 26. art. szerint kiűzésre, 1578. 1. art. szerint kétszeres adóra voltak ítélve; 500 Imperialis fl. büntetésével megtiltotta az 1599-iki 26. art. újból keresztelését a kereszténynek. Végre az anabaptisták sectája Alvinczen tollerata sectának tétetett a fejedelem által, aki kimondatta az országgyűlés által törvényileg, hogy senki se háborítsa őket vallásukban. Az 1622. máj. 1-én kolozsvári diaetán hozott törvénycikk 22-ik artikulusában kimondott: „Az Új Keresztényeknek, kik az országba bejöttek, és Alvinczen laknak, s ezután is melléjük jövendők lennének, mesterségek szerént való minden miveknek exerceálása megengedtetik, ország közé való minden Contributiótól eximáltattak; Vallások dolgából való opiniójoknak szabados exercitiuma, ő magok közt Alvintzen megengedtetett; Privilegiumok és pedig confirmáltatott, salvis tamen aliorum Privilegiis ac libertatibus; úgy mindazonáltal, hogy miveket, posztójokat a Hazafiaitól eltagadván, más idegeneknek el ne adják; melyet ha cselekednének, toties quoties azt tselekednék, fl. 200. exequaljon rajtok a Praefectus, Fiscus számára két részét, harmadát a panaszló félnek.“²⁾

1) Kőváry: IV. 238. l. Rupp: Magyarorsz. helyr. tört. III. k. 196. l. Szi-lági Magy. nemz. tört. mill. 6. k. 416. l. — 2) Approb. Const. Regni. Transs. P. III. T. LVII. Art. I. «Új Keresztvényekről.»

Az 1627. okt. 24-iki diaetalis artikulusban felemlítették, hogy az anabaptisták a művészetnek nagy hasznára vannak, műveikben az ország más mesterembereinél és kézműveseinél kiténőbbek. Vannak köztök: posztókészítők, késcsinálók, tímárok, kötélgyártók, takácsok, szőcsök, kádárok és fazakasok stb. Ők igen vallásos, szorgalmas és munkás emberek; kiket a nép fekete németeknek is nevez.

Szép számban telepedtek le Alvinczre; kiknek s örököseiknek és utódaiknak adományozta Bethlen Gábor¹⁾ azon nemes kuriát és házhelyet Alvinczen, a melynek szomszédja volt akkor keletről Literati Péter és Szabó János, délről Pap Imre, Fejérdi István, Kladovai Balázs és Bernáth István, nyugatról Varga István és Bogdány János kertjeik, északról a Maros folyó

Szántóföldeket is adott nekik. És pedig: egy darabot a felső mezőben Lombkerék szomszédságában. kevéssé alább a fauth (!) között 3 darabot. A középmezőben a Liczka földek felé egyet, a mely Szászsebes határáig rug ki Szomszédai délről Ispán Dombja, keletről Szakács István földje. Az alsómezőben Pyen patakán tuli dülőben ismét egyet köves és kisút közé kiterjedőt. Hasonlóan a köves és kisút között ismét egyet, melyet a jelzett utak határolnak, északról pedig egy kis domb.

Adott a gondos fejedelem nekik 3 drb. szállót is. Melyek közül az egyik a Vereshegyen van Gebelyepatak szomszédságában; a másik hasonlóan a Vereshegyen Bornemisza és Niter János szőlője közt; a harmadik ismét a Vereshegyen van a Promontorban az alsó-rendben Maros melletti út szomszédságában.

Két darab kaszáló rétet is adományozott. Egyet a felsőrét dülőben, Váradja és Ajthoni szomszédságában; a másikat az alsórét dülőben, köves-kút forrás alatt, egy kis hegy és nádas-tó szomszédságában.

Mindezeket Bethlen Gábor oly feltétel és biztosíték mellett adományozta a morva-testvéreknek, örökösök és utódaiknak különös kegyből, örökjoggal és visszavonhatlanul:

1. Hogy azok természetnyeiéből évenként neki s utódainak dézsmát fizessenek.

1) Bethlen G. által 1622. jul. 4-én Gyulafehérvárt kiadott Donationalis, a melynek hiteles másolata régi iratgyűjteményemben olvasható.

2. Midőn ő és utóda töllök valamit vesznek, azt fele árban tartoznak adni.

3. S valahányszor pedig ő és utódai velök valamit készítettetni kívánnak, hasonlóan mindent fele árban készítsenek.

Az említett ház és házhely, valamint a szántók, kaszálók s szállók minden taxa és adó alól kivétettek; hasonlóan ők is minden városi s polgári szolgálat s más terhek alól is mentesítettek a fejedelemnek Gyulafehérvárt 1622. jul. 4-én kelt függőpecsétes hártýára irt donationalis levelével. Meghagyatott az is, hogy őket se személyeikben, sem pedig javaikban senki se merészelje megsérteni, dolgaikban akadályozni és megkárosítani.

Ezen donationalis levelet megerősítette és helybenhagyta Gyulafehérvárt 1631. jan. 17-én kelt levelével Rákóczy György, 1702. márc. 9-én Bécsben kelt levelével Lipót, 1767. máj. 2-án Bécsben kelt levelében pedig Mária Terézia. Ki confirmationalis és consensualis levelében írja: „*ratas, gratas et acceptas habentes, approbavimus et ratificamus, atque pro iisdem Incolis, seu Fratibus Moravicis ad sacram Fidem cath. conversis, qua talibus ipsorumque haeredibus et posteritatibus catholicis universis in perpetuum valituras gratiose confirmamus*“ azon feltételek alatt, hogy a rendes adót, mint más hasonló sorsu és állapotúak fizessék; azon munkákat pedig, a melyeket kiváltságleveleik értelmében fele áron eddig tenni tartoztak, ezután nem lesznek kötelesek; cameralis taxát sem kötelesek ezután fizetni.¹⁾

Mely confirmationalis és privilegialis levél 1767. aug. 20-án Alsófehérvármegye közgyűlésén kihirdettetett és senki sem mondott ellene.

1811. nov. végén hitelesített másolatát kérelemmel a kir. Guberniumhoz felsőbb helyen való megerősítés és jogaik érvényesítése végett a morva-testvérek felterjesztették. Hasonlóan 1838-ban is. Kérelmüket s egyéb más ügyes-bajos dolgokat mindig „*in nomine Universitatis Contubernii sui*“ vagy „*in nomine communitatis Germanorum*“ tették; mivel letelepedésök idejétől fogva fraternitasban, társulatban éltek; társulati szabályaik és törvényük volt, saját önmaguk által szótöb-

1) Transsumptuma meg van régi iratgyűjteményben.

séggel választott bíró, 2 ülnök (Beisitzer) s jegyzőből álló előjárósággal bírtak.¹⁾

III.

Borberek (Burperereg 1330, Borprig 1532, azután Burgberg) a Maros jobb partján fekszik, szemben a balparton levő Alvinczel, tőle északra kezdődnek a nyugati havasok. Melyek egyik előfokáról, illetőleg a Boberek felett emelkedő magaslatról várróm néz le a völgyre, a Zebernyik, vagy mint a nép mondja. Ebernyik vára, mely 1638-ban „Felsővár” nevezet alatt is fordul elő. Ezt az alvincziek és borbereki lakosok közösen bírták s a két helységnek viharos időkbén menhelyül szolgált. S miként az ottani családok levelei fenntartják, minden jobb családnak volt, ha nem több, egy szobája ott, a hova az ellenség elől magát megvonta. Alvincz Boberek nemes családjai igen sokáig ládáikat, kincseiket ott tartották. 1723-ban még várdarabontok őrizték. Br. Jozsinczy József ítélőmester is e várban született 1688-ban († 1750. körül). A Jozsinczy családra a Zebernyik vára az Inczédi (Icsevics) családról ment át, mely családból Pál kamarai javak igazgatója († 1704.), Mihály 1685-ben a bécsi udvarnál követ volt (Cserei Hist. 125—6. II.) s Alvinczen és Bobereken jószágot is kaptak, s ezzel együtt az ott fekvő Zebernyik várát, mely az Inczedy családból kiszakadt Inczedy József Pál fiára ment át, ki báróságot kapván, nevét Jozsinczyre változtatta. (Köváry Erd. csal. 127., 134. II.) Még korunkban is szép szobák nyomai voltak láthatók. Egyes szobák magából a szirtből látszanak kivágtatva lenni. A Hóra-lázadás idején is volt lakható része. Most azonban romban hever.²⁾

Némelyek azt állítják, hogy 1622-ben Bethlen G. az Alvinczre telepített anabaptistáknak ajándékozta volna ezt a várát is. Azonban, egy 1638. június 22-én Alvinczen kelt compositionalis és transactionalis levél azt igazolja, hogy az anabaptisták csak az Alvincz és Boberek városai nemesekkel s lakosokkal való egyezmény folytán bírtak ott bizonyos házakat, éléskamarákat és pincéket.³⁾

1) Régi iratgyűjteménybeni okmányok tanúsága szerint. — 2) Köváry: Erd. Régiségei 145. l. — 3) Transsuptuma régi iratgyűjteményben. Mely egyezmény a Bethlen G. 1622-ik donationalis, Rákóczy Györgynek 1631-ik confirmationalis és consensualis levelével együtt Lipót király által 1702. márc. 9-én átíratott és megerősített.

A jelzett egyezmény folytán ugyanis Vargyasi János az alvinczi vár és fejedelmi javak provisor, Alvincz és Borberek városokban tartózkodó nemesek, nemkülömben Pap Imre, Ulayk János alvinczi és Szabó Kelemen borbereki főbírák (Judices primarii) s a két városnak esküdt polgárai és lakosai a vinczi „Ujj-Keresztény Atytyaffiak“ kérésére megengedték: „hogy két rend házakat oda fel az felső Várban, az kis állajtó táján az két Város annuentiájából és engedelmébül ennek előtt építtenek, és az melly pincét nem régen ugy ott mellett kösziklából kivágattanak, annak felette az alsórendenn is Redekei István uramtul az melly házat vöttek, noha azokat a tempore adeptionis et aedificationis, mind ez ideigh is pacifice birtanak, ezután is ők és utódaik birhassák. Miről adott ezen irásukkal a két város assecurálta őket.“

„Melyért, kötelezték magukat (t. i. az Anabaptisták) hogy mind békességes üdőben, mind penig háboruságnak idején, ... mind jó s mind gonosz szerencsében edgyütt türnek, szenvednek velünk (t. i. az alvincziakkal és borberekiekkel); kiváltképpen pedig szorulásnak idején, az közönséges jó dolognak, ugy mint békességünknek, fejünknek oltalmazására és megmaradásunkra, valamint feltalálhatunk és szükségesnek ismértünk lenni, vagy élés adás, fizetés, Várépítése, avagy annak minden egyéb gondviseléséhez tartozó szükséghez egymás dolgoknak megszerzésére való expensát és illendő segicségeket nézi, valami ő reájok illik, postálkodáson, fegyverfogáson és egyéb, Religiok megbántodásan kívül, minden teherviselést az közönséges jó dologban készek lesznek ők is velünk egyenlő akarattal praestalni. Annakfelette, mivel ez ideigh azon meghnevezett felső-vári Háznak adója, Redeki uramtul megvött Ház adójával edgyütt Tiz forintra lévén rendelve, ... a modo imposterum Annuatim Tizenkét frtot administralni; Ezen kívül, drabontoknak minden esztendőben Tizenkét kenyeret és két pár Jancsár sarut adni.“ . . .

„A kis állajtó kolcsát penig ennekutánna nem ők tarttyák, hanem az kapus Drabantoknak, avagy az két Várostul arra rendeltetett gondviselő kezéhez adgyák; Végezetre ez oda fel specificalt házakon kívül többet, sem kész házat, sem házhelyet, az két Város hire és akarattyá ellen, senkitül nem vesznek, sem nem foglalnak.“ . . .

„Ha miben szükség idején az mi segicségünk és jó akara-

tunk kivántatik, minden segítséggel és oltalommal leszünk, mind kapun, ajtokon fa viz egyéb szükséghez éleseknek oda bé az Várba, avagy onnan kiváló hordása velünk edgyütt szabados com meatust engedvén.“

Bár egyes fejedelmek és királyok az Anabaptisták, illetőleg morva-testvérek kiváltságait s szabadalmait megerősítették, de még is Bethlen Gábor halála után mindinkább kedvezőtlenebb lett állapotuk. Előre adómentességöktől fosztattak meg, azután különféle terhek hordozására is szoritattak, minek következtében folyton fogytak egyesek eltávozásával.

1631. június 5-én országos törvény megtiltja nekik, hogy műveiket a szászok közé vigyék eladni, még vásárok alkalmával is.) 1635-ben hozott 26. t.-c. kimondja, hogy Anabaptisták egy ideig türetnek.

Azután Rhédey Ferenc, Barcsay Ákos, Kemény János és Apaffy Mihály alatt adó alá is vétettek.

1660. jul. 5-én az Anabaptisták Communitására 1000 frt adó rovatott ki. Ugyanazon év okt. 20-án pedig 2000 Thallér.

1662. okt. 20-án 19. art. határozták: hogy az Anabaptisták fejenként 2 thallért fizessenek.²⁾

Cameralis taxát is kellett fizetniök, mint egyes végrehajtási iratokból kitünik.

1744-ben 22 családra voltak leolvadva.³⁾

1744–1757-ben egy kezemnél levő eredeti névjegyzék szerint, Alvinczen még következőknek voltak családjaik; Rodt Merttell (Róth Márton), Wibf Michel (Wimpf. Vipf), Star Johan fazakas, Wibf Andres, Zillich Jakab. Wendler Rarett, Rohr Joseph, Schingler Aron, Schwarz Andres, Schingler Ysag, Porzt Jerimes, Wibf Johannes, Berh Johannes, Hartler Janga, Wibf Heirich, Schingler Hainsy, Dankbekh Aberham, Rohr Michell, Rlla Sallmon, Stall Johannes, Zettler Paul.

1764-ben előfordul a fennemlitetteken kívül még: Guor Joseph,

1) Benkő: Transs. T. I. p. 496. l. — 2) 1765., 1767. évekről hátrálékban levő Cameralis taxát a Thesaurarius 1768. aug. 8-iki rendeletével felhajtani parancsolta a Märischer-Gebrüder, oder Wiedertauffer-eken. — 3) Benkő: Transs. T. I. p. 496. l.

ki az anabaptisták előljárója s tanítója (papja) volt. 1765-ben Zinck Wentzel asztalos, Schaufelberger Ulrikus oeconomus és Simon Laurentius.

1768-ban Gutter (Guth) Samuel Haushalter, Web Johan, Gentner Carl Richter, Rum Michl, Hoffer Mathias, Strausin Elisabetha, Strausin Christina, Egaterin Anna (1764—1771.) 5 gyermekével.¹⁾

Ezek közül leginkább kiemelkedett: a Wimpf (Vipf) család; melyből Wimpf József 3 évtizeddel ezelőtt szebeni k. kath. Teréz-árvaházi ellenőr, később számvivő volt, (szül. Alvinczen, 1806-ban, megh. N.-Szebenben, 1869.), kinek családja szives volt 17 drb. okmányt nekem átadni, melyek a morva testvérek multjára nézve nevezetes adatokat foglalnak magokban.

Az anabaptistáknak a kath. egyház kebelébe való térítése, II. József császár egykori nevelője, Bajthay Antal püspök alatt, az apostoli buzgóságu T. Delpini Theophil János jezsuita áltá történt, mi 1764—1765 tájt már végre is volt hajtvá, mint azt következtetni lehet özv. Wimpf Jánosné, N. Anna ügyében 1771. június 13-án felvett jegyzőkönyv egyes pontjaiból. De abból is mivel Delpini, Mária Terézia gyóntatóatyja, Parhammernek ezen híres tanítványa, már 1765-ben a nagyszebeni k. kath. Teréz-árvaházat kezdeményezte; sőt 1767. elején már Mária Teréziához emlékiratot is nyújtott be a jelzett intézet létrehozása ügyében, személyesen menvén fel Bécsbe a nagylelkü királynéhoz. — Ő 1765-ben a királyné magas meghagyása folytán már N.-Szebenben több árvát vett fel az intézetbe, kikről a királyné gondoskodott.²⁾

Wimpf Jánosné az Anabaptistáknak áttérését következőkép beszéli el 1771 június 13-ki jegyzőkönyvre adottakban: „Hat-hét évvel ezelőtt, tehát 1764—1765 tájt, két kath. misszionárius jött Alvinczre, bűnbánati beszédeket tartottak s tudatták, hogy az Anabaptisták r. katolikusok fognak lenni. — Egy néhány kivételével azok is lettek. Guor József anabaptisták vallási előljárója (papja) mivel át nem akart térni, a misszionárius által Kolozsvárra a jezsuitákhoz küldetett; a honnan 1½ év mulva jött haza.“ — Azon 4

1) Ügyében felvett jegyzőkönyv igen érdekes adatokat tartalmaz. — 2) A n.-szebeni r. kath. Teréz-árvaház értesítője 1898—98. évről 5. l.

személyt, a kik az anabaptista vallásban maradtak meg a királyné „extra suas ditiones migrare clementer statuerit.“¹⁾

A kath. vallásra tért morva-testvéreknek 1764-ben már volt kath. iskolájok. Az iskolaépület 1765 nyarán épült.

Delpini nemcsak a kath. hitre térítette a morva-testvéreket, hanem nekik valódi atyjok is volt. Üdvös társulati szabályokkal látta el; hathatós közbenjárásával kieszközölte Mária Teréziától, hogy kiváltságaikat és szabadalmaikat mint katolikusoknak, megerősítette 1767-ben, sőt új kegyek és szabadalmakkal is gyarapította. 1768-ban Delpini iratba foglalta „Protocollum der catholischen deutschen Gemeinde in Alwintz“ című könyvben²⁾ a morva testvérek kebli törvényeit és statumait is. Ezek szerint ők társaságok részére birót, vagyonkezelőt (Gütterhaushalter) s két ülnököt (Beisitzer) választottak minden év január 1. 2-án. A 24 gazda a birót a két ülnök közül választotta szótöbbséggel; vagy ha a közönség meg volt vele elégedve, meghagyták jövőre is. A tanító (Schulmeister) volt a jegyző, jegyzőkönyvvezető. A vagyonkezelőt a bíró és 2 ülnök választotta. Ha valaki kihágást követett el, azt az említett előjáróság a vár drabantjával elzárathatta. Felfolyamodás a város bírása, vagy a Thesaurariatushoz történhetett. A Bethlen G. által adományozott curia nobilitarishoz tartozó házhelyek, földek s kaszálók 24 egyenlő részre osztattak fel, kivéve a szőlőhelyeket. A családapának ha több fia volt, az idősebbre szállt az örökség; ha gyermeke nem volt, az idősebb leányra stb.

Jóllehet, hogy Delpini 1765-ben már az alakuló nagyszebeni Terézárvaház ügyeivel foglalatoskodott N.-Szebenben, de azért a megtért morva-testvérek főbb dolgait is vitte 1770. márc. 25-ig,³⁾ mint egyes okmányok mutatják.

IV.

A B o l g á r o k n a k alvinczi, borbereki letelepedése a XVII-ik század végén történt.

1) Com. Gubernialis. 1764. ápr. 9-rőli Rescript. — 2) E protocollum meg van régiségi gyűjteményemben. — 3) Midőn a nagyszebeni kir. kath. Terézárvaház gondnoka és igazgatójának nevezetett ki Mária Theresia által. Gyulafehérvári kápt Mai cell. fasc. VII. nr. 42. Cista II. fasc. 7.

Ezek Bulgáriának Cziprovác, Copivolác, Zelesna és Klisina, Sophia közelében fekvő városaiból menekültek be Erdélybe 1690-ben. Mely városokat 1688-ig gazdag bolgár és arnauta kereskedők lakták, a kik Lipót részére állottak át a törökkel való hadakozás alkalmával Belgrád elfoglalásakor; s Tököly ellen is harcoltak. A porta védecébe magát látta megtámadva általok, fegyveres erőt küldött ellenök, mely borzasztó gyilkolást és pusztítást vitt véghez a fennemlített városokban. A honnan menekülők közül valók az alvincz-borbereki letelepült bolgárok a Szent Ferencz-rendi szerzetes lelkészeikkel együtt,¹⁾ a kik Oláhországon át Erdélybe jövének, itt előbb egyes falukban s 1691-ben N.-Szebenben voltak elszóródva, míg végre Lipót király őket 1697. március hóban, azután 1700-ban Gyulafehérvár és Dévára, s a folytonos háboruk folytán lakósaiban nagyon megfogyott s javaiban igen elpusztult Alvinczre, mint fiscalításra telepítette le kereskedés nyitás végett,²⁾ E célból külön kiváltsági levélben részesítette és szabadalmakkal ruházta fel.

De Alvinczről a bekövetkezett Rákóczi-féle mozgalmak és háboruk elől egy része Oláhországba, a más része védettebb helyekre, mint Gyulafehérvár, Déva és Nagyszebenbe futott.³⁾

1711-ben a Rákóczi-mozgalmak lecsillapultával, alvinczi telephelyökre többen visszatértek, kik Oláhországba huzódtak volt ki a Sz.-Ferencziekkal együtt, a kik bolgár barátoknak, vagy Kapisztrán-szerzetéseknék is nevezettek. S előbbi helyeiket, I. Lipót császár és királynak 1700-ban kelt okmánya alapján visszafoglalták.⁴⁾

Ők is külön társulatot képeztek „Bulgarorum Communitas” nevezet alatt; külön ítélő-székök is volt s a főkormányshékhöz apelláltak.

Idővel azonban, mint a morva-testvérek, beleolvadtak Alvincz lakosságába. Az 500 bolgár család helyén 13—14 telek vagyon, az is Borberekén. Mind megmagyarosodtak, vagy eloláhosodtak.⁵⁾

1715-ben a kastély és az alvinczi uradalom az erdélyi püspök-

1) Benkő: Trans. T. I. p. 498—499. — 2) Test. Comm. bulg. Alvincz 1772, sub Nr. eppali 433. — Copia Protectionalium genti bulg. Cibinii degenti a Comite Veterani Gen. comandante a. 1695. collatarum sub eodem nro. eppali. —

3) Kőváry: Erdélyország statist. 195. l. — 4) Rupp: Magyarorsz. helyr. tört. III. k. 196—197. ll. — 5) Lásd: De Bolgaris P. Andr. Ullia! — Benkő Transs. T. I. p. 499—500. ll.

ségnek adományoztatván, a püspök a püspöki javak károsodásait panaszló levelében felemlíti, hogy a bolgárok az adón kívül semmi közterheket nem viselnek s azon helyeket, melyek 500 család részére voltak kiszakítva, most kevesen birják. Többen részint Szebenbe, részint Dévára költöztek, sokan pedig Bánátba húzódtak.

Egy ideig a kastély urának fizettek taksákat; de ezeket Batthányi Ignác gr. püspök alatt a bormérési jogért kicserélték.

Az isteni tisztelet tartására egy kis kápolnát használtak, melyet a Rákóczy-féle mozgalmak után, az oláhoktól erőszakkal visszavettek.

Ezen kápolna helyén 1729-ben templom épült. Mely évben Antalfy János erdélyi püspök a Szt.-Ferenczieket az alvinczi plébánia jogában megerősíté egész 1736-ig. Kiknek bolgár jótevők lassanként többfelé, legkivált Vingára (a mai Szabadkára) kivándorolván, kolostorukat csak azon alakban valának képesek kiépíteni, a melyben most is áll.

Az alvinczi Szt.-Ferencziek, kik Kapisztrán Szt.-Jánosról nevezett Szent-Ferencz-rend tartományhoz (Provincia Bulgariae et Valachiae ordinis s. Francisci observantium) tartoznak, azután is folytonosan végezték a lelkipásztori teendőket rendesen. Hárman, négyen vagy öten lévén a zárdafőnökkel (guardián, praesidens) együtt. Utóbbi években csak hárman.

Az alvinczi plébánia már 1264-ben létezett.¹⁾ 1283-ban virágzó egyház volt.²⁾ 1203-ban pedig Szász-Sebes több plébánia dekánatusának lévén székhelye (Decanatus Sebus),³⁾ valószínű, hogy az alvinczi plébánia is azon időben létezett, mint olyan plébánia, mely a szászsebesi dekánátusba tartozott, mint szász község; a szászsebesi dekánátus pedig az albai (gyulafehérvári) főesperességnek volt egyik kerülete (dekánátussága).⁴⁾

1309-ben papja volt Alvincznek Godeschalk.⁵⁾ 1330 tájt György pap, ki Sebus decanatusnak gyulafehérvári püspökkel és káptalannal való compositionálisában említettik, mint Alvincz egykori plébánosa.⁶⁾ 1332—1335-ben Miklós a pápai tized-szedés-

1) Magy. Sion 1894. évf. 597 l. -- 2) Cist. Capit. fasc. 1. nr. 14. — 3) Cist. Capit. f. 3. nr. 34. — 4) Magyar Sion 1894. évf. 595. l. — 5) Cista Capit. fasc. 5. nr. 16. — 6) Cist Cap. fasc. 6. nr. 28.

kor,¹⁾ ki III. 3 fertó ezüstöt és félfertót denárookban, IV. félmárkát ezüstben fizetett. 1361-ben János volt pap (rector ecclesie in Vinch inferiori.²⁾ 1451-ben is említetik az alvinczi plébános. De innen egész a reformációig, hogy kik voltak még plébánosok, azoknak névjegyzékéhez még nem juthattam.

Alvinczen szeretház is volt a 14-ik s köv e t k e z ő s z á z a d o k b a n . 1300-ban tétetik említés a szeretház építéséről,³⁾ a mely évben Stenning özvegye 10 márkát hagyományozott e célra.⁴⁾ Vivianus testamentumában 1361-ben előfordul frater Alardus prior ecclesiae B. V. in Vinch inferiori.⁵⁾ Szt.-Domokos-féle szeretház lehetett, még pedig a Martinuzzi-féle várkastély helyén; mivel egyes adatok azt állítják, hogy a Martinuzzi-féle várkastély a Domokos-rend zárdája helyén és jobbára annak romjaiból épült.⁶⁾

Antal, kolozsmonostori apát levele szerint: nemcsak Alvincznek, de a mellette, a Maros jobbpartján levő Borbereknek is volt plébánosa, kinek jövedelmét Rufinus már 1330-ban 30 márkára becsülte.⁷⁾ 1361-ben Miklós volt borbereki plébános.

A hivek Alvinczen, a mint előbb is említém, eleinte szászok voltak,⁸⁾ később magyarok, morvák, bolgárok stb.

A XVI-ik században támadt vallási mozgalmakkor 1564-ben megszűnt az alvinczi plébánia, melynek temploma Szt.-Katalin tiszteletére volt szentelve. Ezen régi ódon nagy templom (t. i. Ecclesia s. Catharinae) a protestánsok kezére került. Ma az ev. reformátusok birják.

A XVII-ik század vége felé a katolikus ügy kedvezőbb sors és állapotba jöven, a bolgároknak a Kapisztrán-szerzetesek kíséretében 1700-ban Alvinczre való letelepedésével⁹⁾ megkezdődött a kath. hitközség felujjítása, hamvaibóli kiemelkedése, kik Alvinczen, mint előbb is említém, egy kis kápolnát építettek, melyet a Rákóczyforradalom alatt, míg ők elmenekültek, az oláhok elfoglaltak, de 1711-ben visszatérvén, azt visszafoglalták és isteni szolgálatot abban tartottak.

1) Magy. Sion 1894. évf. 595. l. — 2) U. o. — 3) Cist. Capit. fasc. 2. nr. 32. l. — 4) Cist. Cap. fasc. 2. nr. 3 2. — 5) Cist. Cap. fasc. 2. nr. 50. l. — 6) Eccl. Caarmirg. — 7) Monum. Vatic I. 35. — 8) Fehér C. T. IX. p. 272. l. — 9) Testim. Comm bulg. Alvincz 1772. sub. N. epp. 433. l. Cop. Protest. genti bulg. Cibini degenti a Comite Veterani Gen. Comand. a. 1695. collatorum sub eodem nr. eppali.

Később 1719. apr. 12-én Mártonfy György, 1728. máj. 28-án Antalfy János püspököktől felhatalmazást nyervén, a bolgár nép költségén a szerzet közreműködésével, főleg pedig Prenditsch, Poenin, Bibics, Kamsamak s más családok segítségével 1729-ben templomot építettek.¹⁾

Fentartásáról hajdan a bolgár hivek gondoskodtak, most pedig a vallás-alap s a bulg. Kapisztrán szerzet.

Az anabaptistáknak P. Delpini Theophil János jezsuita által való megtérítésével növekedvén a kath. hivek száma, Bajthay József püspök 1766. jul. 16-án Mária Terézia királynéhez felterjesztést tett, hogy a sz. Katalin templom, mely katolikus volt, de elvétetvén az ev. reformátusok birják, most miután az alvinczi katolikusok kétszeresen többen vannak, mint az ev. reformátusok, a honi törvényeknél fogva adatassék vissza.²⁾ 1767. jan. 21-én ebbeli kérése megújított;³⁾ de megtagadták annak kijelentésével, hogy annak helyébe alkalmas parochialis templom építetik,⁴⁾ de az építés elmaradt. A hivek lelki gondozása továbbra is a szerzetház atyáinál maradt. A templom 1856-ban 1789 frt 49 kr. költséggel a vallás-alap által restauráltatott.

1848. előtt volt a Martinuzzi-féle kastélyban egy *oratorium domesticum* is, de valamint a várkastély, ugy ez is romba dőlt. A templom sz. Péter és Pál nevét viseli. Az anyakönyvek 1700-tól vannak. A Parochia liberae collationis.

1848-ban hozzátartozó fiókegyházak voltak: Akmár, Balomir, Borberek, Borsómező, Csóra, Karna, Láz, Sibisán, Szarakszó, Tartaria és Zsibolt. Később változás történt. 1893-ban már 3 ezek közül más parochiához csatoltatik, 2 pedig mint új, hozzá csatoltatik. E szerint most fiókegyházak: Akmár, Alkenyér, Alsó-Csóra, Borsómező, Karna, Rakató, Szarakszó és Tartaria.

A róm. kath. hivek száma:

1848-ban Alvinczen volt 252, fiókegyh. 43, összesen 295.

1853-ban " " " " " " 293.

1) Petitió Bulg. dtdo 30/12. 1782. nr. epp. 1829. Specificatio oblatorum nr. 1804., 1826. an. 1782. — 2) Prot. epp. pag. 352. — 3) Prot. epp. p. 394. — 4) Prot. epp. p. 453 ef. Decretum reg. dtdo 28. Apr. 1767. nr. epp. 132, item prot. epp. dtdo 19 Januari 1769.

1878-ban	Alvinczen	volt	512	fiókegyh.	48	összesen	560.
1882-ben	"	"	335	"	50	"	385.
1893-ban	"	"	395	"	110	"	505.
1898-ban	"	"	482	"	113	"	599.
1900-ban	"	"	361	"	65	"	426.

Lelkészei az alvinczi plebániának a reformáció utáni felújítása után, kivéven az 1764—1770. években P. Delpini Theophil-János jezsuitát, a többiek bulg. Kapisztrán szerzetből voltak. Kik közül az újabbidőből ismeretesek: 1848-ban P. Szabó Samu, kit 1848-ban az oláhok megöltek, 1852-ben P. Görözdös Florián, 1855-ben Bányai Richárd, 1860-ban P. Tomcsányi, 1878-ban P. Türr Benedek, 1880-ban P. Kovács Pius, 1896-ban P. Imhoff Mór, 1898-ban P. Grand Konrád, 1901 óta P. Pucher Anaclét.¹⁾

Az alvinczi ev. ref. egyház valószínűleg 1564. után kezdődött. 1600-ban lelkésze volt Kecskeméti Buzás Balázs, kit 1603-ban Benkő²⁾, mint az erd. ev. ref. egyház püspökét említi. 1880-ban lelkész volt Péterffy László. Az egyházközség a gyulafehérvári egyházmegyéhez tartozik. A hívek száma 1877-ben volt az anyaegyházban: 238, 1881-ben 198, 1893-ban 367, 1900-ban 330. Hozzá tartozó Csóra fiókegyházban 1877—1900-ig évenként hol 20, hol 30—40 lélek.

Alvinczi görög katolikus egyház 1700-tól kezdve ismeretes s a gyulafehérvári—fogarasi g. kath. egyházmegyéhez tartozik. Temploma a B. Sz. Mária tiszteletére van szentelve. A hívek száma: 1877-ben volt 180, 1893-ban 186. 1900-ban 290 lélek. Lelkészei közül felemlítést és elismerést érdemel Kornya János, ki az 1848/49-iki véres idők folyama alatt igyekezett hallgatóit csendesíteni s őket a felebaráti szeretet nagy parancsolatának megtartására szüntelen serkenteni.³⁾ 1880-ban Cornea János lelkészkedett.

Alvinczi gör. kel. egyház híveinek száma 1893-ban volt 2608, 1900-ban 2715.

A borbereki ev. ref. egyház 1771-ben mint a gyula-

1) A mint kezeimhez kaphattam és egyes Schematismusban az évet és nevet találtam, úgy jegyeztem le a lelkészek közül egy néhánynak nevét. — 2) Benkő: Transs. T. II. p. 173. — 3) Alsófehérvárm. Monograf. III. k. 187. l.

fehérvári egyházmegye egyik egyháza említettik. Utóbbi időben lelkésze Tankó József volt. A lelkek száma 1880-ban 81, 1881-ben 68 volt.

Alvincz nevezetesebb családjai: Alvinczy család, melynek eredete felmegy a magyar királyság első századaira. Egy 1300-beli okiratban Alvinczi Heming Herbord fiának neje Erzsébet említettik. 1361-ben János ispán (Comes) Alvinczi Vingárnak fia, 1447-ben Alvinczi Vingár nemzetsége hasonlóan előfordul.¹⁾ Nevezetes az Alvinczi (borberek i) család is, mely tán az előbbivel egy! — — — Ebből való: A. Péter hires államférfiu, néhai ítélőmester. A. József, ki született Alvinczen 1735-ben, báró, cs. k. magyar tábornok.²⁾ A. Mihály. — Nemességet de Alvincz predikátummal kaptak: Alvinczi alias Pap család 1659-ben, Ispán cs. 1606-ban, Kolosy cs. n. l. c. l. 1706, Madarász cs. 1650. Mészáros cs. 1650, Nyirő cs. n. l. 1786, Prentics cs. n. l. c. i. 1722. Szegedy alias Szöcs cs. 1663, Nagy alias Szabó cs. 1658.

Borberek predikátummal pedig nemességet kaptak: Bak cs. 1663, Gillyén cs. 1649, Szaniszló 1621, Udvarhelyi alias Bokai cs. n. c. i. 1786, Komáromy János Teleky Mihály titoknoka, ki Apafitól 1687. febr. 13-án Borberekben adományt nyert. (Genealog. Füzetek 1903. évf. 2. sz. 31. l. Kőváry: Erd. cs. 295. l.)

1) Szt.-István Társulat: Magy: Encyclop. II. k. 1046. ll. — 2) Nagy Miklós Magyarorsz. képekben II. k. 125—128. ll.

Szentkatolnai Bakk Endre.

Alsófehérvármegye jeleseinek csarnoka.

Vármegyénknek a multban több jeles munkása, kitünősége volt, kik méltók arra, hogy Évkönyvünk lapjain megörökíttessenek. Vannak közöttük jeles főpapok, államférfiak, híres hősök, tudósok, költők, a szobrászat és festészet terén működők, kiknek nevét a feledésnek átengedni nem szabad. Megérdemlik, hogy vármegyénk legalább ez alakban lerója jelesei iránt való köteles háláját. Hadd lássa és olvassa az utókor nagy őseinek életét, dicső, magasztos tetteiket és lelkesedjék azoknak nemes példáin.

Vármegyénk jelesei közül Évkönyvünkben eddig még csak Pápai Páriz Ferenc emlékének szenteltünk lapokat; most meg Geleji Katona Istvánnak emlékét akarjuk megörökíteni. Nagyon örvendénénk, ha folytathatnók e sorozatot s azért hálával fogadnók, ha a vármegye nagy közönsége is e tervünkben segítségünkre jönne.

II. Közlemény.

Geleji Katona István.

Vizaknai Uttzás és szőkefalvi Nagy nemes családok 880 daraból álló és 1620—1888-ig terjedő családi leveleit rendezvén, hazánk e nevezetes egyházi férfai, egyik kitünő tudósa, hittudományi, nyelvészeti és zenészeti írójának élete, nemessége, leszármazása és birtokára nézve több adatot találtam, a melyeket egyháztörténelmi, genealogiai s más szempontokból is szükségesnek láttam ismertetni, miután birtok-donatioját vármegyénkben kapta.

Azonban, mielőtt a fennemlített nemes családok levéltárában előforduló adatokat róla s nemzedékéről közölném, biographiáját leíró több író nyomán lássuk rövidesen a protestáns theologiai irodalom e jeles alakjának életrajzát, hogy tudásunk róla egy teljes egész legyen!

I.

Született Bod Péter „Magyar Ahénás“-a szerint (90—91. ll.) Gelej nevü falucskában, Eger közelében 1589-ben. E község

már rég elpusztult. Félesztendő korában elvesztvén atyját, Katona Jánost, árván maradt, derék anyja vezette nevelését.

Azon időtájt, midőn 1596. okt. 13. án III. Mohamed török szultán 200 ezer főnyi sereggel Egervárát elfoglalta, Katona Istvánt, ki ekkor hét éves volt, a vidéken s Gelej községben kóborló tatárok elrabolták s Szolnokon kotyavetyén, mint Bod Péter említi, eladták. De anyja sok keresés után, egy hónap mulva rátalált Szolnokon s magas váltságdíjjal kiváltotta s azután iskoláztatta.

Tanult a szántói, gönci és sátorujhelyi iskolákban, azután a sáros-pataki kollégiumban. Hol 1613-ban seniorrá s onnan beregszászi iskolamester lett.

A mint Szinnyei József „Magyar Irók élete és munkái“ című művében (V. k. 1189—1190. lapjain) megjegyzi: „itt érte a csengeri zsinat és Bethlen Gábornak ehhez intézett ama felszólítása, hogy jelelne ki a zsinat egy kitünő ifjat, kit ő saját költségén külföldi akadémiákra küldhetne. Egy akarattal Katonát jelelték ki. S így ment külföldre tanulmányainak befejezése végett.“

1615. nov. 6-tól a heidelbergi egyetem hallgatója lett. Onnét azonban a fejedelem visszahívta a gyulafehérvári iskolába Rectornak s mint ezen jeles iskola igazgatója tanított nyelveket, bölcseletet és theológiát.

E hivatalt csak egy évig folytathatta, mert 1619-ben Bethlen Gábor fejedelem kívánatára testvér-öcsce, Bethlen István fia, István kísérelésével és magántanítójaul ismét Heidelbergbe küldetett. A harmincéves háboru megkezdődvén, ők Pfalzból és azután Németország több városából tovább menekülni kényszerültek s még azon évben Erdélybe hazatértek.

Katona István tovább is Bethlen István tanítója és nevelője maradt.

Hogy mikép oktatta Katona az ifju Bethlen Istvánt s utazás alatt is mit tartottak szem előtt, — mind ezek tekintetében a fejedelem Bethlen Gábor adott instrukciót. Ki öcsce, István fiainak, Istvánnak és Péternek fejedelmi módon való neveltetését eszközölte. Mindezt élvezettel olvashatjuk 1627 aug. 26-án id. Bethlen Istvánnak, Thótváradjai Kornis Istvánhoz, ifj. Bethlen István öcsce, Bethlen Péter Aulae-Familiarisához is irt

levelében,¹⁾ melyben id. Bethlen István felemlíti, „hogy a fejedelem és ő nagy szorgalmatossággal fáradoztak benne, hogy fiam (Péter) mellé menendő személyeket feltalálhatnak. Cseffei László és Bornemisza Ferenc Uraméket a Fiam mellé minemű Instructioval bocsáttá eő Felsége, — az ő Felgtől kegyelmeteknek fejenként adott Instructioból megh érti kegyelmed Én is penigh a Fiamnak külön minemű Instructiot küldtem, azt is kegyelmed hogy diligenter megh olvassa, kivántatik igen, . . . a minemű gondviselések erre a Peregrinatioira kivántatnak, azokban jo részent megh vadnak irva. Igyekezék kegltek mindenekben ugy procedálni, a mint kgltól Isten segítségéből jobban lehet . . . Kiválképpen ezekre legyen kék főgondgya: Az Ur Istent igen szolgállyá, valami feslett, undok, Isten ellen való tisztátalan életben magát ne foglallyá. Ettől ugy mint halálos méregtől igyekezze ked oltalmazni mint maga szeme fényét. Az minemű keresztyén vallásban az Ur Isten engem megh világosított, attól eltéríteni, semmi utokon-modokon ne merészelyed jo Eőtsem Kornis Ur: . . . Magyarul pedigh ne beszellyetek kérlek Istnért velle, mert a mely levelet Hágából irtál volt, kinek az utollyan Fiam is irt volt, elsöbben is eő Felsége kezébe jutván a levél, és felnyitván, nagy busulással és szanakozással ira eő Felsége ezen igékkal: El kell hinni Urnak bezzegh, hogy ez mostani írása maga styillussa, de szánakozásra való, hogj enni Expensa utan csak annyit sem tanult, hogy vétek nélkül és prompte beszélhetne Deákul, az mint kitezczik ebből is: Esto tantum modo, ect. Micsoda rut phasis Uram ez?“

II.

Katona István felügyeletével, oktatásával és nevelésével ugy id. Bethlen István, mint a fejedelem teljesen meg volt elégedve. A mi jeléül Katona Krakóban igen szép birtok-donatiót is kapott, mint alább az Uttzás és Nagy nemes családok leveleiből látni fogjuk!

Katona papságra vágyódván, 1621-ben papi lett. Ugyanazon év szept. 30-án Bethlen Gábor erdélyi fejedelem udvari szónokká s udvari papjává tette. Egy évig Károly Zsuzsána fejedelemnő mellett Szatmár várában szolgált s a halálos betegség-

1) Trencsányi Árpád levélgyűjteményében levő ezen levél eredetiben olvasható.

ben sinlődő fejedelemnő szenvedéseit egyházi beszédeivel és vigasztalásaival igyekezett enyhíteni.

A fejedelemnő halála után (1622. jan. 2.) után egy ideig a fejedelemmel táborban élt és lelkészkedett; azután Gyulafehérvárra tért vissza s ott viselte az udvari papságot I. Rákóczy György korában is Keserői Dajka János, ev. ref. püspök mellett.

1624-ben meg nősült, de házassága, mint maga is érzékenyen panaszkolta, gyümölcstelen maradt. Igen, figyermekre nézve; de leány-gyermekre nézve nem, a mint ezt az Uttzás és Nagy család levéltárában hiteles adatok látszanak igazolni!

1633-ban esperessé, s Keserői Dajka János püspöknek ugyanazon év május 18-kán Gyulafehérvárt történt halála után jun. 6-kán a nagyenyedi zsinaton az erdélyi egyházkerület püspökévé választották meg.

Katona kormányzatát életirói nem győzik eléggé dicsérni; derék jellemét elismeri Pázmány Péter is. Az ő korára esik a presbyterianusokkal folyt viszály és vita. Igen nevezetes volt az ő idejében a szatmárinémetii 1646. június havában tartott nemzeti zsinat is, melyet Katona István hívott össze s melyen I. Rákóczy György fejedelem is megjelent. „Cujus Acta, mint Benkő József Transsylvaniajában (II. k. 174. l.) megjegyzi, ad. calcem Canonum habentur.“ Ez tüzetes megvitátás alá vette a protestáns alkotmány alapelveit s kimondta, hogy az egyházkormányzat alapjául az aristokratiko-demokraciai formát fogadja el, hogy a fejtelenség kikerülése végett szükség van a püspöki hatalomra, mely abból áll, hogy a lelkészek az egyház javára irányzott ügyekben a püspöknek engedelmességet tartoznak. Elvben a presbyteri rendszert sem kárhoztatta, de még nem tartotta a népet arra elég érettnék.¹⁾

Az ev. ref. egyháznak a többi felekezetekkel szemben való kiváló állása az ő idejében szilárdult meg. A Duraeustól tervezett protestáns unió felől az erdélyi reformátusok kimerítő véleménye az ő elnöklete alatt állapotított meg és aláírásában is megjegyzi, hogy barátja az evangélikusokkal való egyesülésnek.²⁾

1) Szilágyi Sándor: »A magyar nemzet története« VI. k. 541—542 ll. —
2) Szinnyei József: »Magyar írók élete és munkái« V. k. 1191, l.

A szatmári-németi nemzeti zsinatnak (1646) megbízásából készíté az egyházi törvénykönyvet, a róla nevezett Geleji-kánonokat, melyeket 1649. jun. 8-án Gyulafehérvárt II. Rákóczy György fejedelem megerősített, s melyek azóta a tiszántuli és erdélyi, majd a dunamelléki reformátusoknál állandóan érvényben voltak egészen a debreczeni zsinatig. Sőt a legújabb egyházi törvényekbe is nem egy intézkedéseket átvették.

Halálát előre érezvén, reménylett utódát, Csulay Györgyöt (a ki utána erd. ref. püspök lett) és testvére, Geleji Katona Gáspár fiát, Geleji K. Istvánt a későbbi esperest szólította magához néhány más hiteles emberekkel együtt; ezeknek az egyház részére általa megtakarított 75 ezer forintot arany és ezüst pénzben és nagyértékű arany és ezüst edényeket adott által.

Meghalt 1649. dec. 12-kén Gyulafehérvárt. „Sed vivit operibus in lucem editis,“ mint Benkő róla igen szépen megjegyzi.¹⁾ Bod Péter szerint²⁾ pedig: „Volt ez igen hasznos ember, vigyázó és jó rendet tartani kívánó Püspök: az Ekklézsiákét, oskolákat szaporította s híven megtartotta.“ Ő szorosán vévé a magyarság és magyar nemzeties tudomány előharcosa, grammatikai téren az etymologiai iskolának hive s a Neologismus kísérője volt.

III.

Hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem előtt s a fejedelem családja előtt is mennyire tisztelt és kegyben volt, mutatja azon donatio is, melyben 1626-ban részesült Alsófehérvármegye Krakkó (Crakov, Krakow, Krako Karko, Kriken, Crikau) községében, a hol id. Bethlen Istvántól, Erdély Gubernatorától és fiától Istvántól egy szép házastelket kapván donatióban külső és belső tartozékaival: „ex eo, quia idem Stephanus Comitum juniorem Bethlen, in tenera aetate educavit, informavit et variis Caeterarum Gentium Academiis Cultoribus Litteris, instar diligentissimi Parentis sanctissimis moribus imbuivit,“ etc.³⁾

A donationalis-levél részletesen leírja a helyet és szomszédó-

1) Benkő József: Transsylvania, Tom. II. p. 174. l. -- 2) Bod Péter: »Magyar Athenas.« 91. l. — 3) Vizaknai Uttzás család nemessége produkálására 1762. márc 10-én a kir. tábla által kiadott ítéletben jelzett donationalis levél is felemlítettik 11. lap 5-ik okmányban.

kat is, a hol az adományozott házastelek és tartozékai vannak. „In oppido Karko, . . . vicinitatibus Domorum Providorum Stephani Székelly ab una, ac Joannis Kovác Jobbagi, Gen. Georgii Tholdi de Szalonta, partibus ab altera habitum, simul cum suis utilitatibus pertinentiis quovis nominis vocabulo vocitatis, ac in super duo Foeneta, unum quidem inter metas Possessionis Igen, et praefati oppidi Karko; alterum vero in Prato vulgo Püspökréti dicto, vicinitatibus Foenetorum Providorum Gregorii Stentzel dicti, Georgii Tholdi ab una, ac Nicolai Szabó Jobbagionis, praefatorum conferentium partibus ab altera; ac itidem pariter duas vineas suas, unam in promontorio Malomi vulgo dicto vicinitatibus Providi Joannis Mészáros ab una, ac Egr. Caspari Literati partibus ab altera; alteram in Promontorio Stymuch vicinitatibus, saepe fatorum conferentium Comitum ab una, ac desertae vineae Providi Martini Bagolly partibus ab altera, existentibus habitis jure perpetuo et irrevocabiliter dedisse, donasse et contulisse; cui modo praevio eorundem factae Donationi ac Collationi, alte fatus Princeps, non modo benevolum suum Consensum, pariter et assensum, quatenus Litterae aedem Collationales rite et legitime extitissent emanatae, viribus earum veritas suffragaretur, in omnibus punctis et clausulis praebuisset, sed pro ampliori erga eundem Donatorium Gratiae et Munificentiae declaratione. totum etiam et omne Jus suum Regium, et quod in eodem Fundo etiam aliter qualitercunque extitisset, et habitum fuisset, aut eadem quibuscunque de causis spectassent, ad collationem dicti Principis, pariter una cum cunctis his utilitatibus et pertinentiis eidem Stephano Katona Gelei, ipsiusque Haeredibus et Posteritatibus utriusque sexus universis, legatarisque aequae Jure perpetuo et irrevocabiliter gratiose contulisse, salvo Jure alieno.“

1626. aug. 2-án kelt Statutorium Principis Mandatum folytán Geleji Katona István introdukáltatott is a fenn leírt házastelek és tartozékaiba nemine contradicente; mint azt igazolja a gyulafehérvári káptalan által kiállított Lit. Statutorio-Relatoria.

Miután, a kit a fejedelem jeles tettei, szolgálatai és más érdemeiért fekvő jószággal ajándékoz meg, az egyuttal törvényeink szerint a nemesek sorába is felvétetik, — Geleji Katona István a fenn említett donatio által, adományos nemes (nobilis donatorius) is lett.

A Szőkefalvi Nagy és Vizaknai Uttzás nemes családok családi levéltárában levő törvénykezési és feleltetési számos irat szerint¹⁾ G. Katona István jelzett házastelke tartozékaival átment leányára, Geleji Katona Juditra, Feltóti Györgynére, erről leánya, Feltóti Sárara, Uttzás Györgynére, róla Uttzás Jánosra, róla gyermekeire, Uttzás Józsefre, Sárara (Beregszászi Józsefné), Zsuzsára (Vadadi Filep Pálné) és Klárara (Beregszászi Ferencné) szállott; kikkel hosszas időn át pereltek a jelzett birtoktestből való részesülés végett Uttzás János testvére, Vizaknán lakott Uttzás Mihálynak gyermekei: Zsuzsa (Harasztosi Fekete Józsefné), Sára (Abrudbányai Winkler Ágostonné), Debora (Moratics Jánosné) és Judit (Szőkelykocsárdi Rácz Mártonné) 1781-tájt. A pert meg is nyerték 1815-ben. Mikor Geleji Katona István egész donált birtoka az osztozó rokonok kielégítése után, Vadadi Filep Pál birtokába ment át.

A peres iratok szerint Geleji Katona István leszármazási családfája következő:

I.	Geleji Katona János.	
II.	István sz. 1589. ev. ref. püspök (1633—1649)	Gáspár
III.	Judit Bolyai Feltóti György	István magyarigéni pap 1656 azután vásárhelyi esperes 1659.
IV.	Sára Vizaknai Uttzás György	
V.	Mihály 1749.	János István ügyvéd 1786. Krakkóban lakott.
VI.	Z s u z s a sz. 1740. Fekete Józsefné.	J ó z s e f
	S á r a sz. 1744. Winkler Ág-né.	S á r a Beregszászi Józsefné.
	D e b o r a sz. 1752. Moratics Jánosné.	Z s u z s a Vadadi Filep Pálné.
	J u d i t sz. 1756 Rácz Mártonné.	K l á r a Beregszászi Ferencné.

A fentirt leszármazást igazolja 1749 márc. 15-én magyarigéni

— 1) Mely iratok jelenleg csikszentmártoni Becze Józseiné szül. Uttzás Zsuzsanna birtokában vannak Szőkefalván.

Török Pál és karkoi Selymeczi István Regiusok, és ugyanazon évi ápr. 26-án gálospetri Csongrády Gáspár és belényesi Komáromy Lajos hasonlóan Regiusok által eszközölt felettetésről való Lit. Inqu. Relatoria. Nemkülömben a kir. tábla által kiküldött Rétyi Boér István és Albert Mátyás által 1755. dec. 15-én irt Lit. Inqu. Relatoria.¹⁾

Vallomások alkalmával egy-két tanu G. Katona István fiául Györgyöt említi fel s ennek lett volna leánya G. Katona Judit (Bolyai Feltóti Györgyné); de többség vallomásából az tünt ki, hogy G. Katona Istvánnak figyermekke nem volt, hanem csupán G. K. Judit (Bolyai Feltóti Györgyné) volt nőutóda, aki és akinek utódai örökölték is G. Katona István külső és belső fekvőségeit.

Geleji Katona István anyagi hagyatékánál ezerszerre becsesebbek azon szellemi kincsek, amelyeket egyes műveiben hátrahagyott! — — — Ő 1589—1649-ki korszaknak mint Meliusa válik ki terjedelmes és igen érdekes műveivel.

Szinnyei József „Magyar Írók élete és munkái“ című könyvében (V. k. 1191—1196. lapokon) több mint 13 művét sorolja fel, melyek sokoldalú tudományáról s képzettségéről tanuskodnak. Legyen szabad itt kapcsolatosan azokat is elő-orolnom!

1. De Sacramentis in genere. Heidelberg. 23. Dec. 1615. 2. De certitudine fidei. U. o. 3. Máj. 1616. 3. De fide et justificatione, resp. U. o. 4. Dec. 1616. 4. Theses Orthodoxae. U. o. 1617. Ajánlva Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek.

5. Egyik szerkesztője (keserői Dajka János a másik) az I. Rákóczy György rendeletére készült „Ö r e g g r a d u a l-“nak (1636), melyet a fejedelem a maga költségén 200 példányban kinyomtatván, nevével és jelmondatával ellátva ajándékuul küldött az egyes nevezetesebb református egyházaknak. Melynek érdekes címlapja:²⁾ „Az Keresztyeni Üdvözítő Hitnek egy nyomban járó igazságához intézetett ékes Rhythmuszu Hymnusokkal, Prophetai Lélektől szerzetett szent Sóltarokkal, örvendetes, notáju Prosakkal és több sok nemü, született nyelvünkre fordittatott lelki Ditséretekkel és esztendő

1) Becze Józsefnél való Uttzás és Nagy családi levelek. — 2) Lásd Szilágyi S. Magy. tört.: V. k. 365. l.

szakai templombeli kegyes Caeremoniakkal tökéletesen megtöltetett Öreg Gradual, mely mint az első fordításban vagy ujonnan való szeresztetésben, s mind pedig az egy exemplarból másba való iratztatásban esett fogyatkozásoktól szorgalmazatosan megisztogattatott, és sok hozzá kívántatott szükséges részekkel megöregbítettett. Keserüi Dajka Jánosnak és Geleji Katona Istvánnak Erdély Országában levő Magyar Keresztyen Reformata Ecclesiáknak Püspökinek, és a Gyulafehérvárinak Lelki Pásztornak, fáradságos munkájok által. Gyula Feir-Varot. 1636.“

6. Praeconium Evangelicum. Albæ-Juliae, 1638.
 7. Praeconii Evangelici. U. o. (I. Rákóczy György fejedelemnek ajánlva). 8. Titkok Titka U. o. 1645. (Ajánlva I. Rákóczy Györgynek). 9. Magyar Grammatika U. o. 1645. Melyben Katona tudományos műszavak alkotásával is megpróbálkozik. 10. Valtság-Titka. Várad. 1645. (Ajánlva I. Rákóczy Györgynek). 11. A Valtság-Titka inak Masodik Volumenje. U. o. 1647. (Ajánlva Lorántffy Zsuzsánának, I. Rákóczy György nejének.) 12. A Valtság-Titka inak Harmadik Volumenje. U. o. 1649. (Ajánlva II. Rákóczy György fejedelemnek.) 13. Capones ecclesiastici.

Vannak számos üdvözlő latin versei és magyar levelei is stb., melyeket hasonlóan Szinyei József „Magyar Irók“ című műve V. k. 1197. lapján elősorol.

Kölcsy Ferenc, a jeles magyar költő, író és szónok azt mondja, „Mily szép az emberi élet, midőn a mindennapi-ság parányi köréből kiemelkedik s magát nagy és szent s milliókat érdeklő cél után intézi.“

Szép s dicső életnek mondhatjuk a G. Katona István életét is, mely valóban nagy, szent és sokat érdeklő cél elérésére volt áldozva; mely a haza, az egyház és emberiség javára volt szentelve. Miért a derék hazafi, jeles egyházi férfiú, tudós, nyelvész és zenész, méltó, hogy legkivált a protestánsok által tisztelet, kegyelet és hálás emlékezetben tartassék!

Szentkatolnai Bakk Endre.

Az ékfarku halfarkas, *Stercorarius crepidatus* Banks. előfordulásáról Alsófehérvármegye területén,

A *Stercorarius parasiticus*nak vármegyénk területén történt előfordulását egyletünknek 1899-ben megjelent tizedik Évkönyvében közöltem, most a *Stercorarius crepidatus*nak előfordulását is bejelenthetem.

Ezen halfarkasnak Magyarországon való megjelenéséről csak az újabb időben találunk feljegyzéseket.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1845-ben Kolozsvárt tartott ötödik nagygyűlésének munkálataiban Stetter Fr. Vilmos által közölt „Adatok Erdély ornithológiájához” című uttörő műben nincs felsorolva.

E. A. Bielz „Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins” című 1888-ik évben megjelent évkönyvben kiadott értékes munkájában „Die Fauna der Wirbelthiere Siebenbürgens” nem említi meg.

Dr. Madarász Gyula 1881-ben szerkesztett „Rendszeres névjegyzéke a magyarországi madaraknak” című füzetében, nem fordul elő.

Frivaldszky János által 1891-ben kidolgozott „*Aves hungariae*” című műben, melyben a magyarországi különböző gyűjteményekben található madarak fel vannak sorolva, szintén nincs felemlítve.

Először a Magyar ornithologiai központ által 1898-ik évben kiadott „*Nomenclator avium regni Hungariae*” című műben található mint hazánkban is előforduló madár felsorolva.

Azután Chernel István 1899-ben megjelent diszes nagy munkájában: „Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségökre” említi miszerint szeptember és november között szokott megjelenni hazánk tóságain, de ő se közli, hogy mely gyűjteményben található hazai példány.

Végül Dr. Madarász Gyula is közli 1903-ik évben befejezett „Magyarország madarai” című kiváló tudományos becsű munkájában,

miszerint ritkán vonulás alkalmával előfordul hazánkban is, de a magyar nemzeti múzeumban nincs honi példány s csak a zágrábi múzeumban látott egy him példányt, melyet Fiume-Modrus vármegyében lőttek 1881-ben október 11-én

A felsoroltak után mint értékes eseményt jelenthetem be, miszerint folyó 1904 évben szeptember 18-án lőtt Toronyi Gyula takarékpénztári főkönyvelő Lőrinczréve község határán egy példányt s szives volt azt nekem küldeni, a miért itt is köszönetemet fejezem ki.

Ezen példány gyűjteményemben van felállítva s kiváló értékkel bír nemcsak azért, hogy általa bizonyítva van, miszerint ezen a magas északon lakó madár vármegyénk területén is előfordul hanem azért is, mivel hazánkban megjelenésének biztos bizonyítékául szolgál.

Csató János.

Adatok Gyulafehérvár esőviszonyaihoz.

II.

Az „Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet“ tizenkettedik „Évkönyvének“ 144—155. lapjain némi adatokat soroltam fel Gyulafehérvár város esőviszonyaira vonatkozólag és ott ígéretet tettem, hogy a közölt adatokat a többi időjárási tényezőkkel össze fogom hasonlítani.

Megvallom, hogy nem tudtam minő súlyos munkára vállalkozom. Azonban, hogy ígéretemet részben beváltsam, kidolgoztam a hőmérséklet évi menetét az 1875—1901-re vonatkozó 27 évi adatok egy- és ötnapos közepeiben és ezekkel összehasonlítottam a csapadék évi menetét, melyet szintén az előbbi évek egy- és ötnapos adataiban állítottam elő és pedig a csapadék nagyságát a 27 évi közepekben, gyakoriságát pedig a 27 év napjainak összegében.

Az összehasonlítást az éghajlati tényezők havi eredményeivel kezdjük meg, melyet a következő kis táblázat tüntet elő.

Megjegyzés. 1. E táblázatban a hőmérsékletnek és csapadék nagyságnak közepeit a rendes módon úgy képeztem, hogy az év minden napjára vonatkozólag a 27 év adatait összeadtam s belőlük a napi közepeket képeztem, azután ezen közepeket az egyes hónapokban összegelvén, a hónapok napjainak számával elosztva a havi közepeket alkottam. 2. Ugyanezen tábla utolsó rovatában az „ny.“ jelzés a „nyoma“ szónak rövidítése s azt a csapadékot jelenti, mely meg nem mérhető. Azaz az utolsó rovat adataiból mindazon napok hiányzanak, melyeken megmérhetlen kevés eső esett, míg ellenben ezen napok a megelőző sorban benne foglaltatnak. 3. A táblázat két utolsó sorában az adatokat úgy képeztem, hogy a 27 év egyazon datumán a csapadékos napokat összeszámláltam s ezen számok képezik az évi menet napi adatait, azután pedig ezeket a számokat minden hónapra külön-külön összegelvén, a hónapok

napjainak megfelelő számokkal a havi közepeket alkottam. Végül 4. ezen megjegyzést a laikusok számára irtam meg.

I. A csapadék nagyságának és gyakoriságának s a hőmérséknek évi menete hónapok szerint:

	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szépt.	okt.	nov.	dec.
Hőmérsék C.	-4.5 (-2.0)	-1.6 (2.9)	4.2 (5.8)	10.8 (6.6)	15.9 (5.1)	19.1 (3.2)	21.1 (2.0)	20.1 (-1.0)	15.7 (-4.4)	10.5 (-3.2)	3.3 (-7.2)	-1.6 (-4.9)
Csapadék-nagyság mm.	0.7 (-0.3)	0.7 (0.0)	1.0 (0.3)	1.6 (0.6)	2.6 (1.0)	3.2 (0.6)	2.5 (-0.7)	2.2 (-0.3)	1.6 (-0.6)	1.4 (-0.2)	1.0 (-0.4)	1.0 (0.0)
Csapadék-gyak-ság napokban	9.0 (-1.2)	9.3 (0.3)	11.1 (1.8)	12.2 (1.1)	14.0 (1.8)	15.7 (1.7)	11.4 (-4.3)	9.4 (-2.0)	9.0 (-0.4)	9.8 (0.8)	9.6 (-0.2)	10.2 (0.6)
U. az ny. nélkül napokban	5.8	6.3	7.7	9.2	11.1	12.8	9.1	7.7	6.6	7.6	7.3	7.4

A csapadék nagyságának évi menete tehát a hőmérséklet évi menetével lépést tart s ettől csak abban tér el, hogy évi maximumát nem július havában éri el mint a hőmérsék, hanem júniusban. A legkevesebb csapadék azonban éppen úgy januárban esik, mint ahogy akkor van a leghidegebb idő is.

A csapadék nagysága ezek szerint legkisebb januárban. Ettől fogva mind nagyobbodik júniusig; júliustól kezdve állandóan csökken. Legtöbb esőt máj., jun., jul. és aug. hónapjai adnak, amint ezen hónapok a legmelegebbek is.

Az esőzés gyakoriságának képét a táblázat két alsó sora tünteti fel. Az évi menet itt is az, ami a csapadék nagyságánál: legkevesebb napon esik januárban s ettől fogva mint több és több napon esik, leggyakoribb az esőzés júniusban, mely hónapon túl az esőzés ismét csökken.

A csapadék gyakoriságának menete csupán abban tér el a csapadék nagyságának menetétől, hogy októberben és decemberben egy kissé megszorodik az esőzések száma, vagy jobban mondva nálunk szeptember és november megakasztja a csökkenés arányos voltát, azaz e két hónap a maga szárazságával tüntet.

A dolog lényege tehát az, hogy a hőmérséklet emelkedése egész általánosan az esőzés szaporodásával, a hőmérséklet csökkenése pedig az esőzés csökkenésével jár. De hangsúlyozom, hogy ezt egész általánosságban kell érteni, mivel részleteiben nagyon sok elütő példára akadunk.

Maga az a tény, a mit a táblázat zárójelben levő számai is mutatnak, melyek a hőmérséklet és csapadék emelkedését vagy esését egyik hónapról a másikra jelzik, kitünteti azt, hogy sem a csapadék magasság sem a csapadék gyakoriság nem emelkedik vagy csökken a hőmérsékkel arányosan.

És ez nagyon természetes, mert valamely vidék esőzése nem kizárólag csak a hőmérséklet változásaitól függ.

Ha már ezekről a képekről részletesebb tájékozódást akarunk nyerni, akkor az előbbi éghajlati tényezők évi menetét azoknak öt napról öt napra számított adataiban kell szemügyre vennünk.

II. A csapadék nagyságának és gyakoriságának s a hőmérséknek évi menete öt napról öt napra.

Megjegyzés. Ezt a táblát ugy készítettem, hogy a még alább következő táblázatoknak adataiból öt-öt nap adatait összegezván s öttel elosztván, közepeket képeztem.

I d ő	A hőmérsék C.	A csapadék			I d ő	A hőmérsék C.	A csapadék		
		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül			nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül
1-5 jan.	-48	10	9	7	5-9 jul.	207	25	14	10
6-10 "	-57	07	7	4	10-14 "	209	22	10	8
11-15 "	-51	07	10	7	15-19 "	215	22	15	10
16-20 "	-42	05	11	7	20-24 "	215	30	11	9
21-25 "	-40	07	11	7	25-29 "	214	20	9	7
26-30 "	-35	07	7	4	30-3 aug.	211	27	10	8
31-4 febr.	-19	08	9	6	4-8 "	209	27	11	9
5-9 "	-20	08	12	7	9-13 "	203	35	12	10
10-14 "	-12	08	10	8	14-18 "	203	20	9	9
15-19 "	-29	06	9	6	19-23 "	197	15	8	7
20-24 "	-19	07	8	5	24-28 "	196	13	8	7
25-1 márc.	00	08	9	6	29-2 szept.	190	16	6	4
2-6 "	13	11	14	10	3-7 "	181	13	10	7
7-11 "	20	05	9	6	8-12 "	167	21	8	6
12-16 "	34	12	10	7	13-17 "	158	15	9	6
17-21 "	58	09	9	6	18-22 "	147	15	9	7
22-26 "	53	14	14	10	23-27 "	131	18	11	9
27-31 "	82	10	10	8	28-2 okt.	139	11	9	6
1-5 ápr.	82	12	11	9	3-7 "	134	12	10	7
6-10 "	91	17	11	8	8-12 "	113	15	9	7
11-15 "	102	15	13	11	13-17 "	110	21	11	10
16-20 "	115	19	12	9	18-22 "	94	17	13	10
21-25 "	126	14	13	8	23-27 "	84	10	9	6
26-30 "	134	18	13	10	28-1 nov.	72	07	8	5
1-5 máj.	146	23	14	11	2-6 "	53	10	10	8
6-10 "	147	30	15	13	7-11 "	50	11	9	7
11-15 "	150	21	13	10	12-16 "	31	07	8	6
16-20 "	158	36	16	13	17-21 "	24	08	10	6
21-25 "	167	22	14	11	22-26 "	23	13	11	9
26-30 "	181	24	13	10	27-1 dec.	09	14	11	9
31-4 jun.	186	34	16	12	2-6 "	01	12	11	9
5-9 "	190	39	17	14	7-11 "	-05	13	12	9
10-14 "	189	27	15	13	12-16 "	-17	08	9	6
15-19 "	183	36	16	13	17-21 "	-08	09	10	6
20-24 "	193	24	15	12	22-26 "	-25	08	10	8
25-29 "	199	32	14	12	27-31 "	-45	07	9	6
30-4 jul.	206	32	13	11					

Ez a táblázat a következőket tünteti ki:

1. A hőmérséklet leghidegebb foka jan. 6—10. öt napjára, legmelegebb foka pedig jul. 15—19. és 20—24. öt napjára esik.

2. A hőmérséklet az év első felében ezen határok között állandóan emelkedik, második felében pedig állandóan fogy ugyan, de nem kiugrások nélkül. pl. február 5—9-én, 15—19-én, június 10—14-én és 15—19-én, szept. 23—27-én és dec. 12—16-án, mikor a hőmérséklet erősebben hűl ki mint azt az arányos menet megkíváná.

3. A csapadék nagysága legkisebbnek mutatkozik január 16—20-án és márc. 7—11-én és legnagyobbak látszik június 5—9-én.

4. A csapadék nagysága ezen határok között egész általánosságban szintén úgy viselkedik mint a hőmérséklet, csakhogy már nem olyan szabályosan, mert a szabályos menetből úgy a kiugrások száma, mint ezek nagysága is sokkal nagyobb.

5. Ha a száraz és nedves napokat a táblázat utolsó két rovatából együttesen hüvelyezzük ki, úgy a legszárazabb időszak az előbbiektől eltérőleg aug. 29—szept. 2-ikát jelző öt napra esik, de csekély eltéréssel megtaláljuk ugyanazt az előbbiek szerint jan. 6—10. és 26—30-ára eső 5—5 napon, tehát januárban is. A legnedvesebb időszak pedig a rendes időben t. i. jun. 5—9. napjaira esik.

6. A nedves és száraz napoknál is megtaláljuk azt a törekvést, hogy a hőmérséklet emelkedésével a nedves napok s a hőmérséklet csökkenésével a száraz napok akarnak tulsulyra jutni. Ezt leginkább az egyes hónapok max. és min. számai tüntetik fel. Így pl. a legutolsó rovatban a csapadékgyakoriságok határértékei ezek:

h ó n a p	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.
m a x.	7	8	10	11	13	14	11	10
m i n.	4	5	6	8	10	12	7	7
h ó n a p	szept.	okt.	nov.	dec.				
m a x.	9	10	9	9				
m i n.	4	6	5	6.				

Mindazonáltal a nedves és száraz napok között való változékonyság a hőmérsékletre való tekintettel még a csapadék nagyságának változékonyságát is felülmulja.

7. Arra is találunk példát, hogy, a hol a hőmérsékletnek egyik öt napról a másikra való változékonysága nagyobb, ott a száraz és nedves napok változékonysága is felülőbb. Pl. (Itt a + jel a hőmérséklet vagy a nedvesség szaporodását, a — jel ezek csökkenését jelenti):

Idő	hőm. v.	nedv. v.
6—10 jan.	-- 0·9	— 3
11—15 „	+ 0·8	+ 3
31—4 febr.	+ 1·6	+ 2
15—19 „	-- 1·7	— 2
2—6 márc.	+ 1·3	+ 4
7—11. „	+ 0·7	— 4
22—26 „	-- 0·5	+ 4
27—31 „	+ 2·9	— 4
11—15 ápr.	+ 1·1	+ 3
16—20 máj.	+ 0·8	+ 3
21—25 „	+ 0·9	— 2
31—4 jun.	+ 0·5	+ 3
10—14 jul.	+ 0·6	+ 2
3—7 szept.	-- 0·9	+ 3
23—27 „	— 1·6	+ 2
28—2 okt.	+ 0·8	— 3
23—27 „	— 1·0	— 4
12—16 dec.	— 1·2	— 3

Még szembe ötlőbb ezen körülmény akkor, ha a hőmérsék változást nemcsak ugyanarra az öt napra engedjük meg, melyben a nedvesség nagyobb változása történt, hanem bele vonjuk az előtte levő öt nap hőmérsék változását is. Természetesen itt is lesz egy-két olyan kivétel, a hol látszólagosan csekély hőmérsék változást a nedves napoknak nagyobb változása s viszont követ. A mi ismét csak azt mutatja, hogy valamely hely csapadékának tényezői között nem egyedül a hőmérséklet szerepel.

Az elmondottakat legrészletesebben a következő táblázatok tüntetik fel. Ezek a hőmérsékletnek, a csapadék nagyságának és gyakoriságának évi menetét egyik napról a másikra foglalják magukban.

III. A hőmérsékletnek s a csapadék nagyságának és gyakoriságának napról-napra való menete.

N a p	J a n u á r				F e b r u á r				M á r c i u s			
	C	A csapadék			C	A csapadék			C	A csapadék		
		A hőmérsék	nagysága mm.	gyakorisága		gyakorisága ny. nélkül	A hőmérsék	nagysága mm.		gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül	A hőmérsék
1	3·9	1·0	9	8	-2·0	0·4	8	6	0·5	0·9	10	3
2	4·7	0·6	9	6	-1·9	0·7	7	4	0·7	0·9	11	6
3	-4·7	0·8	6	4	-1·5	1·3	7	5	1·4	1·0	14	11
4	-5·7	1·2	8	6	-1·9	1·0	11	11	1·3	1·1	14	10
5	-5·1	1·4	11	9	-2·6	0·4	12	8	1·2	1·5	12	10
6	-5·0	1·6	6	5	-2·5	0·3	13	7	1·8	1·2	17	12
7	-5·0	0·5	8	4	-1·5	0·8	12	6	2·5	1·2	12	9
8	-6·2	0·7	6	4	-1·4	1·6	12	7	1·7	0·4	11	6
9	- 6·5	0·3	7	3	1·9	1·1	12	8	1·1	0·4	7	5
10	-5·7	0·2	6	3	-1·2	0·2	8	5	1·9	0·1	8	4
11	-5·9	0·2	5	2	-1·5	0·3	7	5	2·6	0·5	9	6
12	-5·0	1·1	10	8	-0·3	0·7	10	9	3·1	1·3	10	7
13	-4·4	0·8	14	8	-1·0	2·3	12	10	3·2	0·7	10	6
14	-5·1	0·5	11	7	-2·2	0·6	12	9	3·0	1·1	9	6
15	-5·0	0·9	9	8	- 3·9	0·4	10	6	3·5	1·9	12	8
16	-4·3	0·5	13	8	-3·8	0·5	8	3	4·3	0·9	11	9
17	-3·3	0·4	12	7	-2·5	0·5	11	7	5·2	1·1	8	6
18	-4·2	1·0	13	8	-1·9	0·5	11	7	5·4	0·9	10	7
19	-4·2	0·6	7	7	-2·5	0·9	5	5	5·9	0·2	9	6
20	-5·0	0·2	8	5	-2·3	0·3	4	3	6·4	1·1	9	4
21	-5·0	0·5	12	7	-2·3	0·7	11	7	6·2	1·4	10	9
22	-4·1	0·5	13	8	-1·7	1·4	7	6	4·8	1·3	14	11
23	-3·7	0·8	10	5	-1·9	0·1	6	2	4·7	1·9	15	11
24	-3·2	1·1	11	8	-1·3	0·9	10	7	5·1	1·5	10	7
25	-3·9	0·5	8	5	-0·8	0·3	6	5	5·3	0·9	16	10
26	-3·8	0·1	6	2	-0·2	1·0	9	5	6·6	1·2	13	11
27	-3·7	0·3	9	5	0·0	1·1	10	6	7·1	1·1	11	8
28	-4·1	0·5	8	4	0·7	0·6	10	8	8·1	0·4	10	6
29	-3·3	1·2	8	6	1·2	0·3	(2)	(1)	8·8	1·0	11	8
30	-2·6	1·2	5	4	—	—	—	—	9·0	0·6	7	5
31	- 2·1	0·6	10	6	—	—	—	—	8·2	1·7	13	11
Havi össz.	-138·4	21·8	278	180	-46·6	21·2	26·1	17·7	130·6	31·4	343	238
Köz- pép	-4·5	0·7	9·0	5·8	-1·6	0·7	9·3	6·3	4·2	1·0	11·1	7·7

N a p	A p r i l i s				M á j u s				J u n i u s			
	C	A csapadék			C	A csapadék			C	A csapadék		
		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül
1	7·7	1·5	11	10	14·4	18	15	11	19·1	7·1	20	16
2	8·5	1·0	13	11	14·1	2·6	16	12	18·2	2·4	18	15
3	8·6	1·0	9	8	14·6	1·4	9	7	18·3	3·1	15	10
4	8·3	1·1	11	7	15·1	2·2	13	9	18·4	2·0	13	9
5	7·9	1·2	12	10	14·8	3·5	16	15	19·1	2·8	17	12
6	8·7	0·5	6	3	13·7	3·2	13	13	19·1	2·7	18	16
7	9·2	1·5	11	9	14·5	3·2	15	14	18·8	5·4	19	17
8	9·2	2·6	11	9	15·3	3·4	15	13	18·9	4·4	16	14
9	8·9	1·8	16	11	15·2	2·4	15	12	19·0	4·3	15	13
10	9·6	2·3	13	9	14·8	2·6	18	11	19·3	3·3	15	13
11	9·6	1·9	14	10	14·4	2·2	12	10	19·1	3·6	14	13
12	10·4	1·5	13	11	14·5	2·1	10	8	18·7	1·8	13	11
13	10·4	1·8	15	13	14·8	2·6	16	12	18·6	2·1	17	15
14	10·0	1·5	13	12	15·6	0·8	12	7	18·6	2·8	17	13
15	10·5	1·0	10	7	15·8	3·0	14	13	19·0	3·0	11	9
16	11·4	1·1	8	5	16·3	3·9	18	16	18·2	4·5	19	18
17	12·0	1·5	11	7	16·4	2·9	15	11	18·0	4·3	21	16
18	11·2	3·0	13	13	15·6	5·9	17	13	17·8	3·4	15	12
19	11·4	2·4	15	13	15·4	2·8	15	15	18·6	2·8	15	11
20	11·7	1·5	11	6	15·2	2·7	13	11	19·1	3·1	18	16
21	12·0	1·3	9	7	16·1	2·5	17	13	19·0	1·6	17	14
22	12·6	1·9	15	9	15·8	3·6	16	14	19·4	0·7	11	7
23	12·9	1·4	13	9	16·6	0·6	10	7	19·4	1·9	14	12
24	12·6	0·8	11	8	17·3	2·7	13	11	19·7	4·7	17	11
25	12·7	1·7	15	8	17·8	1·4	14	8	19·8	2·5	17	14
26	12·8	1·6	13	9	18·4	1·9	14	10	19·5	4·6	17	14
27	13·1	2·5	12	11	17·9	2·0	14	12	19·6	3·3	14	11
28	13·7	1·6	12	9	18·0	1·6	9	7	20·3	3·3	14	11
29	13·7	2·1	14	12	18·1	4·0	15	11	20·4	2·1	10	10
30	13·6	1·2	15	11	18·1	2·7	12	10	20·6	3·2	13	12
31	—	—	—	—	19·1	2·3	12	8	—	—	—	—
Hav. össz. Köz- zép	324·9 10·8	47·8 1·6	365 12·2	277 9·2	493·7 15·9	80·5 2·6	433 14·0	344 11·1	571·6 19·1	96·8 3·2	470 15·7	385 12·8

Nap	J u l i u s				A u g u s z t u s				S z e p t e m b e r			
	A hőmérsék C.	A csapadék			A hőmérsék C.	A csapadék			A hőmérsék C.	A csapadék		
		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül
1	20.4	3.4	11	8	21.3	1.1	7	4	19.2	0.3	5	2
2	20.4	4.2	13	13	21.1	3.4	10	9	18.6	2.8	6	6
3	20.7	3.2	15	12	20.9	3.0	12	11	18.2	1.8	12	8
4	20.9	1.8	12	9	20.6	2.6	12	7	18.2	0.4	7	4
5	20.8	5.1	13	11	21.0	3.3	7	6	18.4	0.8	8	8
6	20.6	0.9	16	10	21.4	1.1	8	7	18.0	0.6	9	4
7	20.7	2.1	12	9	20.9	3.5	13	11	17.8	2.7	12	10
8	20.6	2.5	13	11	20.5	3.1	17	13	17.5	1.8	9	6
9	20.8	2.1	14	11	20.5	2.2	12	9	17.2	1.2	7	5
10	21.0	3.4	9	7	20.4	1.4	12	11	16.4	4.2	9	7
11	20.3	2.4	11	9	20.0	4.2	9	7	16.3	1.9	6	5
12	20.6	2.8	11	10	20.3	5.0	14	10	16.2	1.5	8	6
13	21.1	0.9	10	8	20.2	4.5	14	11	16.2	1.1	9	5
14	21.3	1.6	10	8	20.6	1.7	9	9	15.9	2.2	11	9
15	21.9	1.3	8	6	20.3	2.4	11	10	16.0	1.5	8	5
16	21.3	1.8	14	12	20.4	1.3	6	6	15.7	1.8	10	7
17	21.3	2.2	10	8	20.6	1.5	10	7	15.4	0.9	7	5
18	21.7	2.3	16	12	19.8	3.2	11	11	14.6	0.7	7	6
19	21.4	3.3	15	14	19.0	1.5	8	7	14.5	0.5	5	3
20	21.6	1.8	11	8	19.3	2.8	9	9	15.1	0.6	8	6
21	21.8	2.8	10	7	19.8	0.4	7	5	15.0	3.1	11	10
22	21.8	3.5	10	9	19.9	0.8	7	5	14.3	2.5	14	10
23	21.2	4.2	13	13	20.3	1.9	9	7	14.3	1.9	11	9
24	21.1	2.6	10	7	19.8	3.0	12	11	13.7	1.5	9	7
25	21.2	1.7	7	5	19.9	0.7	10	8	12.3	3.6	15	12
26	21.7	0.9	7	6	19.7	0.7	6	5	12.4	1.1	10	9
27	21.9	1.7	7	5	19.5	1.6	8	7	13.0	1.1	8	6
28	21.0	3.8	14	11	18.9	0.6	4	4	13.5	1.4	10	6
29	21.0	1.9	10	6	18.9	2.6	8	7	14.0	1.2	10	7
30	21.0	2.9	12	8	19.0	1.6	4	2	14.1	0.9	8	5
31	21.2	3.1	10	9	19.2	0.9	5	4	—	—	—	—
Havi össz. Közép	654.3 21.1	78.1 2.5	354 11.4	282 9.1	623.9 20.1	67.6 2.2	291 9.4	240 7.7	472.0 15.7	47.6 1.6	269 9.0	198 6.6

N a p	O k t ó b e r				N o v e m b e r				D e c e m b e r			
	A hőmérsék C.	A csapadék			C	A csapadék			C	A csapadék		
		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül		nagysága mm.	gyakorisága	gyakorisága ny. nélkül
1	14.4	0.9	8	7	6.0	0.5	8	5	1.3	1.3	13	9
2	13.7	1.0	10	7	5.6	0.6	8	7	1.1	1.1	6	6
3	13.6	1.4	12	7	5.7	0.6	8	6	-0.2	0.6	8	6
4	13.2	0.7	11	8	5.3	0.8	11	8	-1.0	1.1	11	8
5	13.9	1.4	8	5	4.9	1.4	9	7	-0.1	2.2	14	13
6	13.3	1.5	8	6	5.2	1.4	13	10	0.5	1.0	14	11
7	13.1	1.2	10	9	5.7	0.3	7	4	0.2	0.7	12	7
8	12.3	1.5	11	10	5.9	0.7	9	9	-0.4	2.0	12	9
9	11.1	1.8	8	7	5.4	2.0	10	8	-0.1	1.2	10	8
10	11.1	1.1	9	6	4.3	2.2	12	10	-1.1	0.9	12	9
11	11.0	1.6	9	8	3.5	0.5	7	4	-1.0	1.5	15	11
12	11.0	1.5	8	5	2.9	0.7	10	7	-1.7	0.5	8	5
13	11.1	1.7	9	8	2.8	0.2	7	3	-1.9	0.1	5	1
14	11.1	0.8	9	8	3.1	0.4	5	4	1.9	1.5	8	8
15	11.2	3.6	10	9	3.1	1.1	9	8	-2.0	1.5	12	9
16	11.1	1.6	14	12	3.8	1.0	9	8	-1.2	0.6	13	9
17	10.3	2.7	12	11	2.4	0.5	11	6	-0.5	1.1	10	7
18	9.5	2.6	14	12	2.3	0.3	9	6	0.1	1.5	8	6
19	8.9	2.1	13	9	2.2	1.0	10	5	-0.2	0.4	6	4
20	8.8	1.6	12	8	2.3	1.4	10	7	-1.4	0.4	11	5
21	10.3	1.1	12	9	2.6	0.8	11	8	-1.9	1.1	13	9
22	9.7	1.2	14	13	2.2	1.3	13	11	-1.9	1.0	12	8
23	9.2	0.5	9	6	2.4	1.3	11	9	-2.2	0.6	11	10
24	8.7	0.9	7	5	3.0	1.7	13	10	-2.3	0.8	10	6
25	8.1	1.2	10	6	2.1	0.7	8	6	-2.6	1.4	12	8
26	7.8	0.8	9	6	1.8	1.3	11	8	-3.7	0.3	6	6
27	8.3	1.5	9	8	1.2	0.6	9	7	-4.2	0.6	8	7
28	8.2	0.5	8	5	0.8	0.5	9	8	-4.2	1.2	10	8
29	7.4	0.4	7	6	0.7	1.8	11	10	-4.3	0.4	11	6
30	7.1	1.6	9	7	0.6	2.8	11	11	- 5.0	0.5	8	4
31	7.2	0.4	6	2	—	—	—	—	-4.8	0.6	8	5
Havi össz- Köz- ép	325.7 10.5	42.4 1.4	305 9.8	235 7.6	99.8 3.3	30.4 1.0	289 9.6	220 7.3	-48.6 -1.6	29.7 1.0	317 10.2	228 7.4

Ezen táblázatokból a következőkről emlékezhetünk meg:

1. A hőmérséklet leghidegebb foka jan. 9-ére és legmelegebb foka jul. 15-ikére esik.

2. Legnagyobb a csapadék jun. 1-én és a legkisebb jan. 26-án, febr. 23-án és márc. 10-én.

3. A legszárazabb nap dec. 13-án van, de közel esik ehhez jan. 11., **26.**, febr. **23.**, aug. 30., szept. 1. és okt. 31. Legnedvesebb nap jun. 16. és 17.

4. Ugy a csapadék nagyságánál, mint gyakoriságánál megtaláljuk itt is azt a törekvést, hogy a hőmérséklet emelkedésével emelkedni s csökkenésével csökkenni akarnak. Erre ismét legjobb lesz a hónapok max. és min. értékét állítani össze:

Hónap	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jun.
A nagyság max.	1·6	2·3	1·9	3·0	5·9	7·1
A „ min.	0·1	0·1	0·1	0·5	0·6	0·7
A gyakoriság max.	9	11	12	13	16	18
A „ min.	2	2	3	3	7	7

Hónap	BCU Cluj / jul.	Cluj / aug.	Cluj / szept.	Cluj / okt.	Cluj / nov.	Cluj / dec.
A nagyság max.	5·1	5·0	4·2	3·6	2·8	2·0
A „ min.	0·9	0·4	0·3	0·4	0·2	0·1
A gyakoriság max.	14	13	12	13	11	13
A „ min.	5	2	2	2	3	1

5. Végezetül a mi a hőmérséklet nagyobb, mondjuk 0·6 fokánál nagyobb változásait s a száraz és nedves napok kapcsolatát illeti, itt is találunk példákat, hogy nagyobb hőmérsék változással a száraz és nedves napokban szintén felöltőbb a változás anélkül, hogy ebben valami különösebb aránylagosság volna észrevehető, pl.

Idő.	Hőm. vált.	Nedv. n. vált.
jan. 5	+ 0·6	+ 3
„ 12	+ 0·9	+ 6
„ 13	+ 0·6	+ 4
„ 14	— 0·7	— 3
„ 16	+ 0·7	+ 4
„ 25	— 0·7	— 3
febr. 5	— 0·7	— 3
„ 10	— 0·7	— 4

Idő.	Hőm. vált.	Nedv. n. vált.
febr. 12	+ 1·2	+ 4
" 15	- 1·7	- 3
" 17	+ 1·3	+ 4
" 19	- 0·6	- 6
" 24	+ 0·6	+ 5
márc. 3	+ 0·7	+ 5
" 6	+ 0·6	+ 5
" 7	+ 0·7	- 5
" 9	- 0·6	- 4
" 22	- 1·4	+ 4
" 26	+ 1·3	- 3
" 31	- 0·8	+ 6
ápr. 6	+ 0·8	- 7
" 7	+ 0·5	+ 5
" 10	+ 0·7	- 3
" 17	+ 0·6	+ 3
" 18	- 0·8	+ 6
" 22	+ 0·6	+ 6
máj. 6	- 1·1	- 3
" 14	+ 0·8	- 5
" 21	+ 0·9	+ 4
" 23	+ 0·8	- 7
" 24	+ 0·7	+ 4
jun. 5	+ 0·7	+ 4
" 16	- 0·8	+ 9
jul. 16	+ 0·6	+ 6
" 23	- 0·6	+ 4
" 28	- 0·9	+ 7
aug. 18	- 0·8	+ 4
" 19	- 0·8	- 4
" 28	- 0·6	- 4
szept. 2	- 0·6	+ 4
" 22	- 0·7	+ 3
okt. 5	+ 0·7	- 3
" 9	- 1·2	- 3
nov. 1	- 0·8	+ 3

Idő.	Hőm. vált.	Nedv. n. vált.
Nov. 11	— 0·8	— 6
„ 25	— 0·9	— 5
dec. 5	+ 0·9	+ 5
„ 12	— 0·7	— 7
„ 17	— 0·7	— 3
„ 20	-- 1·2	+ 5
„ 26	— 1·1	— 6
„ 30	— 0·7	— 3

A következő összeállításban azt mutatom ki, hogy a hőmérséklet növekedését vagy csökkenését hányszor követte a nedves napok növekedése vagy csökkenése, illetve csökkenése vagy növekedése, mely az előbbieknél mintegy kiegészítést képezi.

H ó n a p	A hőmérsék emelkedésének száma	A nedves napok számának		A hőmérsék csökkenésének száma	A nedves napok számának	
		emelke- dése	csökke- nése		emelke- dése	csökke- nése
Január	19	13	6	12	2	10
Február	20	12	8	8	4	4
Március	21	13	8	10	1	9
Április	22	12	10	8	4	4
Május	19	12	7	12	4	8
Junius	19	10	9	11	3	8
Julius	19	10	9	12	7	5
Augusztus	16	9	7	15	9	6
Szeptember	10	5	5	20	12	8
Október	9	7	2	22	11	11
November	11	7	4	19	13	6
December	9	5	4	22	12	10
Tél	48	30	18	42	18	24
Tavaszi	62	37	25	30	9	21
Nyár	54	29	25	38	19	19
Ősz	30	19	11	61	36	25
Év	194	115	79	171	82	89

Tehát az egész éven át a hőmérsék emelkedéseknek 59 százaléka a nedves napok emelkedésével s 41%-a ezek csökkenésé-

vel, vagyis a száraz napok emelkedésével jár, ellenben a hőmérséklet kisebbedésének 48% -a a nedves napok emelkedésével és 52% -a ezek kevesbedésével, azaz a száraz napok emelkedésével kapcsolatos.

Télen a hőmérsék emelkedések 63% -a a nedves, 37% -a a száraz; tavasszal 63% -a a nedves, 37% -a a száraz; nyáron 54% -a a nedves és 46% -a a száraz; ősszel 63% -a a nedves és 37% -a a száraz napok számát szaporítja, ellenben télen a hőmérsék csökkenésének 43% -a a nedves és 57% -a a száraz; tavasszal 30% -a a nedves és 70% -a a száraz; nyáron 50% -a a nedves és 50% -a a száraz; végül ősszel 59% -a a nedves és 41% -a a száraz napok számát növeli.

Ennél fogva a hőmérséklet-változás az évben a napoknak 54% -át teszi nedvesebbé és 46% -át szárazabbá.

Egyéb dolgokra jelenleg nem lehet kiterjeszkednem.

Ávéd jákó.

Apulumi maradványok.

(8 képpel és 4 alaprajzzal.)

Tizenegyedik közlemény.

— Bevezetés. —

A mint a mult évi Évkönyvünkben már jeleztem,*) ásatásainknak 12-ik cyklusát 1903. év május 16-án azon okból kellett bezártnak tekintenem, hogy az ásatási téren való működésünk eredményéről az akkor sajtó alatt levő XII-ik Évkönyv számára jelentésemet elkészíthessem.

A 13-ik cyklust pedig mindjárt reá következő május 18-án kedvező időjárás mellett nyitottam meg s folytattam 1903-iki szept. 30-ig megszakítás nélkül.

Az ez idő szerint lefolyt 14-ik cyklust külső (körülmények miatt csakis 1904. szeptember 12-én kezdhettem meg s azt most újból félben kell hagynom, mert ismét ott állok, hogy igénytelen jelentésemet a XIII-ik, sajtó alatt álló Évkönyv számára megírhasam.

Ilyen körülmények miatt évenként csakis kis részleteket adhatok az apulumi római ásatások eredményéről; a római kor előtti és utáni korszakokról egyáltalán nem is szólhatok, habár e téren is ásatási munkálataink közt igen szép leletekhez jutottam.

Az eddigelé közzé tett jelentéseimben (1889—1903.) a talált őskori, népvándorlási és honfoglalási tárgyakról csak futólag tehettem említést, a nélkül, hogy azok meghatározását és részletesebb leírását nyilvánosság elé bocsáthattam volna. Ezt kedvezőbb időkre kell halasztanom, midőn majd az Apulum (Gyulafehérvár) egész területén talált, illetőleg egyeletünk gyűjteményében levő őskori, római, népvándorlási és honfoglalási tárgyakat külön és önálló értekezésben szándékozom tárgyalni és közzé tenni.

*) L. Az alsófehérm. Tört., Régészeti és Természettudományi Egylet XII. Évkönyve (1903.) 90. l.

Szerettem volna jelentésemmel ez év végeig várni és csak azután félbeszakítatlan egészben tenni közzé működésem eredményét; de a közgyűlés közelségéből eredt szükség nem engedte, hogy jelentésem tételével tovább várjak, minek folytán ezen 14-ik ciklust mai napon, azaz 1904-ki november 10-én bezártnak tekintvén, olvasóim elé terjesztem rövid vonásokban leírva azt, mit e napig föltáratam.

Az ásatási munkálatokat azonban tényleg elegendően kedvező, itt-ott hideg, de olykor majdnem őszi időjárás mellett serényen folytatjuk — talán karácsonig, csakhogy az 1904-ki november 11-ke óta elért eredményeket nem ezen, hanem jövő évben, a 15-ik ciklusról szóló jelentésembe fogom felvenni és majd ott leírni.

A mint már az előbb említém, szerettem volna még várni a jelen sorok betérjesztésével, annál is inkább, mert ezen mostan befejezett 14-ik ciklus valamivel komplikáltabb, mint az azelőttiek voltak, mennyiben nemcsak a régebbi idők óta felásott glacis délkeleti területén dolgoztunk, hanem a mult nyár óta a vár körül több helyen és ponton alapos kutatásokat eszközöltünk, főkép a római castrum elhelyezésének megállapítása érdekében, s aztán szeptember 20-ik óta szakadatlanul a glacisnak azon helyén is megkezdettük illetve folytatjuk a föltárásokat, mely hely a cs. és kir. hidászok szárazföldi gyakorló terén van és a vártól északkeletre, a Zalatna felé vezető ország-út közelében fekszik.

De szerettem volna tüzetesebben tárgyalni mostani jelentésemben, a Maros-Portusra vezető ország-út és a vasuti töltés közt elterülő térségen tett régészeti észleleteket is, melyekről azonban az idő rövidsége miatt ehelyt épen csak futólagos említést tehetek. Rajzot sem csatolhatok ahhoz, mert a nagy és fáradságos munkát adó pontos felvétel még nem készült el teljesen, fél munkával pedig nem állhatok olvasóim elé.

Épen így áll a dolog a tavaszon és nyáron át tett kutatásokkal, melyekről épen csak körvonalos említést tehetek.

Mínthogy 1890. óta Évkönyveinkben évenként megjelent jelentéseim úgy sem képezik Apulum városának végérvényes leírását, hanem csak részletes, de pontos adalékokat tartalmaznak a későbbben, bővebb és többoldalú tanulmányokra alapított feldolgozáshoz, vigasztalódom ez alkalommal is; s teljesen megnyugtató az édes

remény, hogy e szűkebb korlátok közé szorított jelentéseim is a régészettudománynak általában s főképp Apulum ismeretének terjesztésére hathatós eszközökkel szolgálhatnak.

Az előbbieken elmondottak alapján jelenlegi jelentésem öt szakaszra oszlik melyekben rövidebben vagy esetleg valamivel bővebben tárgyalni fogom a következőket:

1. A régi, már 1889-től igénybe vett glacis-ásatási helyen 1903. és 1904-ben eszközölt ásatásoknak eredményét. (1 térképpel és 2 fényképpel).

2. A cs. és kir. hidászok szárazgyakorló terén 1904. szept. október és november 10-ig eszközölt ásatásoknak eredményét. (2 térképpel és 6 fényképpel).

3. A számos éveken át tett kutatások, észlelések, feljegyzések és rajzok alapján megállapított római castrum helyének és Apulum városa kiterjedésének bemutatását. (1 térképpel.)

4. A cs. és kir. hidászok említett gyakorló terén 1903-ban és 1904-ben különböző pontokon feltárt apulumi maradványok rövid leírását.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

5. A Maros-Portus és Gyulafehérvár városa közt*) elterülő legelőkön észlelt, de még föld alatt levő római házmaradványok kimutatását.

Ezen három utóbbi pontra nézve szükségesnek tartom még megjegyezni, hogy azokról az ezen Évkönyvben megjelent futólagos felemlítésen kívül később, kedvezőbb időkben, rajzokkal ellátott tüzetesebb ismertetést fogok közzétenni.

Egyelőre csak jelezni kívántam részben, hogy evidentiában tartjuk, részben pedig, hogy talán más ügyesebb kutatóknak figyelmét azok iránt felköltsem.

Mielőtt azonban a lefolyt évben való munkálataim tulajdonképeni eredményéről beszámolnék, még oly tényezőkről kell megemlékezniem, melyek egyletünk működését és annak révén hazánk régészeti ismertetését nagyobb mértékben előmozdították.

Ezen előmozdítás annál nagyobb megbecsülést és elismerést

*) Maros-Portus Gyulafehérvárhoz tartozik, mint annak VIII-ik városnegyede; e helyen csak azért van külön említve, hogy a szemlélt pont annál biztosabban legyen feltüntetve.

érdemel, mert sokat lendít tudományos ügyeinken. Mi ugyis igen lassan haladunk, s ha jobban nem haladunk, mint eddig történt, nemsokára többet fognak tudni a szemes és ügyszerető külföldi tudósok hazánk multjából, mint a mi tudósaink.

Bebizonyítható és szerzett tapasztalásom alapján mondám ezt.

Egyletünket legfényesebben érintő tényezők sorából minde-
nekelőtt fel kell említenem, hogy a Múzeumok és Könyvtárak orszá-
gos főfelügyelősége, áthatva magasztos kulturális főfeladatától,
nagyban elősegítette végeredményében tág körre kiható ügyünket
az által, hogy törvényhozásilag hazai múzeumok és könyvtárak
segélyezésére engedélyezett összegből 1903. és 1904-re 600--600
koronát utalványozott az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és
természettudományi egyletnek ásatási célokra s a múzeum égetően
szükségessé vált kibővítésére pedig 8000 koronát; miért is a méltó-
ságos főfelügyelőségnek nagy és soha el nem évülő hálával tar-
tozik egyletünk.

Elismerő, szintén hálás köszönettel kell főlemlítenem, hogy
nehéz munkálataink könnyítésére szolgált még azon kedvező és az
egyletnek ügyét hatalmasan előmozdító tény is, hogy méltóságos
Kozma Gyula kir. főügyész úr a közügy és a tudomány érdekében
megadta ezen évekre is az engedélyt, hogy a helybeli kir. törvény-
széki fogházban levő rabokat alkalmazhassuk az ásatási munká-
latok véghezvitelénél, minél fogva fegyvelmezett, olcsó és rövid beta-
nitás után, egyes munkásaink vannak.

Szintén köszönettel tartozik egyletünk a helybeli kir. ügyész,
nagyságos Ujvárosi Miklós dr. urnak is, ki a rabok kirendelése
alkalmával az egylet érdekeit szem előtt tartva, gondoskodik arról,
hogy a szükséges emberek pontosan megjelenjenek a munkála-
toknál.

Nem szabad megfélekednem, hogy méltóságos Nesztor Emil,
cs. és kir. vezérőrnagy úr, mint várparancsnok és nagyságos Wit-
zigmann Pál, cs. és kir. ezredes úr, mint a várépítészeti hivatal
igazgatója is, a vár területén (glacis) folyó ásatásaink folytatásában
legnagyobb előzékenységgel és őszinte barátsággal viseltetnek mun-
kálkozásunk iránt, miért is egyletünk nevezett nemeslelkű uraknak
szintén hálás köszönettel tartozik.

De fénypontját találta egyletünk és főképen ásatási ügyünk

abban a meleg érdeklődésben, mely fölbredet a helybeli cs. és kir. katonai körökben s pedig nem csak a régészet iránt általában, hanem, főképen Apulum maradványainak föltárása ügye érdekében.

T. Kosmutza Hermil úr, cs. és kir. főhadnagy a 12-ik hidász-zászlóaljban, már régóta érdeklődik ásataink iránt és sok tekintetben a legnagyobb készséggel segítségemre volt lelkes közreműködésével. A jelen Évkönyvünkhez csatolt IV-ik táblán látható pontos rajzot ő készítette.

Nemsokára T. Rückauf Károly úr, aki százados szintén a 12-ik hidász-zászlóaljban, csatlakozott a régészet barátjaihoz s engedélyével az ő kezelése alatt álló gyakorlótéri területen már 1903. július hóban igen érdekes római hypocaustumot tárattunk fel, de az e ponton folytatott katonai gyakorlatok miatt, nem ásathattunk fel nagyobb területet és a feltárt részletet is pontos felmérés és lerajzolás után kénytelenek voltunk újból betemetetni.

De 1904. szeptember hóban ugyan e gyakorlótéren igen érdekes apulumi maradványokra bukkantak és pedig egy téglamozaik padozattal ellátott fürdő medencére. (L. VI. tábla).

Ekkor már a hidász-zászlóalj parancsnoka Nagyságos Grziwinsky Szaniszló cs. és kir. őrnagy ur maga is nagyon érdeklődött ezen ásatási ügy iránt s minthogy a katonai gyakorlatok e területen ekkor már szüneteltek, átengedte e helyet nekem rendes, tudományos szempontoknak megfelelő ásatások eszközzésére, sőt e mellett még rendelkezésemre is bocsátott 4 hidász-munkást és egy intelligens káplárt, kikkel szeptember, október és november hónapokban, vagyis mai napig az ásatásokat minden tudományos feltételnek megfelelően folytattuk s mint már főnebb emlitém folytatjuk, mig csak megendedi a téli időjárás.

A mint több meg több falmaradvány jött napvilágra, egyre növekedett az érdeklődés is, s ekkor Nagyságos báró Reichlin-Meldegg úr cs. és kir. főhadnagy a 12-ik hidász-zászlóaljban, nemcsak nézni jött az ásatási helyre, hanem a munkásokkal együtt maga is szorgalmasan dolgozott szabad perceiben. Az ő kezeműve az egyik hypocaustum feltárása (L. a X-ik tábla), valamint a parquetszerű téglamozaikkal padolt zuhanyfürdő (vagy nyílt pitvar) kitakarítása is. (L. a IX. tábla.)

De álljunk meg itt ez alkalomból néhány percre: Mikor a káplár felügyelete alatt álló 4 katonát munkaközben nézegettem, lelki szemem visszahatólt messze a multakba, délnyugatfelé a szép Olaszhonba, a régi híres római Pompeji nevű városának feltámadott utcái, terei és műemlékeihez!

Épen úgy mint itten Apulumban, úgy ott Pompejiben kezdték meg 1756-ban 4 olasz katonára egy káplár vezetése alatt a római rendes ásatásokat és Pompejinek feltárását!*)

Minő analog kép tárult fel most előttem!

Vajjon úgy mint ott Pompejiben, lesz-e itt Apulumban is erélyes és kitartó folytatása e magasztos munkálkodásnak?

Reméljük!

Ezen kissé ábrándos kitérés után visszatérve bevezetésem folytatásához, mondhatom, hogy a most nálunk napirenden levő ily nemes és a tudományt ápoló segítség mellett legrövidebb idő alatt tekintélyes római háznak maradványait tártuk fel, mely 5 szobát, 4 fürdőhelyiséget, hypocaustumokat és más kisebb-nagyobb helyiségeket foglal magában.

Csaknem biztos reményt nyujt ásatásaink szebb jövője iránt ezen most tapasztalt, eddig sohasem mutatkozott általános érdeklődés.

Egyletünknek azért nemcsak köszönetet kell szavaznia, hanem dicséző elismeréssel kell adóznia a művelt lelkű uraknak, kik nemcsak egyletünknek, hanem az egész világ értelmiségének nagy szolgálatot tesznek, mert a köztudományért fáradoznak ezentul is.

Ezeknek kedves, kötelességszerű előrebocsátása után fogjunk ásatásaink legutóbbi időkbén elért eredményének szemléléséhez.

Közelebbi tájékoztatás kedvéért az idei Évkönyvünkhez csatolt alaprajzok- és fényképekre vonatkozólag még megjegyzem a következőket:

Az I-ső táblán szemléljük a régi ásatás helyén feltárt falmaradványok alaprajzát, és pedig a feketére kifestett rész a legrégebben napvilágra hozott fürdő-épület falmaradványainak egy részét mutatja, melyhez újabb időben feltártak, a kétszeresen párhuzamos vonalakkal kihuzogatottak csatlakoznak. Ezekről már volt

*) L. Johannes Overbeck, Pompeji in seinen Gebäuden, Alterthümern u. Kunstwerken-Leipzig 1884. 25—26. stb. ll.

szó az azelőtti Évkönyvekben. A legutolsó ciklusokban (1903—1904.) feltartottak pedig a könnyebb megkülönböztetés céljából csak egyszeres párhuzamos vonalakkal vannak kihuzogatva.

A II-ik táblán látható ugyancsak az első táblán I., II., III., IV., VII., VIII., IX., X. és XI. számokkal jelölt helyiségeknek vetületi képe s pedig délnyugatról nézve.

A III-ik táblán van ugyanazon helyiségeknek ábrázolata északról nézve s egyuttal bemutatkoznak a munkások. Ezen kép fogalmat nyújt az ily fajta ásatási munkálatok végzéséről.

A IV-ik táblán látható a legutóbbi időben (1904. szept.—nov.) a hidászok katonai gyakorló terén igénybe vett ásatások helyének környéke. Ezen felvétel ezentul kiindulási és fixpontul fog szolgálni nekem a jövődöbéli ásatásokról való rajzok készítése alkalmával.

Az V-ik tábla mutatja az 1904-iki szeptember, október és november 10-ig feltárt római ház alapfalainak rajzát, melyről a leírás a szövegben lesz található.

A VI-ik táblán láthatók az ötödik táblán VIII. és IX. számokkal jelölt fürdőhelyiségek s pedig azon ponton, a melyen kezdetét vette az ásatás.*)

A VII. tábla elénk tárja az 1904. november 10-ig kiásott római ház maradványainak látképét s pedig északnyugatról nézve. Az előtér baloldalát az ötödik táblán III-as számmal jelölt nagy helyiség foglalja el, mely pontból kiindulva s a néző e képet összevetve az alaprajzal (V. tábla) könnyen tájékozódhatik a többi helyiségek mibenlétére nézve.

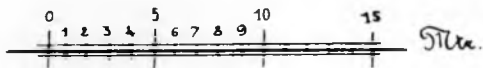
A VIII-ik táblán meg vannak jelölve az épületnek főbb részei nyugatról nézve. A kép baloldalán látjuk alant az ötödik táblán V-ös számmal jelölt helyiséget, fölötte a VI-os számú félkörű parquetes padozatu fürdőfülkét (apsis), fölötte a VII. számú nyílt pitvarformájú fürdőhelyiséget, mely parquet padozattal van ellátva. A bal-szögletében levő a víz levezetésére szolgáló, áttört munkája kő a fölöslegos vizet levezette a padozat alatt elhuzodó, de még ki nem tárt csatornába. Innen, a képen fölfelé menvén, látjuk a VIII-as számmal megjelölt fürdőmedencét, mely azonban az alacsony ajtóküszöbnél fogva csak a test egyszerű lemosására, leöblítésére való

*) A táblák szemlézése alkalmával kézi nagyító üvegnek használatát ajánlom.

APULUMI MARADVÁNYOK.

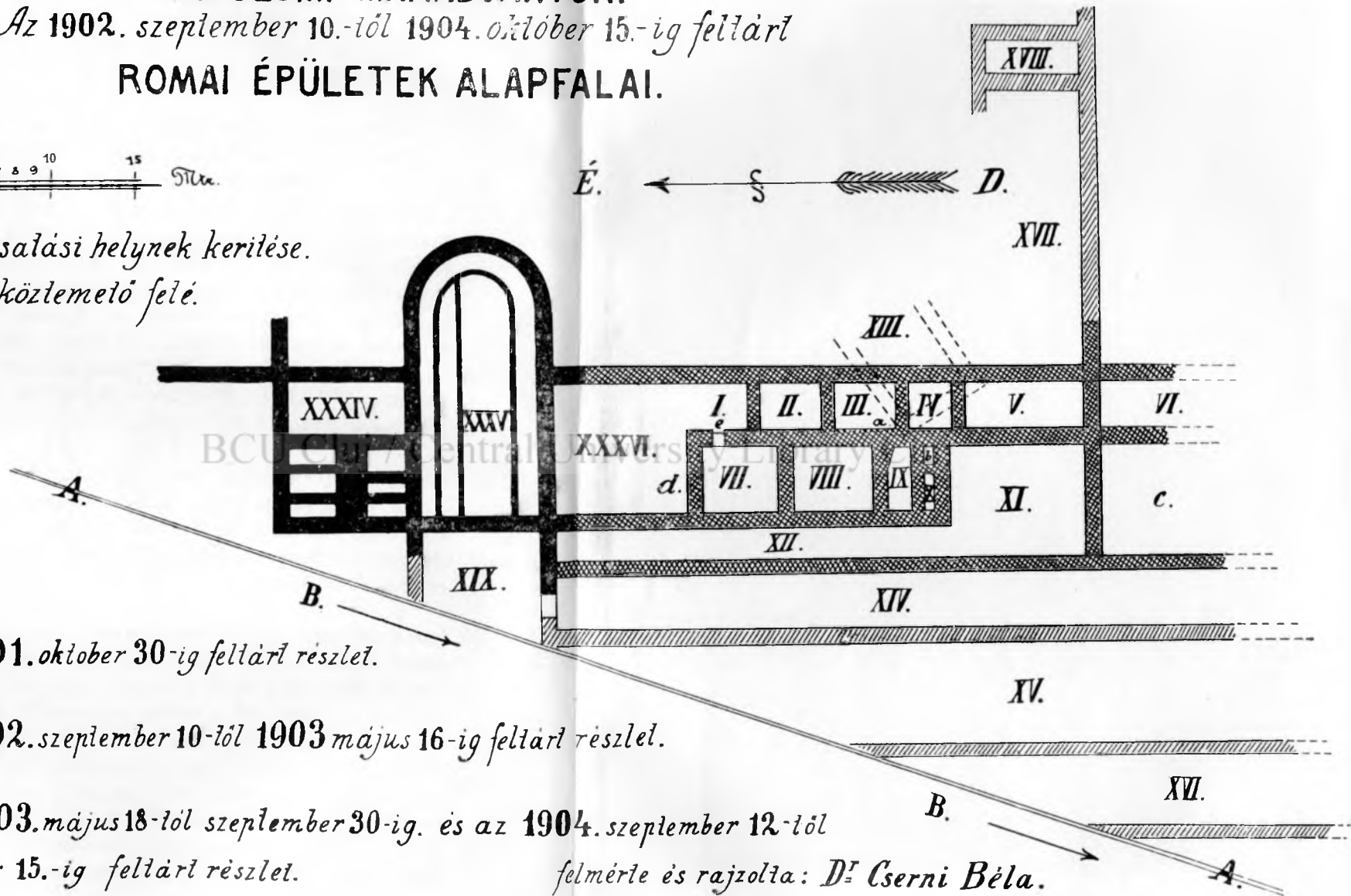
Az 1902. szeptember 10.-től 1904. október 15.-ig feltárt

ROMAI ÉPÜLETEK ALAPFALAI.

É. ← § → D.

A. A. = *Az ásalási helynek kerítése.*
B. B. = *Út a köztemető felé.*

 = *Az 1901. október 30-ig feltárt részlet.*

 = *Az 1902. szeptember 10-től 1903 május 16-ig feltárt részlet.*

 = *Az 1903. május 18-tól szeptember 30-ig. és az 1904. szeptember 12-től október 15.-ig feltárt részlet.*

felmérte és rajzolta: Dr. Cserni Béla.

Fényk. Dr. Cserni Béla.

Ápulumi maradványok.

1903. II. tábla.

Ápulumi maradványok.

1903. III. tábla.

Fényk. Staubert Ödön.

fürdőhelyiség vagy pedig gőzfürdő lehetett, balra van a vizet kivezető csatorna, a nézővel szemben pedig a kis kerek csatorna, melyen a víz, esetleg gőz, a mögötte levő IX-es számmal jelölt víztartányból a fürdőhelyiségbe befolyt. A kép középső részén és a jobb oldalán alant van egy nagyobb helyiség (az V ik táblán XI. számmal jelölve), onnan vezet a küszöb a kemence (hypocaustum) előrszébe, a fakészletet tartalmazó kamarába (a kép közepében, az V. táblán XII. szám.) és fűtőnyíláshoz (praefurnium); onnantól felfelé van a két mélyebben és a magasabban fekvő hypocaustum. A kép háttérében látható egy szélesebb csatorna. (V-ik táblán X. sz. a.)

Ezen hypocaustumok fölött voltak a lakószobák.

A IX-ik tábla az azelőtt leirt fürdőhelyiségeket közelebről mutatja nyugatról tekintve.

A X-ik tábla a három lakószobának alapfalait, az előtérben a hypocaustumokat (földalatti fűtőszervezet) délről nézve tünteti föl.

A XI-ik tábla elénkbe állítja az épületnek eddig kitárt összes részeit keletről tekintve.

A XII-ik tábla Apulum városának és a kastrumnak eszményi alaprajzát ábrázolja, mely azonban lehető legnagyobb pontossággal az eddigelé fölszínre került római épületek és építményi maradványok szorgos és alapos tekintetbe vétele alapján készült.

Ezek után térjünk át jelentésem tulajdonképeni főrészéhez.

I.

A régi ásatási helyen, a glacis-kertben eszközölt ásatások.

a) A római fürdő maradványai.

A bevezetésben említém már, hogy a 12-ik ásatási ciklust 1903. május 16-án kellett befejeznem. Ugyanazon évi május 18-án folytattuk az ásatási munkálatokat szeptember 30-ig, mely időtartam alatti kutatásom ásatásainknak 13-ik ciklusát képezi.

A mostani jelentésemben tehát azon munkálatoknak eredményeiről leszen szó, melyekhez 1903. május 18-tól szeptember 30-ig és az 1904-ki szeptember és október hónapokban vagyis a 14-ik ciklusban jutottam.

Az Évkönyvünkhöz csatolt alaprajz (L. I. tábla) szemlélése alkalmával azonnal látható, hogy a most lefolyt ásatási ciklusok

alatt a már régebben feltárt épülettömbnek közvetlen összefüggésben álló folytatását ásattuk föl.

Ezen most föltárt rész csatlakozik a fürdő-épület déli részéhez s igen sajátos benyomást gyakorol a nézőre, mert az egész nem egyéb, mint hosszú, egymástól bizonyos távolságokban álló párhuzamos alapfalaknak maradványa. (L. az I. táblán XIV., XV. és XVI. sz.)

A XIV-el jelölt fal 55 cm. vastag és a kitárt része 27 m.

A XV. számmal jelölt ugyanazon vastagság mellett 18 m. hosszú és a XVI. számú hasonló vastagsággal 9.40 m. hosszú. Mind a három falnak mindkét végén van folytatása a föld alatt, de ezen irányban nem haladhatunk tovább, mert a délfelé eső talaj művelés alatt állott, északfelé pedig a kert határához értünk.

A jövő esztendői ásatási cyklus alatt azonban majd főfeladatunk lesz, ezen falakat délfelé végig feltárni, hogy azoknak rendeltetése felől teljes bizonyosságot nyerjünk.

Egyelőre csak arra következtethetünk, hogy ama falak a közfürdő-épületehez tartoztak s földött sétányokat képezhettek a fürdővendégek kényelmére.

Ilyenmü földött sétányokat (Wandelbahn) láthatni az új-kornak egyszerűbb és legelőkelőbb fürdőinél is.

S ha ezen feltevésem helyes, biztos magyarázatot adhatunk a mult évben felásott kisebb-nagyobb helyiségeknek is (L. az I. táblán I—XII.), mert akkor azok is a nagy közfürdőhöz tartoztak.

Ezen elméletből kiindulva föltehetjük, hogy a XXXIV. számmal jelölt helyiség*) vetkező szoba (apodyterium) volt, a mellette levő hat apró fülke pedig egyes fürdőszobácska, a XXXV. számú kirugó félkörrel ellátott helyiség pedig terjedelmes fürdőmedence vagyis uszoda volt, mely körül folyosó vezetett, s mely hosszában egy fal által két nem egyenlő részre oszlott a nem uszók és az uszók számára.

A XXXVI., I—X. számokkal jelölt helyiségek hasonlóképpen fürdőszobák lehettek.**)

A XIX. számú helyiség vagy vetkező szobául szolgált az uszo-

*) L. az I. táblán és az azelőtti években megjelent Évkönyveinket.

**) L. az I. táblán, s a II. és III. táblákat.

dában fürdők részére, vagy társalgó terem lehetett. Innen vezetett az „f” betűvel jelölt ajtó a XIV. számú földött sétányra, melynek kiásott része 27 m hosszú 3·50 m. széles. Ennek déli végénél volt talán az átmenet a XV. számmal jelölt 5·70 m. szélességű s eddigelé 18 méter hosszúságban kiásott második földött sétányra, honnan a harmadik 4 méter szélességű és 9·40 m.-nyire feltártra lehetett jutni.

Ezen földött sétányok (?) végei még nincsenek kitarva. A kert kerítése alatt a szabadba elhuzódó végei, az ott levő közút miatt talán sohasem, vagy legalább ez időszertint még ki nem kutathatók; de a kerten belül a talaj alatt dél felé menő részeit a jövő esztendőben, mihelyt az ásásokat megkezdjük, legelső sorban kutatni fogjuk, mely kutatás talán igen meglepő eredményt enged remélni.

Azon oknál fogva, hogy ezen párhuzamosan menő, XIV., XV. és XVI. számokkal jelölt falak sem az egyik, sem a másik oldalán sehol sem mutatják nyomát annak, hogy valaha keresztbemenő, vagyis szobákat elválasztó falak által egymással össze lettek volna kötve, s így szobákat képeztek volna, kizártnak tartok minden kételyt, hogy ezek nem falkerítések lettek volna.

De már most előáll azon kérdés, hogy mihez tartozó falkerítések voltak azok?

Apulum városának falaihoz nem tartozhattak, mert anyaguk minősége, építészeti szerkezetük és modoruk, 50—55 cm. vastagságuk egyáltalán nem enged arra következtetni, hogy a város megerősítésére szolgálhattak volna. De nem lehettek udvaroknak kerítései sem, mert akkor az udvarok igen szűkek lettek volna, minthogy az egymástól való távolság átlag csak 4—5 méter, s négy-öt méter szélességű egymás mellett levő udvarra gondolni nem lehet.

Igy hát csakis az a föltevés tarthatja fent magát, hogy e falak földött sétányok alapfalai voltak s ezt annál is inkább föltelezhethetjük, mert a falak közt levő talajban tömördek sok földécserepet s nagyobb tömegekben barnás porrá vált faanyagot találtunk.

Bélyeges ép földél cserepekből 20-nál többet vittem a múzeumba, az összetörtek szekérszámra kerültek fölszínre.

Már csak ezekből is következtethető, hogy ezen falak három földött sétánynak maradványai.

Ezen sétányok szerkezetét úgy képzelem, hogy ezen falmaradványok 1—1·5 méter magasságig menő aláépítményeket képeztek, reájok pedig egymásról bizonyos távolságban faoszlopok voltak alkalmazva, melyek a tetőzetet hordozták.

Az ily módon készült három csarnok a fürdővendégek mulató helyei lehettek, mennyiben az 1—1·5 m. magas aláépítményes falakon a sétalók átnézhettek és átbeszélhettek a szomszéd csarnokban időzőkhöz.

Miután ezen 400—450 □m.-nyi területen a földet 1·70—2 méternyi mélységből elhordattuk volt, átmentem 1904. szeptemberi kutatásaim folytatására, az imént leirt pontból az attól keletre fekvő területre azon célból, hogy a nagy közfürdőnek déli részeit föltárassam.

Itt újból egy 16 méter hosszú, helylyel-közzel majdnem méter vastagságu egyenesen keletfelé menő kőfalra, mely közvetlenül összeköttetésben áll a fürdő-épülettel s bizonyára ahhoz is tartozik. (L. I. táblán XVII. sz.)

Ezen falból indul ki északfelé egy maradvány, mely a XVIII. számmal jelölt helyiséghez tartozik.

Innentől északfelé haladván, 10 ponton tettem próbaásatásokat, de minden fáradozásunk meddő maradt, mert sem falmaradványok, sem tárgyakra, de még téglá vagy kőanyagra sem bukkantunk. Ezt a területet a régebbi időkben az építési anyagokat keresők teljesen kiaknázták.

Ezen kedvezőtlen körülmény miatt, de főképen azért, mert értesítést nyertem, hogy a cs. és kir. hidászok gyakorló terén mozaikos padozatu fürdőhelyiségre akadtak, elhatároztam, hogy ezen új ásatási helyen folytattassam kutatásainkat s október havában a régi ásatási helyen a glacis-n egyelőre beszüntettem a munkálatokat.

Mielőtt azonban ezen újonnan nyitott ásatási helyen elért eredményekről beszámolnék, szükségesnek tartom a 14-ik cyklusban talált leleteket rövid leírásban felsorolni.

b) Az ásatás leletei.

1. Bélyeges téglák.

Ásatásaink tizenharmadik és tizennegyedik cyklusai alatt új, eddig még ismeretlen bélyeges téglát nem találtunk, de leltünk

ezen idő alatt is a már ismeretesek közt több új változatot, ilyenek voltak: 1. *Pedites singulares consularis*. 2. *Staius Sentianus*. 3. *Aurelius Venthimus*. 4. *Flavius Martinus*. 5. *Aelius Valens*. 6. *Aurelius Caius*. 7. *Aurelius Godes*. Ezekon kívül a XIII. legionak egyszerű bélyegeit a *decurio* megnevezése nélkül találtuk.

2. Alfutési szerkezethez tartozó támaszoszlopok. (*Hypocaustum*.)

Ilyeneket e két ciklus alatt nem hoztunk napfényre, mi különben igen természetes, mert ezen időben az említett három földött sétányt ástuk ki, a XVIII. számmal jelölt helyiség pedig egyáltalán padozat nélkül volt.

3. Padozat részek.

Ezen idő alatt csakis a XIX. számú helyiségben találtunk betonemű padozatot, mely nagyobb téglákkal burkolva lehetett, de a téglaburkolatot még a régebbi időben elvitték s így csak nyomát láttuk az átlag 600—700 □cm. nagyságú tégláknak a betontalajban.

4. Födélcserepek.

Párkányos, sík és kupás cserepek roppant nagy mennyiségben fordultak elő egészen ép és összetört példányokban a XIV., XV. és XVI. számokkal jelölt területeken. Ezek az eddigelélt földélcserepekhez teljesen hasonlóak voltak, sőt a kézi jegyek is mindig a cserép sima fölületének alsó szélén alkalmaztattak.

5. Színes falvakolat-töredékek.

A lefolyt két ciklus alatt aránylag igen kevés színes vakolatot találtunk, az a kevés pompeji vörös színű vakolat pedig leginkább a XIX. számú helyiség törmelékében fordult elő. A földött sétányokat elválasztó falak, mennyiben felsőbb részeik megmaradtak, csak fehérre voltak meszelve.

6. Edények és üvegtermékek.

a) *Agyagedények*. Egész és ép edényt nem találtunk, de töredékeket leltünk kevés mennyiségekben finomabb és durvább anyagból és egyszerűbb kivitelben a XVIII. és XIX. sz. jelölt helyiségekben.

b) Üvegedények. Ilyenmüekből is csupán néhány töredéket leltünk.

7. Mécsesek. (Lámpák.)

Három darabot találtunk a XV. számmal jelölt földött sétány területén; de ezek bélyeg nélküliek.

8. Csonttárgyak.

Egyetlen egy hajtút leltünk a XVIII. számmal jelölt helyiség közelében.

9. Bronztárgyak.

Ásatásunk e nemű tárgyakban is szegénynek mondható. Mindazonáltal leltünk 1 henger alakú 10 cm. hosszú, 1,5 cm. átméretű fűdeles tokot (talán varrótü tartó.) 2 drb egyszerű fibulát, több fibula részletet, 1 igen csinos gyűrűalakú disztárgyat, három függelekkel, 2 bronz gombot, 2 drb bronz láncot, 1 csiptetőt, 3 kisebb szijdiszrészletet.

BCU Cluj / 10. Vastárgyak. Cluj

Ilyenek többnyire kisebb töredékekben fordultak elő, de leltünk egy vasstrigilist, egy aranyozott vasgyűrűt. Hatalmas, nagy vasszegeket pedig melyek a fűdészerkezethez tartozhattak, találtunk továbbá a XIV., XV. és XVI. számokkal jelölt, egyelőre földött sétányoknak nevezett területen és pedig egész láda számra.

11. Római pénzek.

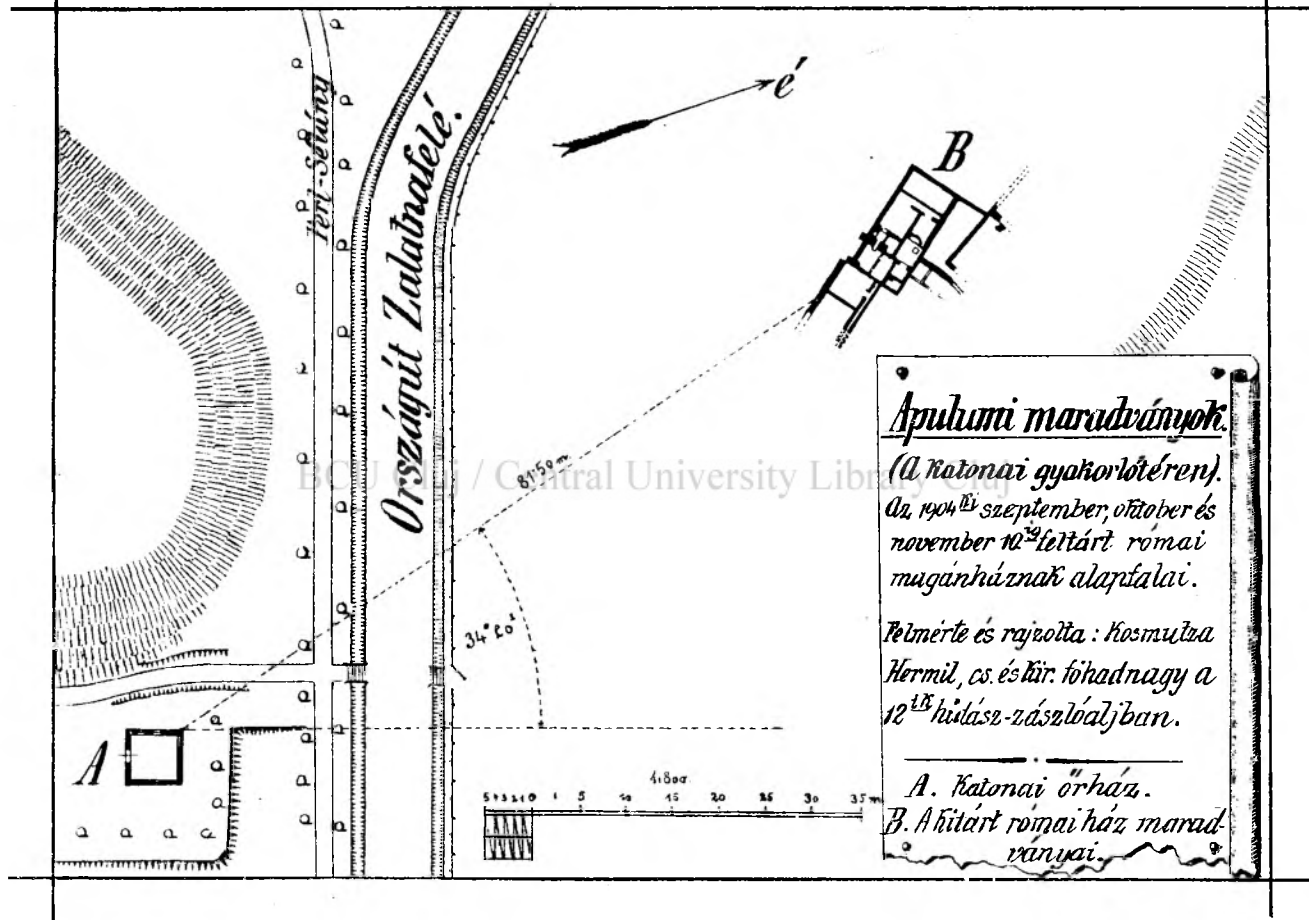
Az azelőtti ciklusokban (1889—1903. május 16-ig) találtunk összesen meghatározható 310 darabot, s pedig 261 ezüst és 49 bronz pénzt. (L. a XII. Évkönyvünk 103—136. l.)

A mostan lefolyt ciklusukban csak 21 darabot találtunk s pedig Hadrianustól 1, Antoninus Piustól 9, Idősb Faustinatól 1. Alexander Severustól 6 és végre III-ik Gordianustól 1 darabot.

Gyűjteményünk ezekkel már 1138 meghatározott római pénzdarabra szaporodott. A meg nem határozható darabok száma az idén 3 volt.

12. Kőfaragó és szobrászati munkák.

Leltünk egy oltárkövet a XIV. számmal jelölt fal közelében.

Apulumi maradványok.

A kő fölíratos oldalával a föld felé volt fordítva; mikor a munkások felakarták állítani, elvált a réteges homokkőből az alsóréteg, mely egyúttal számos, vékonyabb-vastagabb darabra hullott szét úgy, hogy fölíratos része halmot képezett.

A rögtön odahozatott falárába igyekeztem az egyes darabokat összeállítva elhelyezni, mely művelet nagyobb részben szerencsésen sikerült is, csak a fölírat középső és alsó részéből tölt össze néhány darab annyira, hogy csak nagy nehezen lehet talán majd összeállítani. A fölírat érdekesnek ígérkezik, jövő Évkönyvünkben közölni fogom a szövegét. Ezenkívül leltünk egy kőoszlopfejet és egy orosz-lánszoborműnek mellső részét.

Végre még csak azt kívánom megemlíteni, hogy épen úgy, mint az azelőtti cyklusokban, a mostan lefolytak alatt is és pedig a XIV., XV., XVI. és XVIII. számokkal jelölt területeken 8 csontvázat találtunk, melyek azonban a római kor utáni időkben a romok közé eltemetetteknek földi maradványai.

A csontvázak mellett nem csekély számban lelt fülbevalók, nyak- és karperecek minőségéből ítélve, azok a X–XIII-ik századból valók.

Pontos jegyzeteim és rajzaim alapján későbben majd ezekről is részletesebb jelentést fogok készíteni.

A régi ásatási helyen véghez vitt munkálatok eredményéről szóló szerény jelentésemet ezennel befejezván, felhívom a tisztelt olvasókat, hogy csekélységemet most az ujonnan nyitott ásatási helyre, a cs. és kir. 12-ik hidászzászlóalj gyakorló terére követni szíveskedjenek, hadd lássuk, hogy mit találtunk ott azon ponton Apulum római maradványaiból.

II.

Az ujonnan nyitott ásatási helyen s glacis északkeleti katonai gyakorlótéren eszközölt ásatások.

T á j é k o z t a t á s.

A szíves olvasónak közelebbi tájékoztatása végett, szükségesnek tartom elsősorban az újabb ásatásoknak helyszínét bemutatni.

Ha a városból a Sárdi-utca hossz tengelyén haladva a zalatnai országotra érkezünk, s azon előre az emelkedő domb végéig a glacis-n

sétálunk, megpillantjuk balkéz felül a cs. és kir. 12-ik hidász-zászlóaljnak őrházát.

Ezen őrházzal szemben, az ország-úttól jobbra terül el egy részben lejtős, pázsitos terület, melyet észak felé a zalatnai vasút határol. Ezen terület a hidászok már említett szárazföldi gyakorló-tere.

E téren folytattuk ásatásaink 14-ik cyklusát.

A csatolt IV-ik táblán látható terrajz s az V-ik táblán levő alaprajz eléggé világosan tájékoztatja a szemlélőt. (L. a IV. és V. tábla.)

Azon körülményeket, melyek arra indítottak, hogy a régi ásási helyen a munkálatokat a folyó évre beszüntessem és ásatásainkat ezen ujonnan nyitott helyre átvigyem, részben már fejtegettem a bevezetésben.

Nagy örömmel fogadtam Nagyságos Grzywinski Szaniszló urnak, a hidász zászlóalj parancsnokának azon szives engedélyét, hogy a katonai gyakorlatok alkalmával fölfedezett római házuak kiasását folytathatom; hozzá is fogtam a munkálatokhoz, még pedig azonnal, mert a habozás és késedelmezés ügyünknek csak árthatott volna annál is inkább, mivel soha nem lehet tudni, hogy személyi változás esetére kapok-e jövőben is engedélyt az ilyen munkálatok véghezvitelére vagy nem, már pedig a körülmények változása fölötté nagy befolyással van az ily kényes ügyek lebonyolításánál.

E katonai gyakorló-téren számos esztendőn át sok és mély árkok ásása alkalmával, mindenkor egy vagy több római épületrész esett áldozatul, s azokról feljegyzések vagy rajzbeli felvételek csak akkor történtek, mikor az illető szakaszparancsnokok szivesek voltak csekélységemet kellő időben figyelmeztetni az esetleg kitért apulumi maradványokra, mi különben az újabb időkben, mióta a helybeli helyőrség katonái, főleg pedig tisztikara is melegebben érdeklődik a régészet iránt, minden nevezetesebb alkalommal meg is történt.

Ezen most beállott s eddigelé még soha elő nem fordult, igen kedvező alkalmat mindkét kézzel s örömmel ragadtam meg s mondhatom, hogy azáltal megmentettem történetünk számára egy római magánház legnagyobb részének maradványait.

Sietnem kellett e területre áttetni a szakszerű ásatást, mert minél későbbre hagytam volna az ezen területre vonatkozó munkálatokat, annál kevesebb marad az ugyis már erősen megtámasztott, kiaknázott és tönkretett római maradványokból.

Ezekkel szemben a régi ásatási hely, az alsó glacis-n, hosszabb időre biztosítva van ásatásaink folytatására, minélfogva eljárásom bizonyára kellő igazolást nyer mindenki előtt. Nem szeretem s általában nem tartom célszerűnek az ásatásokat kapkodva egyik helyről a másikra átvinni, inkább a mellett vagyok, hogy a megkezdett helyen addig kell kutatni, míg csak valami keresni való akad s inkább kevesebb, de minél tökéletesebb munkát kell végezni, de a most nyert különleges alkalommal szívesen eltekintettem nézetem érvényesítésétől s nyugodt lélekkel láttam munkához az új ásatási helyen.

Ezen rövid, de véleményem szerint szükséges tájékoztatás után, mely főképp a jövő nemzedékeknek és kritikusainknak fog magyarázatul szolgálni, áttérhetünk legújabb ásatásaink eredményének szemlélésére.

CCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

A római épület maradványai.

Ha a szíves olvasó lapozgatás közben egy-egy pillantást vet az idecsatolt V-ik táblán levő alaprajzra, elég világos fogalmat szerezhet magának a kiásott római ház egykori mibenlétéről.

E háznak eleje, mely még nincs kiásva, de rajzunk jobb oldalára könnyen odagondolható és a XVII. számmal jelölt helyiség közelében délkelet felé fekszik; a ház hossz tengelye pedig északnyugat felé irányul.

Ha most már e ház alaprajzát jobb oldaláról tekintve, szemünket pedig baloldal felé jártatjuk, betekinthetünk a ház belső beosztásába — mintha az a kapun keresztül történnék. Magunk elé varázsolhatjuk a rajz fölé emelkedő falakat, a falak által bekerített helyiségeket (L. a XI. táblán baloldala alatt), s kevés képzelőtehetség igénybe vétele mellett ott láthatjuk házi élete közben a római családot ugy, amint az volt 1700 esztendővel azelőtt.

Előkelő család lehetett az, mert erre vall a csinos házi fürdő, arra vallanak a szép mozaikos padozatú szobák, a gazdag alfűtési

szerkezetek és a pompeji vörösre s más színekkel kifestett falmaradványok; de szemes és gondos is lehetett a háziasszony, aki itt uralkodott; mert ugyancsak keveset hagyott hátra az apróbb házi tárgyakból, mikor a bősz gótok betörése alkalmával kénytelenek voltak a család tagjai kivonulni a városból — a szép Daciából.

Nó de ábrándozás helyett lépünk be a házba és sétálgassunk abban, a jobb oldalról kiindulva végig balfelé. (L. V. tábla.)

Eltelkintve a még ki nem ásott résztől, kezdjük meg szemlénket mindjárt a XVII. számmal jelölt helyiségnél.

Nem lépünk itt szobapadozatra, hanem a hypocaustum alapzatára, sétautunk elvezet a hypocaustumhoz tartozó téglából összeállított támasz-oszlopok között, mert a hypocaustum fölött egykor volt szobapadozat már szét van hurcolva. (L. XI. tábla.)

Egy keskeny, alig 35 cm. vastagságu falmaradványon átjutunk a második, XVI. számmal jelölt szoba hypocaustumába, hol hasonlóképen csak a volt padimentumot hordozó oszlopok maradtak meg csekély számban és lábás falmelegítő téglák töredékei. Ezen téglák négy szögletén lábforma kiemelkedései vannak s úgy valának a falhoz illesztve, hogy a lábak a fal felé és a téglák sima lapja a szoba belseje felé voltak fordítva. A kiálló lábak miatt a köfal és a téglák közt hézag támadt, melyen a hypocaustumból a melegített levegő feljuthatott az egész szobafalák területe mögé s így a szobát minden oldalról meglehetősen egyforma meleggel láthatta el.

E két szoba mellett egy 45 cm. széles és eddig 7·20 méternyire kiásott kanális (X. szám) húzódik végig, melyből X-nél egy másik kanális ágazik el a XVI-os számú szoba hypocaustuma alá.

E kanális még nincs kitárva, mely azonban érdekesnek ígérkezik már csak azért is, mivel sem füst, sem a valaha ott folydogált (?) viznek még csak nyoma sem mutatkozik.

Ennek a szűk alagnak lehetett feladata a szobának szárazon tartása.

Erről majd annak idején többet mondhatok.

A XVII-es számú helyiségnek eddig kiásott hossza 2·65 m., szélessége pedig 4 m.

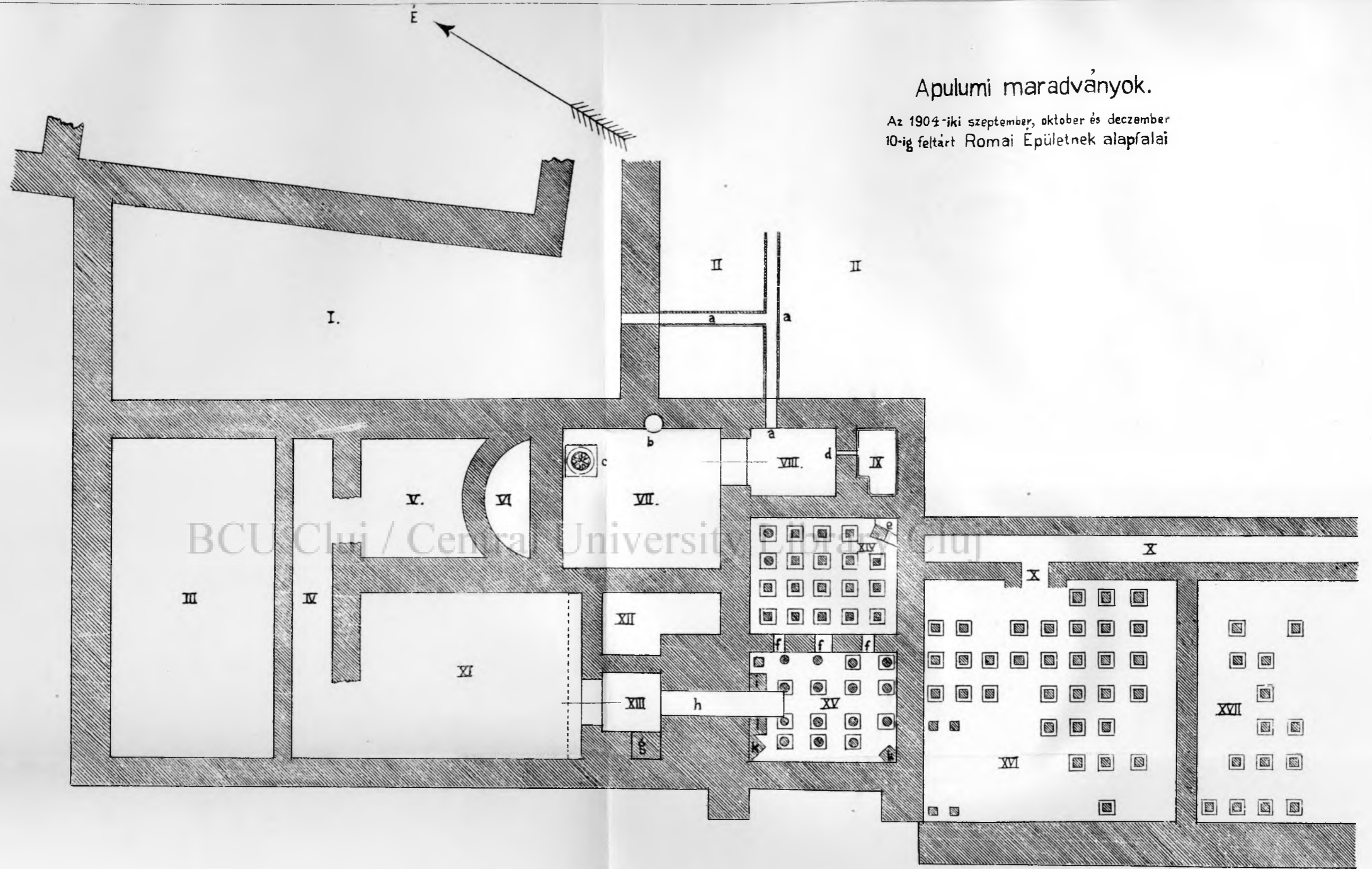
A XVI-os számú helyiségnek hossza 4·20 m., szélessége éppen úgy, mint az előbbinek 4 m.

Apulumi maradványok.

Az 1904-iki szeptember, október és deczember
10-ig feltárt Romai Épületnek alapfalai

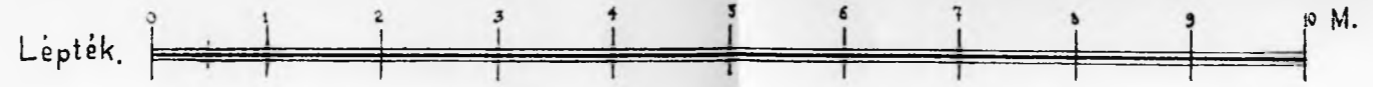
Magyar ábrázlat:

- a. a. a. vizvezető csatorna.
- b. kereküreg a falban.
- c. kifolyási csatorna.
- d. vizvezeték.
- e. falba épített támpillér
- f. f. f. nyílások.
- g. fülke.
- h. kemencze nyílás
- i. i. k. k. támfalak.

BCU Chj / Central University of Hungary

1:75

Mind a két helyiséghez tartozó szobák legutóbb fehérre voltak festve, de a falvakolat külső fehér rétege a leválasztási helyeken azt mutatja, hogy azok előbb szép világos zöldre voltak festve.

A hypocaustum oszlopjain nagyon kevés kormot találtunk, valószínűnek tartom azt, hogy e helyiség évszázadokon át szabadon állva az eső, a szél és napfény tarkította meg. Mind a két helyen színes vakolatdarabokon és a hypocaustum oszlopjain kívül semmit sem leltünk.

Innen balfelé előre haladva, a XIV. és XV. számokkal jelölt majdnem egyenlő nagyságu helyiségekhez jutunk. Ezen helyiségek mélyebben feküdtek, mint az előbbieik, mert azon szintben, melyen az előbbieik hypocaustumainak alapja van, van e most szóba hozott két szobának a padozata, ezen szobákból tehát lépcsőn kellett átmenni a magasabban fekvő XVI. és XVII-es szobákba. (L. a X. tábla.)

E két lakóhelyiség (XIV. és XV. sz.) szabályos hatszögű téglamozaikkal kirakott padozata jó nagy darabokban hevert a sok faltörmelék közt. A mozaik téglácskáknak átellenes szögeit összekötő vonal hossza 4,5 cm. (Ilyennek rajza van VII-ik Évkönyvünkben a IV. táblán 2. sz. alatt.)

Mintán e két helyiséget betöltő fal- és padozattörmeléket eltávolítottuk, ráakadtunk a hypocaustumhoz tartozó támoszlopocskákra, melyek a bedült törmelékektől szenvedtek ugyan, de legtöbbszörre teljes épségben állottak még helyeiken.

Ide szerettem volna Krell Ottó urat a németországi tudóst és mérnököt hozni, ki 1901-ben Münchenben és Berlinben megjelent „Altromische Heitzungen“ című értekezésében a hypocaustumok (földalatti fűtési szerkezet) létezését eltagadta. Ide szerettem volna hozni, hogy lássa és győződjék meg, hogy milyen nagy hibát követett el értekezésében!

Okuljon tehát s máskor ne tréfálkozzék, ne okvetetlenkedjék.

Vastag koromréteg borítja az egész fűtési szerkezetet s főképen a XV-ös helyiség hypocaustumát, mely egyszersmind a tulajdonképeni kemence volt, 2—3 ujjnyi vastag koromréteg takarta, mely mélyen behatolt a téglák közti hézagokba is.

Vittem innen múzeumunkba nagy dobozban kellő mennyiségű

kormot és faszenet. A faszén tölgy- és fenyőfának együttes alkalmazására vall.

A XV. számmal jelölt helyiségben (Hypocaustum) élesztett tűz lángjai a hypocaustum téglaszlopjai közt hatoltak részben az *f. f. f.* betűkkel jelölt fal nyílásain át a XIV. számú helyiség hypocaustuma részben pedig a fal belszinét borító négyszögű üreges, fent és lent nyitott hasáb alakú agyagsövekbe (Tubi vaporariū), melynek oldalnyílásokkal ellátva, egymás mellett és egymás fölött az összes falakat burkolták és egyuttal a meleget a hypocaustum délkeleti szögletében levő, „k” betűvel jelölt gyámpillére támasztott csöveken keresztül a XVI. számmal jelölt szoba alatti hypocaustumba vezették, mely melegét tehát innen nyerte.

E két hypocaustum oszlopai két-két alsó és felső fedő, nagyobb (35×42) és 5—5 kerek vagy négyszögletű kisebb (17 cm. átmérővel illetve 17 cm. oldal hosszával), 10 cm. vastagságú egymásra rakott téglából állott. (Ilyennek rajzai láthatók IV. Évkönyvünkben az I. táblán 1. és 2. sz. alatt.)

Hogy a láng csakugyan a XV-esből a XIV-esbe jutott, onnan is felismerhető, hogy míg a korom a XV-esben nagy mérvben borította a támoszlopokat, a XIV-esben csak azon oszlopok voltak erősen kormosok, melyek a *f. f. f.* nyílásokhoz közel állottak, míg ellenben a távolabb állókra mind kevesebb korom tapadt.

A XIV. számmal jelölt helyiség 4·80 □m. területű, a XV számmal jelölt pedig 3·75 □m. Mindkettőnek szobafalai szép pompeji vörösre voltak festve.

Roppant mennyiségű falvakolatot, szép nagy darabokban juttattam innen múzeumunknak. A törmelék közt találtunk még néhány agyagedény töredékét és egy méceszt, melynek „FORTIS” bélyege van.

A „h” betűvel jelölt 2·10 m. hosszú és 0·45 m. széles helyiség a XV. számú kemencének nyílása (prae-furnium). A XIII. számmal jelölt helyiség, mely az előbbinél még mélyebben fekvő, 1 □m. terjedelmű, a fűtő (fornacarius) számára volt, a hová ő lépcsőn s a csak 35 cm. széles ajtón át a ház hátsó részéből a XI. számmal jelölt nagyobb, 3·70 m. hosszú és 3·65 szélés helyiségből jutott.

A XIII-mal jelölt kis helyiségből a fűtő a XII. számú 2 m. hosszú helyiségre mehetett, mely a tüzelő anyag-készlet elhelyezésére szolgálhatott, a „g” betűvel jelölt kis fülkében pedig fűtő

szerszámait tarthatta. E kis fülkében 4 drb mécses töredéke volt a törmelék közt.

A XI. számú helyiség cselédszoba vagy más gazdasági célokra szolgálhatott. E ponton számos edénytöredéket találtunk.

Ezen szobából a IV. számmal jelölt 65 cm. széles és 5·60 m. hosszú folyosóra jutunk, mely talán nyitott tornác volt; ennek, valamint a III. számmal jelölt 2·80 m. széles és 5·60 m. hosszú helyiségnek falai kevésbé mélyreható alapozással hirtak s maguk a falak is gyengébb szerkezetűek.

Lehetséges, hogy míg e háznak többi falai legtöbbször jó erősek és 50, 55, 60 cm. vastagságúak voltak, ezen helyiségnek mellső fala 30 cm. vastagság mellett csak favázás téglafal (Riegelwand) volt.

A padozatok alapjait mindenütt betonszerű, tégladarabok, téglá, por és kavicscsal kevert anyag képezi, mely eleinte kőkeménységű, de a levegőn nemsokára porhanyóvá lesz és porrá mállik.

Mint már említém, a ház falai elég erős szerkezetűek s nagyobb-kisebb nyers kőből épültek, de a III. és IV. számokkal jelölt helyiségeknek mellső falai nemsokára gyengébb szerkezetűek, de részben téglából is készültek, melyek nem vízszintesen helyeztek el, hanem födelesen vannak felállítva mint a halszállkák. (L. a VIII. tábla balfelén levő fal.)

A III. számmal jelölt helyiség ebédlő vagy társalgó szoba (exedra, oecus) lehetett, ellenben a mellette levő rész, mely még nincs kikutatva, a bal oldalon kert lehetett.

Az I. számmal jelölt terület udvar volt, melyből az „a“ betűs, téglából rakott csatorna az esővizet kivezette a másik „a“ betűs hasonlóképen téglából készült csatornába, honnan a VIII. számmal jelölt helyiségből kivezetett vízzel egyesülvén, északkelet felé folyt. A csatorna lejtőssége és iránya határozottan mutatja azt.

A II., II. számokkal jelölt terület, mely alatt a csatornák áthúzódnak, még nincs kellőleg kikutatva, erről tehát ez időszert többet nem szólhatok. Az udvarból kiinduló, egyenesen keletfelé tartó csatorna hossza 2·85 m., szélessége 20 cm. és magassága 24 cm.

Ezen udvarban igen számos edénytöredéket leltünk, köztük egy nagy doliumnak és egy kétfülű hatalmas amphorának részeit.

Miután az udvarban is megfordultunk, térjünk vissza a ház többi helyiségeinek megtekintésére, melyek az imént leirt cseléd-szoba, tüzelőanyag raktár és a XIV. számmal jelölt helyiség mellett huzódnak végig. (L. V. tábla V., VI., VII., VIII., IX.)

E római ház érdekességeihez tartoznak az igen tanulságos és meglehetősen jó karban megmaradt hypocaustumok, de legérdekesebb részét képezi a fürdőhelyiségeket magában foglaló osztály, mely négy részből áll.

Itt is jobbról balfelé haladjunk.

A IX. számmal jelölt 70 cm. széles és 85 cm. hosszúsággal bíró kis medence alaku helyiség vitzartány lehetett, mert a „d“ betűvel jegyzett kerek kis csatorna (L. V. és VI. tábl.), mely 10, illetve 11 cm. átmérővel bír, vizet, esetleg gőzt vezetett a VIII. számmal jelölt fürdőmedencébe.

A IX. és VIII-cal jelölt helyiségek falai rózsaszínű betonnal vannak burkolva, melyekre a viznek mésztartalma lerakódott. A padozat körül igen esinos domboru párkányzat ugyanolyan betonos anyagból huzódik végig, sőt a falak szögleteiben is kiemelkedik ugyanolyan párkánydisz.

Hogy ezen vitzartány honnan kapta vizét, nem volt megállapítható, vízvezetéket e házban egyáltalán nem leltünk. Lehetséges, hogy e vitzartányt az odahordott vízzel töltötték meg s azt bedobott izzó kövekkel melegítették a fürdő számára.

A VIII. számú fürdőmedencéből az „a“ betűvel jelölt csatorna vezeté ki az elhasznált vizet. Ez a csatorna is 20 cm. széles és kiásott része 2·60 m. hosszú.

A VIII. számmal jelölt fürdőmedence 1·15 m. széles és 1·40 m. hosszú s még egészen épen maradt szabályos hatszögű téglamozaik darabokkal van padolva. A VII. számú helyiségbe vezető ajtó köküszöbe alig 12 centiméternyire emelkedik föl a padozattól, miért is e helyiségben mindig csak kevés víz lehetett egyszerre. Hihetőleg gőzfürdőül használták. A köküszöb, mely 80 cm. hosszú mindkét végén látható az ajtófélfának elhelyezésére szolgáló négyszögletű, mélyedés s a bal végén az ajtósaroknak való kerek vája-

Fényk. Dr. Csérni Béla.

Ápulumi maradványok.

1904. VI. tábla.

Kivonat az egyesület alapszabályaiból.

Az egyesület székhelye. Gyulafehérvár.

6. § *Az egyesület célja:* Alsófehérvármegye területén a történelmi múltat földérinteni; a természettudományokat művelni s különösen Alsófehérmegyét és környékét e szempontból vizsgálni.

A megyében és határaiban elszórva létező ősi, ó-, középső- és újabbkori műregiségeket, ásatások, adományozás — esetleg vétel útján — úgy az állat-, növény-, ásvány- és egyéb, a természettudomány körébe tartozó gyűjteményt megszerezni . . . s azokat Nagyenyeden és Gyulafehérvárt felállítandó gyűjtőhely számára összegyűjteni stb. Célja továbbá magán- vagy közgyűjteményeket, vagy egyes tárgyakat, levéltárakat s egyes okiratokat gondozás alá, letét, vagy bizományba venni.

8. § *Az egyesület tagja lehet:* minden fedhetlen előéletű, mindkét nembeli egyén, továbbá község vagy más erkölcsi személy, vagy egyesület, mely utóbbiak magukat egy kiküldött által képviselhetik.

9. § *Az egyesület tagjai:*

a) tiszteletbeliek, kik a tudomány, művészet, vagy kézműipar körében kivívott vagy a társulat irányában tanúsított kitünő érdemeikért a választmány által ajánlván, a közgyűlés által ilyenekül megválasztatnak;

b) örökös alapító családok, vagy testületek, melyek egyszersmindenkorra legalább száz (100) forintot fizetnek az egyesület pénztárába s melyek magukat bejelentendő tag által képviseltetik;

c) alapítók, kik az egyesület pénztárába egyszersmindenkorra (50) ötven forintot fizetnek és pedig akár készpénzben, akár . . . 5 százalékos jövedelmező értékpapírokkal. Alapító lehet még a választmány javaslatára az is, ki kiváló becsű régiségekkel, oklevelekkel, könyvtárral stb. gyarapítja az egyesületet. Az örökös alapítók és alapító tagok alapítványukat tíz éven belül fizethetik le.

d) rendes tag minden hazai történet-, régiség-, természettudományokat kedvelő, ki az egyesület pénztárába évenként három (3) forint tagdíjat fizet s ezen összeg lefizetésére magát négy évre kötelezi.

10. § Tiszteletbeli alapítók és alapítók az elnök és titkár által aláírt diszokmányt nyernek. Tagsági oklevelet kap a rendes tag is, melyért azonban 1 frt díj fizetendő.

42. § *Az egyesület ügyeit* a közgyűlés által lehetőleg Nagyenyed és Gyulafehérvár vidékéről választandó, 40 tagból álló választmány vezeti, melynek külön választás nélkül rendes tagjai a közgyűlésen megválasztott tisztségviselők, örökös alapítók és alapítók.

